

CONSTANTIN GIURESCU

DESPRE BOIERI

PREFAȚĂ

Studiul de față tratând „Despre boieri” este o complectare a celor două anterioare „Vechimea rumâniei în Țara Românească și legătura lui Mihai Viteazul” și „Despre rumâni”. El reprezintă cursul ținut la Universitate în primăvara anului 1918, expunând rezultate noi în domeniul organizării sociale din trecutul nostru. Acest studiu trebuia să formeze a treia comunicare la Academie fiind redactat în acest sens în manuscrisul lăsat.

Am reprodus în mod fidel acel manuscris, deși sunt indicații că în unele părți autorul intenționa să aducă oarecari modificări formei. Neavând însă posibilitatea să redau gândul ultim al scumpului dispărut, am preferat să-l public așa cum se găsește fixat în manuscris.

București, 1919

Constantin C. Giurescu

DESPRE BOIERI

M-am ocupat în două comunicări precedente¹ de șerbi sau rumâni. Trec acum la clasa oamenilor liberi. Am văzut că până către sfârșitul secolului al XVI-lea, libertatea era în strânsă legătură cu moșia. Nu putea fi liber decât acela care era posesorul unei ocine, oricare ar fi fost întinderea ei. Pierderea ocinei atrăgea după sine și pe aceea a libertății. Omul fără pământ era șerbul stăpânului moșiei pe care trăia. Intr'o societate astfel organizată, clasa oamenilor liberi se confundă deci cu cea a proprietarilor de pământ. Obişnuit, aceştia sunt cunoscuți sub numele de boieri și moșneni (în Moldova „răzăși”), cei dintâi reprezentând proprietatea mare, ceilalți pe cea mijocie și mică, stăpânită aceasta din urmă, mai totdeauna, în devălmășie. Să cercetăm acum dacă aceste denumiri sunt în legătură cu întinderea; proprietății și felul stăpânirii ei, ori au altă explicație.

¹ „Vechimea rumâniei în Țara-Românească și legătura lui Mihaiu Viteazul” (Anal. Acad. Rom., Mem. Sect., Ist. Seria 2, Tom. XXXVII) și „Despre rumâni” (Ibidem, Tom. XXXVIII).

I.

BOIERII

I. Concepția asupra boierimii în secolul al XVIII și XIX

Este îndeobște știut că sub numele de boieri se înțelegea nobilimea poporului român și că ei formau clasa privilegiată. Dar ce anume condițiuni trebuia să îndeplinească cineva spre a fi considerat ca boier, și cari erau privilegiile legate de această însușire, sunt chestiuni mai puțin lămurite¹.

a) Alcătuirea boierimei după Cantemir.

Cele dintâi știri asupra alcătuirii clasei boierești datează deabia dela începutul secolului al XVIII și ele se datoresc în Moldova lui Dimitrie Cantemir, iar în Țara-Românească cercetărilor făcute de Austriaci în Oltenia.

Cantemir spune că nobilimea moldoveană se compunea din trei clase: 1) *dregătorii* din slujbele mai înalte și urmașii lor; 2) *curtenii*, sub care nume el înțelege pe proprietarii de sate moștenite, cari nu dobândiseră încă slujbe și 3) *călărașii*, cari serveau în războaie pe cheltuiala lor, în schimbul folosinței moșiilor ce le fuseseră hărăzite de domni. În urma acestora, Cantemir înșiră, ca o a patra clasă, și pe *răzăși*, despre cari însă spune că preferă să-i considere mai degrabă ca țărani liberi decât ca boieri².

¹ Denumirea de boier constituia un titlu nobiliar. Un alt cuvânt pentru a exprima calitatea de nobil, în afară de acela de *boier*, nu a existat în Țara-Românească. În Moldova se mai întâlnește, în chip excepțional însă și numai în timpurie mai vechi, acela de *nemeș*.

Boier are (și a avut) în vorbirea obișnuită două înțelesuri: unul mai restrâns, care însemnează „dregător”, și un altul mai larg care caracterizează pe omul nobil, cel ce se deosebește de omul de rând.

² Descriptio Moldaviae, 1872. p. 114 , „Hac ratione cum nimis augeretur nobilium moldavorum numerus, in tres ordines dispertire totam mobilitatem principibus placuit. Primus locus *baronibus* datus est, ils nimirum, qui vel ipsi a principibus ad superiora reipublicae munera essent evecti, vel e talium sanguine nascerentur. Eodem fere ordine, quo in Russico imperio boiarski rod a reliquis inferioris conditionis nobilibus distingvitur. Secundo ordine habentur *curteni* vel aulici, qui unum alterumve pagum haereditate a majoribus acceperunt, quales inter Russos dvoriane vocantur. Tertiae stationis sunt *Calaraszi*, equites, qui pro terrarum quas ipsis principes concessere, usu semper eosdem in expeditione suis expensis sequi tenentur. Ultmi sunt *Rezessi*, quos colonos liberos quam nobiles vocare mallems, Russorum Odnodvorcis fere correspondent, nec rusticorum aulas habent, sed plures

Rezerva aceasta face ca spusele sale să poată fi interpretate în două feluri. Alcătuirea boierimei moldovene înfățișează în chip cu totul diferit, după cum considerăm ori nu și pe răzăși ca fii când parte din ea. *Dacă îi socotim ca boieri, atunci clasa boierească cuprindea - pe lângă slujbași - pe toți proprietarii de pământ, fără excepțiune.* Pentru acei boieri cari nu aveau slujbe, moșia, oricare ar fi fost întinderea ei, constituia semnul nobleței. În acest sens se exprimă Cantemir și aiurea. În „Istoria imperiului otoman”, el spune că la Români nu există alt semn de nobleță decât moșia părintească, care trece prin moștenire dela tată la fiu¹. Nobleța întregii clase a proprietarilor pare să fi fost pentru el în legătură cu originea lor romană. Cantemir credea că orice cetățean roman era nobil; coloniștii și ostașii aduși de Traian în Dacia fiind cetățeni romani, erau toți nobili². Urmașii lor, drept cari el socotea numai pe Moldovenii cu moșie - țăranii fără pământ fiind aduși după întemeierea Principatului de prin țările vecine³ - se bucurau de aceeași însușire: erau nobili ca și strămoșii lor.

Dacă însă eliminăm pe răzăși dintre boieri și-i socotim ca țăranii liberi, alcătuirea boierimei se schimbă cu totul. Criteriul nobleței nu mai e moșia. Dintre cele trei clase de boieri, două cuprind pe dregători și militari. Singurii a căror nobleță nu ar fi în legătură cu slujba domnească sunt curtenii. Dar caracterizarea acestora ca *stăpâni de sate care nu ajunseseră la dregătorii* este neexactă.

Curtenii posedau într’adevăr sate și moșii; dar nu această însușire constituia caracteristica lor; ei aveau o organizație militărească, fiind împărțiți în căpitânii pe județe; erau prin urmare un fel de slujitori domnești, ca și călărașii⁴. Cele trei clase de boieri constituiau de fapt una singură, formată din slujbași de diferite categorii. Și încă nu de toți, căci în afară de dregătorii înalți, de curteni și de călărași, mai existau și slujbași mai mărunți, foarte numeroși, precum și alte categorii de militari de care Cantemir nu face nici o mențiune. Mărginindu-ne însă a

simul unum pagum habitant, suasque terras vel ipsi, vel per servos conductitios colunt”.

¹ Istoria imperiului otoman, trad. Hodoș, 1876, II, 624 n. 34.

² Descriptio Moldaviae, 112: Neque enim fore arbitramur, qui neget cives militesque Romanos fuisse, quos Trajanus postea quaim Deceballum devicisset, totumque dacicum regnum subvertisset, in Daciam ceu novas colonias deduxerat... constans inter omnes Romanorum mos, quo prohibebantur, in legiones quemquam legere, nisi civis, eoque ipso nomine nobilis esset.

³ Ibidem. p. 121: Rusticus pure Moldavus nullus est, qui reperiuntur vel russicae vel transsylvanice, aut, uti apud nos vocari solent, ungaricae sunt originis.

⁴ Curtenii nu erau nutmai stăpânii de sate (villas), ci și mici proprietari, cari n’aveau pe moșia lor pe nimeni. Sunt unii cari abia au o casă. (G. Ghibănescu, Ispisoace și Zapise I, Iași 1907, p. 171-2, 182 și 232).

În timpurile mai vechi stăpân de sat însemna posesor al unei moșii cu iobagi. Satul îl formau iobagii; fără ei moșia era seliște. Mai târziu (s. XVII) stăpân de sat putea să însemneze proprietar pe moșia căruia trăiau săteni, fără să-i fie iobagi. Întru cât pe vremea lui Cantemir existau ambele aceste accepțiuni, este probabil că el întrebuițează această expresie în ambele sensuri.

Vezi despre curteni: Iorga. Studii și documente, XVIII, 16: „Totuși încă de la început aflăm la Munteni, pe lângă boieri și curteni - aceștia din urmă de sigur: strajă și oameni de serviciu - cnezi și rumâni”. Idem, I. Bogdan, Doc. Râzenilor, p. 387: Sub „curteni” nu s’a înțeles niciodată „nobili” în general. Ei au fost totdeauna o anumită clasă militară. Nobil în general se zicea *nemiș* adică „de neam”. Cf. Xenopol, Ist. Rom., II, 434-5; Iorga, Geschichte des rum. Volkes, I, 331-3; Ist. arm. 319.

socoti ca boieri numai pe cei arătați ca atare, constatăm că, fără răzăși, boierimea se compunea din dregători și militari. *Nobleța apare, în acest caz, ca o consecință a slujbei.* Concluziunea aceasta diferă cu totul de aceea la care ajunsese considerând și pe răzăși ca nobili. Deosebirea este fundamentală. Nu este vorba numai dacă o foarte importantă categorie de locuitori - aproape o treime din populația țării - treime privită ori nu ca boeri, ci de însuși principiul pe care se întemeia la noi clasa boierească. Dacă și răzeșii erau boieri, atunci criteriul după care cel nobil se deosebea de omul de rând era *moșia*; dacă nu erau, criteriul îl forma *slujba*.

Nehotărîrea lui Cantemir în privința răzășilor pare să rezulte tocmai din cauza șovăirii lui între aceste două concepții.

b) Alcătuirea boierimii pe timpul ocupațiunei austriace a Olteniei.

Aceeași nesiguranță în precizarea elementelor din care se compunea boierimea se constată și pe timpul stăpînirii austriace în Oltenia (1718—1739), când în jurul acestei chestiuni se iscă o foarte aprinsă discuțiune. Boierii cereau atunci, potrivit asigurării pe care împăratul o dăduse deputaților olteni la 30 Maiu 1717, că privilegiile clerului și boierimii vor fi respectate¹, ca să fie scutiți de *dijmărit*, adică de zeciuiala cuvenită domniei din stupi, porci și vin, iar *oieritul* — sau dijma din oi — să-l plătească numai la trei ani odată, scutiri de cari se bucuraseră mai înainte sub domni. Când a fost însă să se alcătuiască lista celor ce urmau a fi considerați ca boieri, s'au ivit greutăți foarte mari. Noțiunea de boier era cu totul vagă. În afară de câteva zeci de familii de slujbași înalți, mari proprietari și urmași de ai lor, asupra cărora toată lumea era de acord, în colo păreri erau împărțite. Din informațiile culese de Austriari reieșea că se mai bucuraseră de asemenea scutiri, fiind priviți ca aparținând casei boierești: *mazilii, slujitorii, cămărășeii, sutașii și aleșii*².

Mazilii erau boierii fără dregătorii³; sub numele de slujitori se înțelegeau militarii precum și slujbașii mărunți ce atârnav de marii boieri (bănișori, logofeți, vorniceii, visterniceii, etc.), întrebuințați în treburile domniei. Ei aveau organizare militară și după cât se pare corespundeau curtenilor din Moldova. Aleșii erau locuitorii mai cu stare ai satelor deosebiți din cislă, având cislă aparte. Cămărășeii și sutașii erau categorii fiscale, formate din acei contribuabili cari, în schimbul unei sume determinate, plătită la termene anumite, erau scutiți de orice altă dare sau dijmă; pentru a face parte din ele, în afară de birul respectiv nu se cerea nici o altă condițiune.

Constatăm deci că nici în Țara-Românească nu exista la începutul secolului al XVIII o concepție tocmai clară asupra boierimii.

În general erau priviți ca boieri, pe lângă slujbași, și oamenii cu avere, cari în orânduirea fiscală aveau o situație deosebită de a contribuabililor de rând. Austriacii nu au admis această stare de lucruri; ei au desființat toate împărțirile și denumirile întrebuințate mai înainte, hotărînd formarea unui catalog în care să se înscrie familiile boierești cărora urma să li se

¹ Die Cis-alutanische Walachei unter kaiserlicher Verwaltung, 1717-1739, von Hauptmann Jacobenz, in Mittheilungen des k. und k. Kriegs-Archivs, XII, Wien 1900, p. 174 și urm.

² C. Giurescu, Material pentru istoria Olteniei sub Austrieci, p. 390-1, 394, 486, 490, 564.

³ Ibidem, p. 390, 394.

acorde, de aci înainte, scutirea de dijmărit. Catalogul a fost întocmit de Administrație la 3 Iulie 1723 și cuprindea cam 135 de familii și neamuri boierești, între cari figurau și 20 de boierinași, 12 sutași și vreo 16 căpitani, funcționari străini și negustori¹. Catalogul acesta a fost criticat cu violență de funcționarii fiscali, cari tăgăduiau celor mai mulți din cei înscriși în el însușirea de boieri. Ei nu recunoșteau ca boieri decât pe marii dregători, sau pe aceia ai căror părinți, moși și strămoși ocupaseră fără întrerupere demnități înalte². Camera aulică, admițând punctul de vedere al funcționarilor săi, recomandă la 30 Iulie 1724 contelui Königsegg, de care depindea administrația politică și militară din Oltenia și baronului Viechter, capul celei fiscale, ca să considere ca nobili, scutindu-i de dijmărit, numai următoarele trei categorii de locuitori:

1) Cei recunoscuți în deobște ca adevărați boieri, cum erau Cantacuzinii și Bălăcenii ridicați la rangul de conți de împăratul Leopold.

2) Marii dregători, precum și

3) Cei ce vor putea dovedi că familia lor a fost neîntrerupt în funcțiuni timp de 4 generații³.

Această hotărîre însemna de fapt tăgăduirea calității de nobil celei mai mari părți a boierimii oltene. Cu privire la condițiunea celor patru generații de slujbași, Königsegg observă, într'un raport din 25 Octomvrie 1724 către Consiliul de războiu, că nu crede că se vor găsi doi ori trei boieri cari să poată produce o asemenea dovadă⁴. Din aceasta cauză hotărîrea Camerei aulice nici n'a fost aplicată; cei înscriși în Catalogul Administrației au fost recunoscuți și mai departe ca boieri, bucurându-se de scutirea de dijmărit și oierit.

Ceea ce se desprinde atât din spusele lui Cantemir, cât și din constatările Austriacilor în Oltenia este că la începutul secolului XVIII, diferitele elemente din care se compunea în deosebi boierimea mică nu erau toate destul de bine caracterizate, așa în cât o deosebire hotărâtă între această clasă și restul populației nu se putea face. Ceea ce pare sigur, e că *însușirea de boier era în legătură nu numai cu slujba dar și cu moșia*. În general, erau recunoscuți ca boieri și boierinași toți cei ce se aflau în slujba domnească, oricare ar fi fost felul ori gradul funcțiunii, foștii demnitari înalți și urmașii lor, câtă vreme păstrau încă o situație materială corespunzătoare, precum și marii proprietari, indiferent de originea lor. În ceea ce privește însă pe slujbașii mărunți cari nu mai erau în funcțiune, pe scoboritorii săraciți ai marilor dregători, precum și pe proprietarii mijlocii și mici, lucrul e mai puțin clar. Aceștia sunt atât de aproape de moșneni sau de țărani, în cât se confundă cu ei. În epoca de care ne

¹ C. Giurescu, Material, p. 567-570; cf. p. 598.

² In memoriul din 28 Iulie 1723 prin care cere respingerea catalogului făcut de Administrație, comisarul Uhlein definește astfel înțelesul cuvântului *boier*: Ad primam questionem zu kommen ist dieses die wahrhaffte Etymologia nominis, und bedeuthet das Wort Boer nicht anders als eine solche Persohn so entweder selbst actu eine von denen vormehmern Hofbediengungen hat, oder dessen Eltern und Uhrhraltern in continua serie in dergleichen fuhrnehrrtbern Hoffbediengungen gestanden. Wodurch dann die Opinion deren jenigen von selbst zerfallet, welche vermeinen alls ob das Wort Boer einen Baronem oder Nobilem denotire, gestal en in der Walachey ausser einigen Graffen kein vera nobilitas ist, inzwischen ist jedoch dieses der Landts-Brauch und uhralte Gewohnheit quod eiusmodi Boerones assimilentur nobilibus. (C. Giurescu, Material, p. 594).

³ C. Giurescu, Material, p. 630-1.

⁴ Ibidem, p. 638.

ocupăm, un criteriu sigur pentru deosebire nu există.

c) *Reforma lui Constantin Mavrocordat. (1739).*

Situația boierimei a fost clarificată prin reforma săvârșită în 1739 de Constantin Mavrocordat. Atât compunerea cât și privilegiile ei au fost determinate atunci în chip lămurit. Noua organizare se întemeiază pe principiul ca însușirea de boier este consecința exercitării unei funcțiuni. Se numesc boieri - spune Bauer - aceia care se află sau au fost în slujbe (*Mémoires*, p. 42). Concepția ca boieria ar fi în legătură cu moșia a fost astfel cu totul înlăturată. Clasa boierească se găsea mărginită la dregători și la urmașii lor. Boierii cari se aflau ori fuseseră în dregătorii au fost împărțiți în două categorii: Cei dela ban și pâna la clucerul de arie se numeau *boieri mari* sau *veliți*; ceilalți erau *boieri de clasa a doua*¹. Urmășii dregătorilor au fost împărțiți și ei în două clase: cei ce se trăgeau din boierii veliți erau numiți *neamuri*; scoborîtorii celorlalți, *mazili*². Împărțirea aceasta se făcuse în vederea privilegiilor deosebite de care aveau să se bucure fiecare categorie: boierii mari și neamurile erau scutiți de orișice dare; cei de clasa a doua și mazilii, numai de vinăriciu și dijmărit³.

Pentru a fi înscriși la neamuri sau la mazili, urmașii foștilor dregători trebuiau să prezinte unor comisiuni formate din boieri mari actele cari probau descendența lor⁴.

Din cărțile liberate de aceste coimsiuni se vede însă că în cele două categorii nu intrau scoborîtorii dregătorilor din veacurile trecute a căror filiație de altfel, în lipsa actelor de stare civilă, ar fi fost greu și de cele mai multe ori chiar cu neputință de stabilit, ci numai urmașii celor din ultimul timp, adică *fiii* și *nepoții* de dregători. De aceea în formularele unor asemenea cărți sunt trecuți numai *tatăl* și *moșul*⁵. Din această cauză, numărul celor înscriși la

¹ Istoria Țării-Românești tipărită de frații Tunusli, tradusă de G. Sion, p. 21, 49; Dionsie Fotino, Istoria generală a Daciei, trad. Sion, III, 205. Boierii veliți erau următorii 19: banul, vornicul, logofătul, spătarul, vistierul, clucerul, postelnicul, paharnicul, stolnicul, comisul, aga, serdarul, medelnicerul, slugerul, pitarul, vornicul de Târgoviște, armașul, șetrarul și clucerul de arie (Tunusli, p. 22-25).

² Tunusli, p. 49, 157; P. Toulescu, Documente istorice, București, 1860, p. 69; Dionisie Fotino, III, 205-207.

³ Ibidem.

⁴ Nu cunoaștem până acum compunerea și activitatea comisiunilor instituite în Țara-Românească. S'au păstrat însă în condica lui Constantin Mavrocordat cărțile de neamuri liberate în Moldova, în cursul anului 1742 (Acad. Rom. Ms. 237, fo. 527 și urm.; publ. în rezumat de d. N. Iorga, Studii și Documente, VI, 276).

⁵ Iată cuprinsul celei dintâi din Condica lui Constantin Mavrocordat:

„Io Costantin Neculae Voevoda b. m. g. z. M.

După dovidire să se scoată la niamuri, după cum s'au hotărât. Leat 7250, Fevruar 4.

Aflând cu adivărul, am dat această mărturie, dovada dumnealor:

Fiul: Andreiu Balșovici vtori spatar... Mihai Racoviță Vodă. leat 7227.

Tatăl: Vasăli Balș, vtori logofăt... Antiohie Vodă, leat 7213.

Moșul: Ionașco Balș vel vornic... Anton Rusăt Vodă, leat 7175.

Vel logofăt (*alb*): Ion Neculce biv vornic; Alistarho ban Toader Păladi vel vistier; Costache Razul vel vornic.” (Acad. Rom. Ms. 237, fo. 527, cf. N. Iorga, Studii și Doc., IV, 276).

neamuri și mazili imediat după decretarea reformei a fost cu totul restrâns. În Moldova, în primul ei an de aplicare (1742) un liberat doar 27 cărți de neamuri¹. Măsura privea în deosebi viitorul. La neamuri și mazili urmau să fie trecuți de aci înainte urmașii dregătorilor cari nu vor fi putut ajunge și ei în slujbe.

La începutul secolului al XIX, se aflau înscrși în catastifele visteriei 765 de neamuri și 1694 mazili, fără cei din Mehedinți².

Organizarea dată boierimei de Constantin Mavrocordat a rămas în ființă, în liniile ei principale, până la desființarea privilegiilor, prin articolul 46 al Convențiunii dela Paris (19 August 1858).³

Modificările care i s'au adus în acest timp sunt fără importanță; ele n'au alterat în chip simțitor nici compunerea, nici privilegiile stabilite prin reforma din 1739.

d) Părerile istoricilor.

După cum vedem boierimea se înfățișează ca un element social bine caracterizat numai dela Constantin Mavrocordat încoace; compunerea ei în epoca anterioară rămâne însă controversată. Nesiguranța pe care am constatat-o la începutul secolului al XVIII nu a fost încă risipită. Ba am putea chiar spune, judecând după diversitatea parerilor pe cari le întâlnim în istoriografia noastră, că ea a devenit și mai mare. Cel dintâiu istoric care s'a ridicat împotriva concepției - stabilite prin reforma lui Constantin Mavrocordat - că boieri ar fi fost numai cei ce se aflau ori fuseseră în vreo dregătorie publică, este Xenopol. El susține că a existat o nobilime ereditară în afară de dregătorii și mai veche decât ele, a cărei origine datează din epoca înrâuririi slavone. Această părere o întemeiază pe spusele lui Cantemir, care face deosebire între dregători și nobili, pe unele pasaje din cronici și documente, în cari sunt numiți boieri persoane cari nu au funcțiuni, precum și pe faptul că în documentele vechi se văd o sumă de boieri mari fără titluri, ba ei au chiar precădere față de dregători, fiind înșirați în documente înaintea lor⁴. Argumentația lui Xenopol prezintă însă două lacune. El nu arată ce deosebire există între această nobilime ereditară, independentă de dregătorii și aceea formată din foștii demnitari și urmașii lor cei mai apropiați, cari au fost întotdeauna considerați ea aparținând boierimei. Distincțiunea era cu atât mai necesară, cu cât cele mai multe dintre argumentele pe cari le aduce, se referă la aceștia din urmă. Nu se arată apoi în ce constă deosebirea dintre cele două categorii de boieri despre cari se afirmă că fuseseră dăruși de domni cu moșii, cu îndatorirea să apere țara (II, 433—4), și nu se precizează cine făcea parte din acea nobilime ereditară, de ce privilegii se bucura și în ce raport se găsea față de

¹ Copiate nu în ordine cronologică în Condica lui Constantin Mavrocordat (Ac. Rom. Ms. 237)

² Dionisie Fotino, trad. Sion, IX, 150-182.

³ Articolul 46: Les Moldaves et les Valaques seront tous égaux devant l'impôt et également admissibles aux emplois publics, dans l'une et l'autre Principauté... Tous les privileges, exemptions ou monopoles, dont jouissent encore certaines classes, seront abolies. (Ghenadie Petrescu, D. A. Sturdza și D. C. Sturdza, Acte și documente relativ la istoria renascerei României, vol. II, 313).

Vezi și: Desrobirea țăganilor, ștergerea privilegiilor boierești, emanciparea țăranilor, de M. Kogălniceanu, 1894.

⁴ Istoria Românilor, ed. I, II, 200-211.

dregători și de restul populației¹. Din cauza aceasta, părerea lui Xenopol, deși pornea dintr'o intuiție istorică justă, n'a fost împărtășită decât de Gr. G. Tocilescu.²

Un alt istoric care s'a ocupat mai de aproape de boierime este Radu Rosetti. Și el pune începutul clasei nobiliare înainte de întemeierea principatelor, dar faceosebire între acea nobilime străveche și boierimea de mai târziu ridicată din mijlocul ei. Nobilimea anterioară domniei o formau cnezii și urmașii lor. Din judecători sătești aleși de obștea locuitorilor, cnezii se transformaseră pe nesimțite într'o clasa nobiliară care își transmitea prin moștenire puterea cârmuitoare; cu timpul (s. XV—XVII) ei pun stăpânire și pe moșia celor ce-i aleseseră. Toți proprietarii de pământ de mai târziu, fie ei mari ori mici, boieri ori răzăși, sunt urmașii acelor cnezi uzurpatori. Întemeierea domniei și crearea diferitelor dregătorii au avut drept urmare ridicarea din mijlocul nobilimei cneziale a clasei boierești, formată din marii demnitari. Cu timpul, denumirea de boier, care la început se aplica numai acestora, începe să se dea oricărui om bogat; boierimea ajunge astfel să cuprindă întreaga clasă stăpânitoare. Urmașii cnezilor cari n'au ocupat dregătorii - răzășii - au fost asimilați cu oamenii de rând, plătind aceleași biruri ca și ei. Boierii au pornit împotriva lor o acțiune aproape sistematică de nimicire, sărăcindu-i și silindu-i să-și vândă moșiile³.

R. Rosetti înțelege așa dar prin boieri în special pe *marii dregători*; titlul s'a aplicat apoi tuturor *oamenilor bogați*. Privilegiul lor era scutirea de biruri. Pe răzăși, deși le recunoaște o origine nobiliară, nu-i consideră însă ca boieri și crede sa nu se bucurau de nici un privilegiu.

Ceilalți istorici s'au exprimat despre boierime numai incidental. X. Iorga împărtășește părerea că boieria pornește dela slujbă. El afirmă că la început numai dregătorii se numeau *boieri*, titlu adus cu ei de căpeteniile sârbo-bulgare aruncate de cucerirea turcească dincoace de Dunăre, cari ar fi fost și cei dintâi dregători. Cu timpul, prin donații domnești, colonizare și cumpărături, boierii, la început foști țărani sau străini, se transformă într'o aristocrație de mari proprietari⁴.

¹ Xenopol spune că boerii fără dregătorii cari alcătuiau împreună cu dregătorii curtenii, datorau serviciu militar *fiindcă domnii le dăduseră moșii*. II, 434—5.

² Manual de istoria Românilor, ed. 1899, p. 497—493.

³ Radu Rosetti, Pământul, sătenii și stăpânii în Moldova, 38, 40, 49, 232—235, 253, 299.

Cam aceiaș teorie în privința raportului dintre boieri și răzași o are și G. Ghibănescu, Surete și Izvoade, V (1908) p. III: „Răzeșimea fiind clasa din care se alegea boierimea, marea majoritate a boierilor cumpărători îi găsim răzeși în cutare sat... Mai toți marii boeri ai țării au ieșit din răzeși și s'au contopit cu răzeșii. Răzeșii la noi e vechea nobilime teritorială în țările noastre, până ce au venit fluxul de familii străime și s'au hultuit cu sângele nostru propriu, intrând și acaparând averile în mâinile lor”.

⁴ Geschichte des rumänischen Volkes, Gotha, 1905, vol. I p. 252—3: „Die Würdenträger des walachischen Herrschers heissen wie bei den benachbarten Bulgaren *boiari*; ihr Ehrenname ist Jupan oder Pan; auch hier zerfallen sie im „grosse” und „kleine Bojaren”.

Același, Constatări istorice cu privire la viața agrară a Românilor, în Studii și Documente, XVIII, 1908, p. 16: „Țara-Românească a avut la început... numai țărănime pe deplin liberă și stăpână, - în chipul colectiv pe care-l cunoaștem, chip întemeiat pe moștenire - pe pământurile ce lucra, pe heleșteu și pe pădure. Această țărănime nu se putea scobori într'o stare inferioară prin clasa boierească din veacul al XIV sau al XV-lea *alcătuită din câțiva dregători numai*, și neavând încă banul cumpărărilor și exproprierilor în momente da crasă la îndemâna ei”. Acelaș, Scrisori de boieri, 1912.

După d. I. Bogdan, nobleța era în timpurile vechi în legătura cu moșia. Stăpânitor de pământ era atunci identic cu nobil, întocmai ca în Polonia sau în Ungaria¹. Toți proprietarii de moșii le aveau ca danie dela domni; pământul fusese tot domnesc. Țăranii aveau numai uzufructul².

Părerile istoricilor sunt, cum vedem, foarte împărțite. În fond, ele se reduc însă tot la cele două concepții, pe cari le-am constatat și la Cantemir: unii pun formarea boierimii în legătură cu slujbele, alții cu stăpânirea pământului. Să încercăm a lămuri această controversă.

II. Boieri fără dregătorii.

Principiul pe care se întemeia organizarea dată clasei boierești de Constantin Mavrocordat nu era nou. Mărginirea boierimei la dregători corespundea unei vechi și statornice tradițiuni. Titlul de boieri se dăduse până atunci în mod obișnuit celor ce erau ori fuseseră slujbași. Și nu numai celor mari ci tuturor, mari ori mici. Boierie însemna în mod obișnuit dregătorie. Despre cel numit într-o slujbă se zicea că a fost boierit. Dregătoria era privită ca un titlu nobiliar. Cel e o are se mândrește cu ea. De aceea o adaogă totdeauna pe lângă numele său. Ea constituie o parte integrantă a numelui, mai importantă chiar pentru deosebirea și recunoașterea personagiului de cât numele însuși. Titlul dregătoriei și-l păstrează boierul și după ieșirea din funcțiune: În acest caz îl precedează de particula *biv*, care însemnează *fost*; de multe ori însă această particulă lipsește.

a) Boieri în divan fără titluri.

Dar dacă este adevărat că prin boieri s'a înțeles totdeauna mai ales dregătorii, fie ei mari ori mici, nu urmează de aci că boierimea se mărginea numai la ei. Intre argumentele aduse de

p. II—IV: „Aruncarea dincoace de Dunăre, de avântul turcesc a căpeteniilor sârbo-bulgare ni-a dat, împreună cu o limbă de stat, cu o cancelarie și *înălți dregători*,... Din Țara-Românească, supusă cea dintâi înrăurilor de peste Dunăre, numele și lucrul au trecut în Moldova... Încă din vremea lui Petru al Mușatei, prietenul, ocrotitul lui Mircea Munteanul, cei dintâi boieri apar... Cei dintâi boieri au fost neapărat străini, în Țara-Românească; în scurtă vreme însă, dregătorii greco-slavi sunt foarte puțini și abia mai pot fi recunoscuți din ceilalți. Această boierime a începuturilor de organizare românească n'a fost și stăpână de moșii mari și nu era de nevoie ca ea să stăpânească o bucată de pământ mai întinsă. Astfel lipsea întâia condiție pentru crearea acelei eredități în funcțiuni care hotărăște apariția unei adevărate aristocrații. În adevăr, boierii erau sau foști țărani, sau străini. Nici unii, nici alții nu aduceau cu ei o situație superioară ca stăpâni de ogoare. Colonizarea, tot mai întinsă ca și confiscarea, tot mai deasă în luptele pentru scaun ale pretendenților, au stabilit astfel, încă din veacul al XV-lea, legătura dintre dregător și proprietar mare, și ele făcură deci să existe o aristocrație românească: atunci când îi lipsea toiagul slujbei, ea avea casele dela moșie, cu dijma sămănăturilor, cu stăpânirea iazului, a pădurii, a morii și cârciumei, dar niciodată dreptul de judecată și de pedeapsă”.

¹ Documentul Râzenilor din 1484 și organizarea armatei moldovene în sec. XV (în Anal. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist., Seria 2, tom. XXX, 1908. p. 363: „Din țărani, cei patru oștenii au devenit astfel „proprietari”, sau, cum se zicea atunci, „stăpânitori de pământ”, cceace era identic cu „nobil”, întocmai ca în Polonia sau în Ungaria”.

² I. Bogdan, Cultura veche română, p. 44—49.

Xenopol ca să dovedească că existau boieri și în afară de dregători, este unul hotărâtor. El observă că în hrisoavele cele mai vechi, printre boierii cari întăresc cu mărturia lor hotărârea domnului, sunt unii ale căror nume nu sunt însoțite de nici un titlu de boierie; și aceștia nu numai că nu sunt inferiori dregătorilor, dar li se dă chiar un fel de precădere, fiind înșirați în hrisoave înaintea lor.

Să ilustrăm prin câteva exemple din Țara-Românească constatarea aceasta pe care Xenopol o sprijine numai, pe documente moldovenești. Până la sfârșitul secolului al XV întâlnim printre martorii din hrisoavele domnești boieri fără dregătorii. Mă mărginesc să citez câteva cazuri unde ei sunt cu mult mai numeroși de cât cei cu titluri. Așa, într'un hrisov al lui Mircea din 4 Septembrie 1389, din 10 martori unul singur e dregător¹; într'altul, delă Radu Praznaglava (1421-27), este iarăși numai un dregător față de opt boieri fără dregătorii². Din 11 martori pomeniți în hrisovul din 22 Iunie 1418, pe care Mihail îl dă mănăstirii Cozia, opt sunt fără titluri³; într'un alt hrisov dat de Alexandru (1431-35) aceleași mănăstiri, sunt numai cinci dregători față de opt boieri fără dregătorii⁴. Hrisoavele în care boierii fără titluri se găsesc în același număr cu dregătorii sunt foarte numeroase⁵.

De obicei, boierii fără titluri sunt arătați numai prin numele lor de botez, însoțit de epitetul jupan: jupan Dan, Oancea, Mogoș, Danciul⁶, Dragotă, Belotă⁷, Stoica, Utmeș, Albul, Cârstea⁸, Voico, Șerban Liubitul, Bora, Neanciul⁹, Dobrotă Borcea¹⁰, Radu, Vâlcă, Mircea, Stan, Nan, Stanciu¹¹, Sarandino¹², Iarciul, Tocsaba¹³, Tudor¹, Duca, Iacov, Berivoi², etc.

¹ „Și acest zapis s'a făcut în orașul domniei mele numit Râmnic înaintea a multe mărturii care sunt aceștia: Popa chir Nicodim, popa Gavril și Sarapion <ieromonah> și jupanii: Vladislav dvornicul, Bars Roman, Mădricica, Truța, Vlad Dan, Oancea, Mogoș, Danciul, Cârștian și înaintea celorlalți boieri ai domniei mele”. (Arhiv. Stat. Copie slavă cu un fragment din original și traducere de Stoica Nicolaescu; < publicat de P. P. Panaitescu, Documentele Țării Românești, I, București, 1938, p. 51—54; tot aci actele interne până la 12 Aprilie 1490 >

² „Și la aceasta martori: jupan Radul, jupan Vâlcă, jupan Cârstea, jupan Mircea, jupan Stan, jupan Nan, jupan Stan, jupan Petre Zamora, logofătul Gherghina” (Arhiv. Stat. Secț. Ist. Original slav cu data 19 Iunie, fără an, și traducere română din 1856 de D. G. Peșacov).

³ „Iată și mărturiile: jupan Voico, Radul ban, Aga ban, jupan Șerban Liubitul, Stancio Sârbul, Stancio Mezea, Cârsta Tătarul, Bora, Neanciul, logofătul Pilea”. (Arhiv. Stat. Secț. Ist.).

⁴ „Și martori: jupan Albul și Radu al lui Sahac și Stanciu fratele lui Mircea și Vâlcă al lui Florea și Radu al lui Borcea, Nan Pascal, Tatul Sârbul, jupan Iarciul, Stancea Spătarul și Stanciu vistierul, Vlaico Stolnicul, Barbu Paharnicul, Cazan logofătul” (Arh. Stat. Secț. ist. Original slav cu data Iunie 25, fără an, și traducere de Stoica Nicolaescu).

⁵ Pentru cele publicate, v. B. P. Hasdeu, Arhiva istorică, I, 1, 85, 142; Al. Ștefulescu, Documente slavo-române relative la Gorj, 1903, p. 18, 24, 26—27, 29. 32. 34, 36. etc. Pentru inedite, vezi doc. din Arhiv Stat., Secț. Ist.

⁶ Vezi p. 243, n. 2.

⁷ Document din 1409, Maiu 11, la Arhiv. Stat, Secț. Ist.

⁸ Document din 1415, Martie 28. Ibidem.

⁹ 1418, Iunie 22. Ibidem

¹⁰ Document fără dată delă Dan Voevod (1420—1431). Ibidem.

¹¹ Document din 19 Iunie, fără an, delă Radu Praznaglava (1421—27), Ibidem.

¹² 1430, Septembrie 16, Ibidem.

¹³ 1431, Noembrie 17, Ibidem.

Uneori numele cuprinde însă și alte elemente. Când părintele ori vreunul din frații boierului era mai cunoscut, se arătau aceștia: Stanciul al lui Barbu, Radu al lui Stan³, Radu al lui Sahac, Vlâcsan al Florii, Radu al Borcii⁴, Stan al lui Negru, Coica al lui Utmeș, Cazan al lui Sahac⁵, Stanciul fratele lui Mircea⁶, etc. Alteori boierul e caracterizat printr'o poreclă: Grozea Moldoveanul⁷, Gostei Negru⁸, Stoica Rusul⁹, Stanciul Sârbul¹⁰, Tatul Sârbul¹¹, Cârstea Tătarul¹², Cazan Crețul¹³, ori prin arătarea satului da unde era de moșie: Dragomir din Segarcea¹⁴, Dragomir din Brănești, Babușin din Luciani¹⁵.

b) Boierii din divan fără titluri nu erau < decât în mică parte > foști dregători.

S'ar putea bănuși că boierii aceștia erau foști dregători. Menționarea lor ca martori în hrisoavele domnești s'ar explica astfel prin situația pe care o avuseseră mai înainte. O asemenea presupunere trebuie însă înlăturată < pentru marea majoritate a acestor dregători >

Următoarele fapte o dovedesc: În documentele vechi, în cele din prima jumătate a secolului al XV mai cu seamă, vedem figurând între martori câte doi boieri cu aceiași dregătorie: Șerban vistier namestnic (adică locțiitor) și Manciul vistier, într'un hrisov din 11 Maiu 1409¹⁶; Radu ban și Aga ban, la 28 Martie 1415¹⁷, 10 Iunie acelaș an¹⁸ și 22 Iunie 1418¹⁹; Mihail logofăt și Cazan logofăt, la 28 Martie 1451²⁰; Dumitru și Stoian spătari, la 15

¹ 1437, August 1, Ibidem.

² 1431, Martie 28, Ibidem.

³ 1409, Maiu 11, Ibidem.

⁴ Document din 25 Iunie, fără an, dela Alexandru-Vodă, Ibidem.

⁵ 1456, Aprilie 15. Ibidem. Adesea ori filiația nu este însă arătată prin genitiv: Stancio Mezea (Doc. din 1418, Iunie 22, Ibid.) Petru Zămona (doc. dela nota 3 pag 245), Nan Pascal 1428, Sept. 10, Ibid.), Radu Sahac (Doc. dela nota 5, p. 245), Stanciul Honoi (1437, Aug. 1. Ibidem și doc. din 10 August, acelaș an, la N. Iorga, Studii și Doc., VII, 47), Manea Udriște (1439, Sept. 8, în Arhiva istorică, I, 1, 85), Stoica Curcmaz (1451) Martie 28, Ibidem), Dragomir Udriște (1456, Apr. 15 Ibidem), etc.

⁶ 1437, Aug. 1, la Arh. Stat., Secția Ist. și doc. dela nota 9

⁷ Doc. din. 1397, Pach. 27, în Hurmszachi, I, 2, 341-2.

⁸ Doc. dela nota 6, p. 244.

⁹ Doc. din 1415, Iunie 10, public, de I. Bogdan, în Anal. Acad. Rom. Mem. Secț. ist. Seria 2, t. XXVI, 109-115.

¹⁰ Doc. dela nota 1, p. 245.

¹¹ Doc. din. 1429, Sept. 10, la Arhiv. Stat., Secț. Ist.; doc. din 1439, Aug. 2, Ibidem.

¹² Doc. dela nota 1, p. 245.

¹³ Doc. dela nota 3

¹⁴ Doc. dela nota 14, p. 245.

¹⁵ Doc. dela nota 7, p. 245.

¹⁶ Arhiv. Stat. Secț. Ist., orig. slav. cu traducere din 1878 de D. G. Peșacov. Publicat și de Venelin, cu data de 1399.

¹⁷ Arhiv. Stat. Secț. Ist. Orig. slav, cu traducere din 1849 de G. Peșacov.

¹⁸ I. Bogdan, Un chrisov al lui Mircea cel Bătrân, în Anal. Acad. Rom., Mem. Secț. Ist. Seria 2, tom. XXVI, p. 109-115.

¹⁹ Arhiv. Stat., Secț. Ist. Orig. slav, cu traducere din 1849 de G. Peșacov.

²⁰ Arhiv. Stat. Secț. Ist. Orig. slav, cu traducere de G. Peșacov.

Aprilie 1456,¹ < Colțea și Rodea postelnici, la 17 Ianuarie 1483 >², etc. În multe din aceste cazuri nu poate fi vorba de dregători în funcțiune cari ar fi având dregătorii identice. Dregătoriile duble - cu excepția postelnicului³ - n-au existat în Țara-Românească în veacurile XIV și XV, ele se introduc mai târziu.

E de observat apoi că boierii cu aceiași dregătorie apar cu totul excepțional; de obicei este un singur ban, vistier, logofăt, etc. Dacă ar fi existat câte doi dregători cu același nume, ar trebui să-i întâlnim în mod obișnuit în documente.

S'ar mai putea gândi cineva la dregătorii de grade diferite; unul din boierii ca același titlu ar putea fi ban de județ, ori vistier, logofăt și spătar al doilea. Dar aceștia n'au figurat decât în cazuri excepționale ca martori în hrisoave, și câtă vreme se aflau în funcție nu lipseau să arate gradul dregătoriei lor (vtori vistier, etc.). Explicarea cea mai plausibilă este că avem aface cu foști dregători, cari știm că purtau și după eșirea din slujbă titlul demnității pe care o avuseseră. Dar în acest caz, boierii fără titluri nu puteau fi, se înțelege, foști dregători. Aceasta se vede și mai clar din documentele epocii următoare. În a doua jumătate a secolului al XV se întâlnesc ca martori în unele hrisoave boieri din câte trele categoriile: fără tiluri, dregători și foști dregători.

Iată, s. ex., martorii dintr'un hrisov din 5 Iunie 1483 al lui Vlad Călugărul: „Și mărturii: jupan Dragomir al Manii, jupan Neagoe al Borcii, jupan Drăghici fost vornic, jupan Vintilă Florescul, jupan Cârștian vornic, jupan Stoica logofăt, Manea vistiier, Danciul stolnic, Hărgot paharnic, Stanciul comis, Dediul spătar”⁴.

Din cele expuse mai sus rezultă, credem, cu evidență, că <cei mai mulți dintre> boierii fără titluri nu erau foști dregători. Este drept că de aci nu urmează că însușirea lor de boieri n'ar putea fi o consecință a favoarei domnești, ca și dregătorul. Dregători ori nu, este incontestabil că din moment ce mărturia lor se invoacă spre a confirma, hotărîrea domnului, ei erau oameni din nemijlocita sa apropiere, sfetnici cari îl ajutau în conducerea țării, credincioși pe devotamentul cărora își sprijinea tronul. S'ar putea deci ca titlul de boieri să-l datoreze situației lor de favoriți, indiferent dacă ocupau ori nu vreo dregătorie.

c) Alți boieri fără titluri.

Se constată însă că titlul de boieri nu se aplica numai martorilor din hrisoave sau favoriților domnului. El are o întrebuintare cu mult mai largă. În documentele vechi întâlnim o mulțime de persoane cari nu trăesc în preajma domnului și cari sunt totuși arătate ca boieri.

Iată câteva exemple: La 4 Septemvrie 1389, Mircea cel Bătrân dăruiește mănăstirii Cozia o parte din satul Jiblea, care fusese al boierilor: Stanciul Costea, Vâlcul, Albul și Radomir, cărora le dăduse în schimb satul Orleștii pe Olt, scutindu-le în același timp și partea ce le mai rămăsese din Jiblea de toate dările⁵.

¹ Arhiva istorică, I, 1, 142.

² Al. Lapedatu, Vlad Vodă Călugărul, p. 71.

³ Const. C. Giurescu. Contribuțiuni la studiul marilor dregătorii, p. 158. Se poate să fi existat și doi spătari în același timp.

⁴ A. Ștefulescu, Documente slavo-române relative la Gorj.

⁵ Arhiv. Stat., Secț. Ist. Copie slavă și un fragment din original, în traducere de St. Nicolaescu.

La 13 August 1437, Vlad Dracul confirmă „boierilor domniei mele lui Roinea și Radului și lui Dragomir și Albului și lui Vlăcsan și Vlaicului” stăpânirea asupra ocinelor lor din Lănjești, Gorni, Aninoasa, Rugul, Balotești și Găureni, pe care le scutește de dări¹. Vladislav Basarab întărește în Iulie 1451 „slugilor și boierilor domniei mele lui Dragomir Ruhă și feciorilor lui, Ion și Vălcul, și nepoților lui, Dragomir și Tatul cu feciorii săi și lui Micul cu feciorii săi, și lui Bora cu feciorii săi” mai multe sate și munți, ertându-le toate dările². Acelaș domn confirmă la 2 August 1453 „slugilor și boierilor domniei mele lui Stan și lui Vladimir, fratelui său, și fiului său Utmeș, și Radului” părțile din Zătreni ale lui Vlad, Stoica și Dan, pe care le cumpăraseră în zilele lui Basarab-Vodă, precum și Păușeștii, Vladimireștii, Foleștii, Coșanii și Coprozii, cumpărate și acestea, precum dovediseră cu martori, scutindu-i iarăși de toate dările³.

Cei arătați în documentele acestea ca *boieri* sunt proprietari în devălmășie pe părți de ocină din diferite sate. Ei formează „cete” ai căror membri sunt grupați laolaltă prin originea comună a drepturilor lor de stăpânire asupra moșiei. Titlul de boieri ce li se dă trebuie să aibă altă îndreptățire de cât slujba ori favoarea domnească. Este în adevăr exclus ca *toți* proprietarii devălmași dintr’un hotar să fi fost slujbași. Aci nu mai poate fi îndoială că cel puțin unii dintre ei nu erau foști dregători; boieria lor avea, de sigur, altă îndreptățire de cât slujba. Ea trebuie să fie în legătură sau cu moșia, cei arătați ca boieri fiind *toți* mari proprietari, sau cu favoarea domnească, dovedită prin scutirea de dări care li se acordă. Cu care anume, se va vedea din documente de felul celor următoare, în care sunt numiți boieri persoane care nu se bucură de nici o scutire:

La 1 Iunie 1475, Basarab-Vodă confirmă „boierului domniei mele jupanului Stanciului cu copii lui și fratelui său Badea cu copiii lui” stăpânirea asupra satului Mușetești, care le era parte de moștenire, și parte de cumpărătoare, iar lui Badea singur satul Făgețelul, pe care îl cumpărase sub Radu-Vodă, iar domnului au dat calul⁴.

Vlad Călugărul întărește la 8 Septemvrie 1495 „boierului domniei mele jupan Stanciul Dohoreț și cu fiii lui” mai multe părți de ocină în Cârbești, cumpărate dela diferiți proprietari. „Și domniei mele au dat un cal bun”⁵.

La 20 Maiu 1515, Neagoe Basarab întărește „slugei și boierului domniei mele jupan Manea Vulparu și feciorilor lui” moșie în Golești pe care o avea de danie⁶. Întărire identică, la 11 Ianuarie de la acelaș domn „slugei și boierului domniei mele Stoica Olteanul cu copiii lui” pentru cumpărături în Făgețeni⁷.

Boierii pomeniți în aceste documente sunt persoane particulare cari vin la domn ca să ceară acte de întărire spre a-și stăpâni nesupărați moșia moștenită, cumpărată ori dăruită. Întărirea însemna consacrarea prin autoritatea statului a înțelegerii intervenite între părți; spre

¹ Arhiv. Stat. Secț. ist. original slav cu 2 traduceri.

² Arhiv. Stat. Acte depuse de I. N. și N. Popescu din Boișoara, Argeș. Original slav cu traducere de Stoica Nicolaescu.

³ Arhiv. Stat. Secț. Ist. Original slav cu traducere din 1859 de Z. Nenovici.

⁴ Arhiv. Stat. Secț. Ist. Originalul slav cu traducere din 1844 de G. Peșacov.

⁵ Ibidem. Orig. slav cu trad. din 1845 de G. Peșacov.

⁶ Ibidem. Orig. slav. cu trad. de St. Nicolaescu.

⁷ Ibidem. Orig. slav cu trad. din 1844 de G. Peșacov.

a o dobândi, solicitatorul hrisovului trebuia să dea domnului un cal, ceea ce reprezenta un impozit foarte mare. Acesta fiind rostul actelor de întărire, se înțelege că titlul de boieri dat celor ce le obțin, nu se poate explica prin relațiunile lor cu domnul. El trebuie să fie în legătură cu moșia.

d) Boieria în legătură cu moșia

Boierii pomeniți în aceste acte erau toți proprietari. Titlul lor de boieri se întemeia fără îndoială pe însușirea lor de stăpâni ai pământului. Dobândim astfel o nouă confirmare a teoriei că exista o boierime ereditară independentă de funcțiuni și mai vechi ca ele. Ea se compunea, în cazurile pomenite cel puțin, din proprietarii mai mari — prin moștenire ori cumpărare — sau, cu alte cuvinte, din stăpânii de sate și moșii de cari se vorbește în vechile noastre documente.

Dar dacă noblețea se întemeia pe stăpânirea de pământ, se naște întrebarea dacă toți proprietarii erau nobili sau numai unii dintre ei și în acest caz, cari anume. Stăpânitori de pământ erau nu numai marii proprietari, ci și moșnenii, reduși adesea, prin îmbucătățirea ocinei între moștenitori ori înstreinare, la întinderi cu totul neînsemnate. Însușirea de proprietari le da și lor dreptul să se întituleze boieri? Întrebarea este cu atât mai legitimă, cu cât se știe că la noi n'a existat o proprietate nobiliară deosebită de cea de rând. De întinderea ori proveniența moșiei n'au fost legate niciodată privilegii. Am avut un singur fel de proprietate ori care ar fi fost stăpânul ei. Petecul moșneanului se afla în aceeași situație ca și domeniul dregătorului. Drepturile lor de stăpânire, ca și sarcinile, erau la fel. Nici chiar moșiile membrilor familiilor domnitoare ori ale domnilor înșiși nu constituiau o excepție de la această regulă. Privilegiile de care se bucurau uneori țărani de pe anume moșii aveau un caracter trecător: ele decurgeau din situația personală a stăpânilor față de domn, nu din natura deosebită a proprietății.

Față cu uniformitatea proprietății la noi, deosebirea proprietarilor în boieri și oameni de rând nu are nici un sens. Dacă însușirea de boier era legată de moșie, ceea ce pentru proprietatea mare, cel puțin, era absolut sigur, atunci trebuie să admitem că toți proprietarii, oricare ar fi fost întinderea moșiei lor, făceau parte din boierime. Cantemir avea așa dar perfectă dreptate când socotea și pe răzăși, cari corespund în Moldova moșnenilor din Țara-Românească, ca nobili.

De altfel, în timpurile vechi, din cauza chipului de stăpânire a pământului, o deosebire între proprietarul mare și cel mic era, în marea majoritate a cazurilor, foarte greu de făcut. Se știe că la noi stăpânirea pământului se caracteriza la început prin devălmășia islazului și a pădurii, folosite în comun. Proprietarii posedau individual numai partea cultivabilă, foarte restrânsă, deoarece cultura se mărginea la îndeplinirea trebuințelor personale și locale. În starea de devălmășie, *moșia* proprietarului, fie el mare sau mic, nu e prin urmare determinată; ea constă în *drepturile* pe care el le are în hotarul comun, drepturi calculate în funii, delnițe, pământuri, stânjani, dramuri, bănișori, etc. și stabilite prin spița neamului, sau, când prin înstrăinări se produseră modificări în dreptul de moștenire, cu zapise și hrisoave. Ce reprezentau în realitate aceste drepturi se putea ști numai la hotărnicie, care constituie o excepție de la modul cel vechiu de stăpânire a pământului. Nu-i vorbă, această excepție se generalizează în secolul XVI și XVII, când mai toți marii proprietari hotărnicindu-și părțile,

proprietatea mare se constituie atunci deosebit de cea mică.

Dar câtă vreme a dăinuit devălmășia, și aceasta este aproape starea generală a proprietății la noi până la sfârșitul secolului al XV, este cu neputință de stabilit o distincțiune între proprietarul mare, cel mijlociu și mic. Că unul stăpânește, s. ex. 200 de stânjeni dintr'un hotar, pe când celălalt nu are decât 20, ori mai puțin, nu poate fi un motiv pentru gruparea lor în categorii sociale diferite.

Oasemenea deosebire apare și mai arbitrară dacă ne gândim că, în general, devălmășii sunt rude și că fii aceluiași părinte se găsesc uneori în situațiuni absolut deosebite. Însușirea de nobil nu poate atârna de câțiva stânjeni în plus ori în minus pe cari i-ar stăpâni cineva. Urmând fluctuațiile proprietății, același individ ar putea fi alternativ boier și om de rând, de mai multe ori în cursul vieții sale.

Fată de condițiunile în cari se găsea la început proprietatea la noi trebuie deci să recunoaștem că o împărțire a proprietarilor în nobili și oameni de rând, după întinderea proprietății lor (Xenopol, III, 565-6), este cu neputință. Din moment ce se constată că existau persoane care se intitulau boieri fără să fi avut vreo altă calitate decât aceea de proprietari, suntem constrânși să admitem că titlul acesta a trebuit să se fi dat tuturor săpânitorilor de pământ, ori care ar fi fost întinderea moșiei lor. Să vedem acum dacă concluziunea aceea logică, la care ne due faptele expuse mai sus, se confirmă prin mărturii istorice pozitive. În locul unui rezultat ipotetic vom avea atunci un adevăr istoric.

III. Dovezi că toți proprietarii erau numiți boieri.

a) Megiașii.

În documentele mai vechi proprietarii sunt foarte adeseori numiți *megiași*. Denumirea aceasta a pare atât în documentele slavone cât și în cele românești în cele dintâi sub forma [...] în celelalte sub aceea de [...]. Cuvântul megiaș (dela меджа, hotar) înseamnă vecin de hotar sau ele moșie, adică rozoraș¹, și este o denumire care se aplică deopotrivă tuturor proprietarilor, fie ei mari ori mici. Megiașul este proprietarul considerat în raportările lui cu ceilalți proprietari din același sat sau din sate învecinate. Acolo unde pământul se stăpânește individual, raporturile acestea sunt puține și mărginite la un număr restrâns de indivizi. În starea de devălmășie ele sunt însă multiple și privesc pe toți proprietarii dintr'un hotar și din hotarele vecine. Devălmășia impune megiașilor anume obligațiuni. Orice acțiune a unuia, în calitate de proprietar, interesează pe toți copărtașii săi.

Megiașii apar astfel mai în toate actele care privesc proprietatea. Cum partea cea mai însemnată a documentelor noastre interne o formează tocmai asemenea acte, materialul privitor la ei este foarte bogat. Grație lui putem urmări relațiunile create de stăpânirea în comun până în cele mai mici amănunte. Mă mărginesc deocamdată să relev acțiunile mai importante în cari proprietarii sunt menționați în documente ca megiași, anume la ieșirea din devălmășie, la înstrăinarea ocinei, la luarea de jurători și ca martori în

¹ Asupra înțelesului și etimologiei cuvântului, vezi B. P. Hașdeu, Cuvinte din bătrâni, I, 61; I. Bogdan, Despre cnejii români în Anal. Acad. Rom Mem, Secț. Ist. seria 2, tom. XXVI, p. 38; Același, Documentele lui Ștefan cel Mare, II, 607; H. Tiktin, Dicționar român-german.

diferite pricini.

Menționarea lor în aceste ocaziuni ne va servi la deslegarea problemei de care ne ocupăm.

b) Megiașii hotarnici.

Ieșirea unuia din megiași din devălmășie se făcea de către megiașii din hotarele și satele învecinate. Ea era privită ca un act de ordine publică.

Megiașul care voia să-și hotărânească ocina trebuia să obțină mai întâi o poruncă domnească în acest sens. În răvașul care i se da de domn se arătau megiașii, de obicei 12, în cazuri de revizuire și contestații 24 ori mai mulți, cari aveau să ia parte la hotărnicie, se hotăra timpul când trebuiau să se întrunească și se numea funcționarul domnesc, de cele mai multe ori un portar, care să supravegheze lucrarea, iar uneori și un om mai priceput, ca hotarnic. Reproduc în întregime un asemenea răvaș, care este unul din cele mai vechi cunoscute:

„Aci megieșii [...] lui Dan și Maniul din Turceni: De la Șușia: Giurge și Veju și Bogdan și Frățilă și iar Frățilă; și din Șușița de sus: Stanciul și Stoian și Voica și Ilie; și din Plopșor: Oprea și Tortaba și San; și din Ciaplea: Stanciul și Dragomir; și din Murcești: Arca și Barbul; și din Năsip: Stoica; și din Sărdănești: Stoica și Pătru; și din Plopșor Dan; și din Calopăru: Pătru și Radu; și din Trestioara: Stan și Popisul. Ispravnic, Vlad portarul. Și sorocul la Sfântul Petru. Și hotarnic le este Necula Postelnicul. Am scris eu Drăghici, luna Iunie, 18 zile, la anul 7079.

Io Alexandru Voevod (1. p.), din mila lui Dumnezeu domn”¹

Megiașii hotarnici se întruneau împreună cu ispravnicul domnesc la ziua hotărâtă. Ei cercetau actele și drepturile celui ce ceruse hotărnicia, luau parte la măsurătoare, stabileau semnele despărțitoare și dădeau cartea de hotărnicie, în care se arăta procedura urmată și se descria amănunțit noul hotar. Pe baza cărței lor și a mărturiei portarului că lucrurile se petrecuseră în regulă, se dădea apoi hrisovul domnesc de întărire.

c) Dreptul de protimisi. (Precăderea megiașilor la cumpărarea moșiei).

Megiașul nu-și poate înstrăina ocina decât îndeplinind față de ceilalți megiași anumite formalități. Ele sunt o urmare a stării de devălmășie. Dreptul fiecăruia de a se folosi de pădurea, islazul și apa comunei nu avea nici o îngrădire legală. Oricare dintre megiași putea deci să taie câtă pădure ar fi vrut, să ție vite cât de multe, ori să-și facă singur moară când apa trecea pe partea lui cultivabilă, fără ca ceilalți să-l poată constrânge a se mărgini la o folosință proporțională cu drepturile sale. Mărginirea și-o impunea dela sine fiecare și ea rezulta din conștiința pe care o avea despre drepturile sale în raport cu drepturile obștei. Nu cunosc până acum nici un caz când între *megiași băștinași* dintr'un sat să se fi produs neînțelegeri din această cauză. Faptul nu trebuie de altfel să ne surprindă. Megiașii dintr'un hotar aparțin mai totdeauna aceluiaș neam sau unor neamuri înrudite. Armonia dintre ei are la bază sentimentul comunității de sânge. Introducerea unui străin într'o societate alcătuită astfel poate turbura buna înțelegere. Conștiința dreptului său în raport cu al obștei nu este și la acesta tot așa de clară ca la băștinaș și apoi pe el nu-l leagă sufletește nimic de devălmășii în mijlocul cărora

¹ Arhiv. Stat. Secț. Ist. Original slavon cu traducere de St. Nicolaescu.

intră. În asemenea condițiuni, folosința în comun poate da naștere oricând la conflicte. Iată de ce dreptul mediașului de a dispune cum vrea de ocina sa era supus la restricțiuni. El nu și-o putea înstrăina decât cu învoirea celorlalți megiași. Aceștia aveau preferință la cumpărătoare. Vânzătorul trebuia să-i întrebe, și numai dacă niciunul dintre ei nu vroia să cumpere, putea să cumpere un strein. Călcarea ori nesocotirea acestui drept al megiașilor atrăgea după sine nulitatea vânzării. Prin refuzul lor de a cumpăra, megiașii își dau încuviințarea la înstrăinare. Aceasta însemna că acceptau pe cumpărătorul străin ca membru al obștei.

Lămuririle acestea erau necesare spre a înțelege rostul menționării megiașilor la toate vânzările. În actele relative la asemenea vânzări, se prevede întotdeauna că vânzarea, se făcuse „dinaintea tuturor megiașilor”¹, „cu știrea tuturor megiașior”, sau „cu voia tuturor megiașilor”². Toate aceste formule exprimau una și aceeași idee, că adică cumpărătorul dobândise încuviințarea megiașilor, a căror prezență la vânzare ca martori și aldămășari avea

¹ Doc. din 18 Aprilie 1531: dinaintea megiașilor lor (Arhiv. Stat., Secț. ist.); doc. din 7 Maiu 1568: dinaintea megiașilor (Alex. Ștefulescu, Documente slavo-române relative la Gorj, 1908, p. 165; aceeași expresie la pag. 180); doc. din 26 Maiu 1558: dinaintea tuturor megiașilor (Arh. Stat., Secț. Ist.); doc. din 3 Ianuarie 1570: dinaintea tuturor megiașilor dimprejurul lor (Ștefulescu, p. 177); doc. din 11 Septemvrie 1577: dinaintea bunilor megieși dimprejurul lor (B. P. Hașdeu, Arhiva istorică, I, 1, 143), etc.

Doc. din 2 Maiu 1573: cu știrea tuturor megiașilor. (A. Ștefulescu, Documente, 192; aceeași formulă în documentele dela pp. 225, 255, 281 și 370);

Doc. din 29 August 1544: cu știrea tuturor megiașilor și din sus și din jos (Ștefulescu, Documente, p. 109; aceeași formulă în documentele de la pp. 201, 218, 253, 257 și 307);

Doc. din 23 Ianuarie 1581: cu știrea tuturor megiașilor dimprejurul locului (Ștefulescu, Documente, p. 220; aceeași formulă în documentele de la pp. 234, 409, 414, 487.)

Doc. din 19 Iulie 1588: cu știrea tuturor megiașilor dimprejurul lor (Ștefulescu, Documente, p. 276-277);

Doc. din 7 Iunie 1583: cu știrea tuturor megiașilor și din sus și din jos și dimprejurul locului (Ștefulescu, Documente, p. 234; aceeași formulă la pp. 291, 310, 348, 351, 360, 367, 382, 387, 393, 398, 434, 437, 441, 471, 481 și 503);

Doc. din 3 Maiu 1586: cu știrea tuturor megiașilor din sat și dimprejurul locului, din sus și din jos (Ștefulescu, Documente, p. 245; aceeași formulă în documentul de la p. 287), etc.

² Doc. din 20 Iunie 1537: cu voia tuturor megiașilor și a moșnenilor.

Iată acum aceleași formule în documentele scrise în limba română. Aleg câteva exemple din documentele cele mai vechi.

1596: cu știrea megiașilor de în sus și de jos (B. P. Hașdeu, Cuvinte din bătrâni, I. 67, aceeași formulă în doc. din 21 Iulie 1627 publ. în Arhiva istorică, I, 1, p. 14);

1597, Iulie 3: cu știrea tuturor megiașilor și din sus și din jos și den crucișul locului (Ibidem, I, 81).

c. 1600: cu știrea tuturor megiașilor de prejurul locului (N. Iorga, Studii și Documente, V, 176; aceeași formulă în doc. din 18 Ianuarie 1639 publ. de G. Ghibănescu în Surete și Izvoade, VI, 17).

1606: De înaintea a mulți megiași și oameni buni (I. Bianu, Documente românești, p. 9-10).

1619, Aprilie 28; cu știrea a toți megiașii de pregiurul locului (I. Bianu, p. 46).

1622, Maiu 4: cu știre tuturor megiașilor și de în sus și de în jos și de împrejurul locului (I. Bianu, p. 71; aceeași formulă în doc. din 24 Iunie 1627, publ. în Arhiva istorică I, 1, pe. 8).

1637, Maiu 10: „cu știrea tuturor magieșilor din sat, din sus și din jos (G. Ghibănescu, Surete și Izvoade, VI, 24), etc.

tocmai acest înțeles.

d) *Megiașii jurători.*

În afară de hotărnicii și vânzări, megiașii mai au un rol foarte important și ca *jurători*. Instituția aceasta constituia unul din așezămintele noastre fundamentale. Pe temeiul ei, orice împrișinat se putea sustrage de la judecata domnească, cerând să fie judecat de megiașii săi. Dreptul de a recurge la judecata megiașilor se exprima obișnuit prin formula „a lua lege” sau „a lua legea țării”¹

El nu putea fi refuzat nimănui. Procedura în această împrejurare era următoarea: Cel ce lua legea, primea un răvaș de la domn, dacă pricina ajunsese la divan, ori de la slujbașul înaintea căruia ea se afla, în care se arătau pe nume megiașii jurători, pricina pe care aveau să o cerceteze, ziua și locul unde să se adune și funcționarul sub privegherea căruia urmau să dea, sub jurământ, hotărîrea. Formula răvașului era aceeași ca și la hotărnicii, cu deosebire că megiașii jurători mai sunt numiți uneori și adevăritori, tocmelnici, ori judecători, după natura afacerii asupra căreia aveau să pronunțe². Dacă la soroc megiașii se întruneau, ceea ce nu se

¹ Constantin Șerban dă moșnenilor din Groșani cari aveau proces cu Mănăstirea din Câmpulung „legea țării, pe răvașe domnești 12 megiași jurători” (Hrisovul dat Groșanilor la 29 Iulie 1654, publ. în rezumat de C. Giurescu în Vechimea rumâniei în Țara-Românească și legătura lui Mihai-Viteazul, în Anal. Acad. Rom. Mem. Sect. Ist. Seria 2, tom. XXXVII, p. 535);

În procesul pe care niște rumâni din Copăcenii îl aveau cu Stamatie paharnicul, același domn „au fost dat rumânilor *legea țării* 12 megiași pre răvașe domnești (Mențione în actul de întărire dat de Grigore Ghica la 12 Ianuarie 1662 lui Stamatie paharnicul, publ. de G. Ghibănescu, Surete și Izvoade VI, p. 86-89);

Sub Radu Leon, Dobrin Căpitan de roșii din Ungurei aduce într'un proces pentru hotare mărturia a 6 megiași și câștigă; adversarii lui, spune domnul într'un act din 1 Maiu 1666, „au venit naintea domnii mele la divan de ș'au luat legea țării 12 megiași jurători pre răvașe domnești” (N. Iorga, Studii și Documente, VIII, 274).

Vezi și doc. din 30 Aprilie 1668 în Ștefulescu, Tismana, p. 349.

² Iată câteva asemenea răvașe:

1627, Iulie 15. Papa vel vornic către șase megiași luați de satul Stănești (I. Bianu, Documente românești, 1907, p. 139-140).

1628, Iunie 25, „Zde meșhiașii ai Borcei, feciorul lui Vlădan și ai lui Zărnă de Sibiceu, poim; ot Mlăjet, Oprea Gădiuță i ot Sibiceu Stanciul Borcei, să caute și să adevereze, fost-au cumpărat Vlădan, tatăl Borcei, partea lui Stan, tatăl lui Zărnă, de ocina den Sibiceu toată în zilele lui Mihail-Voevod, au cumpărat-au jumătate. Insă cum vor afla cu sufletele lor. Și zioa la Sti Ilie proroc. I ispravnic Dumitru portar. Pis. Lepădat. Iunie 25. Văleat 7136. Io Alexandru Voevod (1. p.) milostiio bojiio gospodar”. (Arh. Stat., Episcopia Buzău, p. 14, d. 7 și 8; în două exemplare).

1628, Iulie 17. Altul, la fel, către doi megiași tocmelnici (Arh. Stat. Episcopia Buzău, p. 14, d. 10)

1635, Aprilie 13. Răvașul lui Matei-Basarab către șase megiași tocmelnici ai Manii din Pădenii și ai Radului din Racoți (Publ. în rezumat de N. Iorga, în Studii și Documente, VI, (1904), p. 469, și în întregime de G. Ghibănescu în Surete și Izvoade, VI (1909), p. 21-20, care a citit însă în loc de „tocmelnici”: Tismeanii și).

1641, Maiu 4. „Zde meghiașii tocmelnici ai lu Stoian și ai Borcii ot Săbiceu, poim: ot Chiojd Stroe i Dragomir Sersea, ot Săbiceu Dobrotă Hrănitul, i ot Pătrălage Stan Brădișeanul i Pătru

întâmpla totdeauna, unii refuzând această însărcinare plină de răspundere, și dacă, după cercetarea pe care o făceau, se convingeau partea care-i ceruse avea dreptate, ei îi dădeau câștig de cauză, consfințind prin jurământ hotărârea lor.

Cu cartea lor de judecată, împricinatul se prezenta apoi din nou înaintea divanului și a domnului, cure, după expresia consacrată, văzând că „legea a fost împlinită” îi libera hrisovul de întărire. Megiașii jurători nu erau martori, ci judecători. Hotărârea lor era suverană. Domnul nu numai că nu o putea strica ori modifica, dar n’avea nici măcar puterea să suspende aplicarea ei. El era dator să o confirme. Din acest singur fapt se poate vedea cât de mărginită era în unele privințe puterea, domnească, despre care, cu atâta ușurință, se pretinde totuși că ar fi fost absolută! Părții care pierduse îi rămânea deschisă o singură cale: să ia la rândul ei „lege peste lege”, adică un număr îndoit de megiași cu care să dovedească strâmbătatea celor dintâi și să desființeze hotărârea lor.¹

e) Megiașii martori.

O altă împrejurare în care megiașii apar obișnuit în documente este ca *martori*, fie pentru a întări prin prezența lor o înțelegere scrisă intervenită între părți², fie pentru a

Postelnic, i ot Bășceni Vlasie, ca să caute pentru niște ocină den Sibiceu, are Stoian parte, au n’are, și să le cate și cărțile, de vor adevăra că are, să ție; iar de nu va avea, să rabde. Însă cum vor afla cu sufletele lor. Zioa în Rusalii. 1 ispravnic (*alb*) portar. Pis Dumitru logofăt. Mai 4 dni. U Tărgoviște, Văleat 7149. Io Matei-Voevod (1. p.) m. b. gospodâr (Arh. Stat., Episcopia Buzău, p. 14, d. 12).

1647, Ianuarie 28. „Megiașii adevărători ai Pârscovenilor și ai Blăstemețenilor ot sudstvo Buzău, poim: ot Pârscov Șteful, i Oit Măgură Lupul logofăt, a ot Moșești Neguleci, i ot Sărățel Radul, i pac ot Moșești Dragomir, i ot Pârscov Neagul, ca să caute și să adevereze acești 6 megiași, au Pârscovenii moșie la Blăstemețele în Lacure, au nu au; și să le caute și hotarăle și semnele, pre cărți, cum vor afla și cu ale lor suflete; de vor avea, să le dea; de nu, să rabde. Zioa: de acum în doao săptămâni să-i strângă acolo la Iane logofăt la Odmeni. Pis Dumitru logofăt u Tărgoviște. Ghenarie 28 dni, Văleat 7155. Io Matei-Voevod (1. p.) m. b. g. (Arh. Stat., Episcopia Buzău, p. 48, d. 25).

Alte asemenea răvașe publicate, vezi la G. Ghibănescu, *Surete și Izvoade*, VI p. 52, 59, 220-21; A. Ștefulescu, *Tismana*, 1909, p. 347-8; C. Giurescu, *Vechimea româniei în Țara-Românească și legătura lui Mihai-Viteazul*, în *Anal. Acad. Rom - Mem. Secț. Ist. Seria 2*, Tomul XXXVII, p. 530, 532, 533, 538-39, 540, etc.

¹ Asupra acestei instituții fals înțeleasă până acum vezi Xenopol, II, p. 190—192. I. Bogdan, *Cultura veche românească*, p. 56.

² 1607, Maiu 4. Radu Șerban confirmă lui Petru Armașul, soției sale Anca și nepotului lor Drăghici, partea de moșie din Copăceni a lui Dănuț, pe care acesta o lăsase la moartea lui surorii sale Anca și nepotului său Drăghici „*Și au fost acolo mulți oameni megiași mărturii*”. (A. Ștefulescu, *Documente slavo-române relative la Gorj*, p. 312—316).

1628, Maiu 4. Stanciul din Scoarța își lasă partea lui de moșie nepotului său Stan ca să-i facă pomenile. „Șl aldămaș 7 vedre de vin, vadra câte 50 aspri, și au fost în casa Lungului ot Scoarța și mărturie 12 megeași, anume...” (G. Ghibănescu, *Surete și Izvoade*, VI, 12).

1659, Zapis de împăcare între rumânii din Baia cari se judeciseră și nepoții lui Cazan pentru moșie. „*Când ne-am tocmit, fostu-ne-au la tocmeală mulți megiași dinprejurul locului...*” (Ibid., VI, 79).

1676, Aprilie 18. Cumpărătură de livezi în Aniniș. „*Și când am vândut aceste livezi fost-au mulți megiași mărturie, anume...*” (Ibid., VI, 316).

mărturisi, cu prilejul diferitelor neînțelegeri, de partea cui e dreptatea¹.

f) *Toți megiașii erau boieri.*

Am arătat pe scurt cum se făcea eșirea din devălmășie, înstrăinarea ocinei, luarea de jurători și dovedirea cu martori, pentru că în toate aceste împrejurări, proprietarii apar în calitate lor de *megiași*. Și nu e vorba în aceste împrejurări de o anume categorie de megiași, ci de megiași în genere, fie ei mari ori mici. Se înțelege de la sine că niciunui dintre ei nu i se putea ridica dreptul de precădere la cumpărătoare și că oricare putea fi luat ca hotarnic, jurător și martor. Faptul acesta este de cea mai mare însemnătate. El ne permite să stabilim cu precizie cui se dădea odinioară titlul de *boieri*. Din actele privitoare la hotărnicii vânzări, jurători și martori rezultă că denumirea de *megiaș* era identică cu aceea de *boier*. Intre ele nu se face nici o deosebire, întrebuintându-se, indiferent când una, când cealaltă.

1. Astfel megiașii luați ca hotarnici sunt arătați, de obicei, ca boieri. În locul formulei din răvașele domnești pentru luarea lor „Aci megiașii”, cutăruia, întâlnim de cele mai multe ori formula: „Aci boierii hotarnici” ai cutăruia². În cărțile de hotărnicie pe care le dau, ei se intitulează mai totdeauna *boieri*³ și tot astfel sunt numiți și în hrisoavele de întărire, când se

¹ 1567, Martie 10. Petru-Vodă întărește lui Băra, Stanciul și Ivan moșie în Brătuia, pentru care se judecaseră cu Bucșă din Petrești și Gâlda din Comănești, dar ei „au mărturisit înaintea domnii mele cu (mărturii) și mulți megiași buni dinpre jurul locului, că este al lor acest loc de moștenire”. A. Ștefulescu, Documente slavo-române, p. 158-60);

1569, Ianuarie 9. Alexandru-Vodă confirmă lui Vlaicu cluceru și surorii lui Chera, satul Țigăneștii, bătrână și dreaptă ocină și moșie a lor, pentru care se judecaseră la divan cu Milea, Finta și Cârștian, cari susțineau că au și ei parte acolo. „Intr’aceasta domnia mea am căutat și am judecat după dreptate și după lege cu toți cinstiții dregători ai domniei mele, și am trimis pe sluga domnii mele Dragomir postelnicul din Făurești *de a adunat buni oameni bătrâni și din sus, și din jos, 150 megiași și 12 popi* de le-au căutat rânduiala lor după dreptate și după lege și au jurat Dragomir postelnicul pe mai sus zișii oameni și popi la cea de acum biserica lui și încă și la Sfântul Tetravanghel și așa au jurat, cum că nu are Milea și Finta și Cârștian și ceata lor nici un amestec”. Cei rămași vin din nou la domn, care le dă lege 12 boieri să jure, dar nu pot și pierd. (Arhiv. Stat. Secț. Ist. Orig. slav, cu trad. din 1851 de G. Peșacov).

1628 Octomvrie 23. Alexandru-Vodă întărește Mușei din Șchei ocina ei de moștenire. În zilele lui Alexandru Coconul ea a mers la domn în divan „*depreună cu toți megiașii de pre prejur și carii țin ocină la Dumbravă... de au mărturisit ei toți cu sufletele lor în divan, cum nici au vândut Mușă ocina ei, nici au cumpărat nimenile de la dânsa*”. (I. Bianu, Documente românești, p. 152).

² 1644, Ianuarie 12. „*Zde boierii hotărnicii*” ai... (Arh. Stat. Mitropolia, p. 15, d. 3).

16... „*Zde boierii hotărnicii*”... (Ibid, Episc. Buzău, p. 75, d. 8);

1703, Fevruarie 10. „*Să știe, boierii adevărații și hotărnicii ai Bratului*”... (Arh. Stat, Episc. Buzău, p. 16, d. 39; cf. și d. 22);

1704, Aprilie 30. „*Să știe boierii adevărați și hotărnicii ai*”... (Ibid. Episcop. Buzău, p. 93, nr. 66, d. 1),;

1706, Octomvrie 28. „*Să știe boierii alegătorii și hotărnicii*”. (Ibid., Valea, p. 3, d. 23, 24).

³ 1608, Aprilie 15. „*Noi 6 boiari azi am fost hotarnici și tocmelnici sfintei mănăstiri dela Cozia*” (B. P. Hașdeu, Cuvente den bătrâni, I, 160-);

1609, Maiu 28. „*Scriș-am noi 12 boiari care am fost luați de Badea postelnicul ot Greci această*

face mențiune despre ei¹.

2. Formula că vânzarea s'a făcut „cu știrea tuturor megiașilor” este înlocuită, în unele documente prin formula „cu știrea tuturor boierilor”, boier având în asemenea cazuri înțelesul de megiaș².

carte, ca să se știe cum [am ales] ocina i rumâni dela sat de la Moșani și de la Liseni și dela Mirilești” (Arhiv. Stat. Secția istorică);

1669, Iunie 21. „*Noi 12 boiari hotarnici*”... (Arh. Stat. Dintr'un lemn, p. 129, d. 32);

1703, Aprilie 2. „*Noi 12 boiari* care sântem luați di Bratul” (Arh. Stat. Episc. Buzău, p. 6, d. 40);

1704, Iulie 11. „*Adică noi 12 boiari cae sântem luați* de popa Costandin și de nepoții popi... și de părintele egumen Neofit [de la Dealu] cu porunca Mării sale lui Vodă pe răvășile domnești” ca să le hotărâneasă muntele Păduchiosu, dau catea de hotărânicie. „Eu Stan Șargă ot Bezdeadu. Eu Dragomir Clipea ot tam. Eu Lupul ot tam. Eu Stan. Eu Mircea ot Valea-Lungă. Eu Ocna ot Brăneti. Eu Banul ot tam. Eu Neacșu Voduvu ot tam. Eu Ion Sitea ot Valea-Lungă”. (Arh. Stat. Depuneri de acte ale particularilor. Belu. Condica satului Bedeadu).

¹ 1535, Dechemvrie 4. Radu-Vodă întărește Mănăstirei Argeș ocină la Tătarii din Văiște, care-i fusese dăruită de Gherghina pârcălabu. Acum călugării au proces cu Căzan, care revendica jumătate din acea moșie. „Și am dat domnia mea - spune Radu-Vodă - călugărilor *12 boieri de au cercetat locul* și n'au dat să aibă Căzan jumătate dn ocină, ci le-au dat a patra parte din ocină, și hotarnic Barbul vornicul, anume din Bomborăști Dan și din Vitănești Buda, și din Gabrov Mihail, și din Racoviță Neanciul și Dragne, din Vlăceani Cănda, din Curteni Bilan, din Singureni Oana, din Mircești Neacșul, din Dărăști Toader, și din Răzmirești Coma, din Poenari Etiia” (Arhiv. Stat. orig. slav. cu trad. de Stoica Nicolaescu);

1569, Septemvrie 9. Alexandru-Vodă confirmă mai multora moșie în Turceni. „Și *au hotărânicit această moșie cu 12 boieri*, și hotarnic le-a fost Tatomir postelnicul”. (A. Ștefulescu, Documente slavo-române, p. 175-6);

1590, Aprilie 25. Mihnea-Vodă întărește lui Miroslav, fost vistier-mare și lui Filip armaș-mare Poiana Filipeștilor cu viile pentru care se judecaseră cu moșul lor Vintilă și alții sub Radu-Vodă, fiul lui Vlad-Vodă, care „*le-a dat domnia lui 20 de boieri bătrâni și buni ca să le caute rândul și vechile hotare*”. (Arhiv. Stat. Depunerea Niță I. Piloiu din Boișoara);

1650, Ianuarie 12. Matei-Vodă întărește Mănăstirei Tismana Groșanii, Ploștina Drăgoeștilor și Racofi, „*însă toate moșiile hotărânicite și alese și împietrite cu 12 boieri hotarnici* și cu sluga domnii mele Gheorghe al doilea portar, hotarnic”. (A. Ștefulescu, Documente slavo-române, p. 544-51.) etc.

² 1583 Septemvrie 9. Mihnea Vodă întărește lui Vișu logofătul stăpânirea asupra părții din satul Bistrița, pe care o cumpăraseră de la Badea și Rădu din Roșia. „Iară ei și-au vândut Vișului logofătul satul Bistrița jumătate, partea lor toată veri câtă se va alege depretutindenea, de a lor bună voie, și *cu știrea tuturor boierilor*, și dinaintea cinstului dregător al domniei mele jupan Mitrea, marele-vornic, și dinaintea multor boieri; din Șeliștoarea Dragomir și din Fărcaș Pârvul, din Radomirești Cârstea, din Nucet Vlădislav fiul lui Luca, din Aricești Ion, din Tomeni Drăghici, din Oreoviță Puiul, din Orești Furduiu, din Tutănești Leotă logofătul, din Slăvilești Stanciul, din Vlădila Vlăsan logofătul, și din Căineni Șerban logofătul, de la Ocna-mare Dimir, și de la Râmnic Gonțea (Arh. Stat. Sect. Ist. Original slav cu traducere din 1846 de Gh. Peșacov. Zapisul de vânzare la p. 39, n. 1).

1615, Fevruarie 16. Radu Mihnea confirmă lui Tatul postelnicul din Lazuri partea din Ciuceni a jupănesii Stancăi și a lui Berivoe logofătul, pentru care sa judecaseră cu nepoata acestora, Negoslava din Tăbăraști, care, câștigând, i-o vânduse apoi lui „de a ei însăși bună-voie și cu știrea tuturor boierilor” cu 6000 de aspri gata. (Original slav in Arhiva familiei G. Gr. Cantacuzino).

3. Ca și hotarnicii, megiașii jurători, tocmelnici, adeveratori și judecători sunt numiți de cele mai multe ori *boieri*, atât în răvașele domnești¹, cât și în cărțile lor de judecată² și hrisoavele de întărire³. Cel nemulțumit cu judecata făcută după legea țării de 12 *megiași*, ia

1676, Maiu 3. Preda clucerul Cepleanul vinde lui Giurcă căpitanul satul său Ogrumii din Gorj „de a mea bunăvoie, fără de nici o silă și cu știrea tuturor rudeniilor mele și a boiarilor de prin prejurul satului” (G. Ghibănescu, Surete și Izvoade, VI, 114-113).

¹ 1636, August 2. „*Zde boierii* ai lui Dragomir postelnicul ot Fărcășești și ai fiiastu-său Radul.... să caute și să adevereze cu ale lor suflete de moșii și de haine și de dobitoc și de toate bucatele ce i să vine Radului fiiastul lui Dragomir” (G. Ghibănescu, Surete și Izvoade, VI, 21);

1649. Aprilie 1. *Zde boierii jurători* ai Vlaadul Sfîtac ot Călugăreni, anume Vintilă vâtaf i Antonie vâtaf i Crăciun Ciocănescul i Van ot tam i Standul Arsul i Stan ot Boșarii, Vladul Tatuii i Barbul portar ot Zedruștii i Văsii Săbolescul i Dobre ot Boșari i Oprea al lui David i Sirbu Pestre ot Boșari, *să jure acești 12 megiași* pre Vladul Sfîtac și pe ficiorii lui cum n’au fost rumâni vornicesii Mitroe, nici vistiiresii lui Vasilie vistier, nici i-au apucat legătura lui Mihai-Vodă în sat în Lungi, nici pre ocina Lungilor” (C. Giurescu, Vechimea rumâniei în Țara Românească și legătura lui Mihai-Viteazul, în Anal. Acad. Rom. Mem. Sect. Ist. Seria 2, Tom. XXXVII, p. 530; cf. și răvașul din 11 Iunie 1661, la p. 540);

1667, Maiu 23. *Zde boierii judecătorii și adevărătorăi* ai lui Patru logofăt și frații lui ot Fălcoiu și ai lui Neagoe paharnicul” și alții. (N. Iorga, Studii și Documente, V. 186); etc.

² 1643, Maiu 8. „*Noi 6 boieri adeveratori și judecători* ai mănăstirii Vărbilii și ai satului Pârscovului” dau cartea de judecată (Arh. Stat. Episcopia Buzău, p. 48, d. 23);

1668, August 19. „Adecă noi acești 6 boiari, anume ot Văləri Văsii, ot Grivi Cârstea, ot Dobriță Lupul lu Bănilă, ot Runcu Radul pârcălabul, uncheșul Drăghici ot tam, ot Arcani Lăpădat, carii am lost luați pre răvașăle Mării Sale domnu nostru Radu Leon-Vodă de părintele igumenul ot sfânta mănăstire ot Tismana și de Dumitru i Lăpădat și alți megiași ot Gor-Frățești, ca să căutăm și să adevărăm pentru ocina din Frățeștii de sus, avut-au ocină în Frățești mănăstirea Tismana au n’au avut”, dau cartea de judecată (A. Ștefulescu, Tismana, 1909, p. 350-1); etc.

³ 1490, Ianuarie 7. Vlad-Voevod întărește mănăstirii Tismana satul Ceaurii, care-i era bătrână și dreaptă moșie. „Așa s’au sculat Petru de *a jurat cu 12 boieri* și le-au luat hotarul de jos. După aceea iarăși s’a sculat starețul Matei, de a jurat cu 24 de boieri și așa le-au dat hotarul de jos; de unde ese Rugina din Pologa până când dă în Jiu” (Arh. Stat. Sect. Ist. Orig. slav cu traducere de G. Peșacov din 1846);

1504, Iunie 15. Radu-Vodă întărește mai multor moșneni stăpânirea asupra plaiului Vaideei, care le era bătrână și dreaptă ocină și moșie. „Iar după aceea s’au pârît înaintea domniei mele Vaideei cu Măldăreștii și cu Căndenii, și așa au scos Vaideei *24 de boieri de au jurat* și au mărturisit înaintea domniei mele cum că este a Vaideelor ocină moștenească. Și după aceea iar au mărturisit cu 50 de boieri ați venit și dinaintea domniei mele, apoi domnia mea v’am dat 48 de boieri iar voi nu ați putut să-i aduceți la soroc, ci ați rămas de lege. Așa să vă feriți de dânșii și de moșia lor, să nu mai vină a doua oară înaintea domniei mele ca să se jeluiască de voi, căci nu vă veți îngriji de ocină, ci de capete” Arh. Stat. Sect. Ist. Orig. slav cu traducere de St. Nicolaescu);

1602, Iunie 25. Simion Moghilă către Vodă logofătul și Sidor, bani de Craiova, cu privire la niște săteni din Sălcuța cari se plânseseră domului că se vânduseră rumâni lui Calotă banul cu sila și fără voia lor „Deci domnia mea le-am fost dat lege acelor rumâni 12 boieri să jure, cum i-au cumpărat Calotă ban fără voia lor” dar nu i-au putut aduce și au pierdut. (B. P. Hasdeu, Cuvinte din bătrâni, I, 123) etc.

lege peste lege „24 de *boieri*” jurători¹.

4. În sfârșit, martorii înă sunt adesea numiți *boieri* în loc de *megiași*².

Întrebuintarea denumirii de *boier* acolo unde ar fi trebuit să figureze aceea de *megiaș* ne dovedește că aceste 2 cuvinte exprimau noțiuni identice. *Megiaș* era tot una cu *boier*. Cine avea calitatea dintâi, trebuia neapărat să o aibă și pe cealaltă. Aceasta se vede tot atât de limpede și din documentele, destul de numeroase, unde cele două denumiri se întrebuintează alternativ, aplicându-se acelorași persoane.

Așa hotărnicii și jurătorii sunt numiți în aceleași documente când *megiași*, când *boieri*¹.

¹ C. Giurescu. Vechimea rumâniei în Țara-Românească și legătura lui Mihai-Viteazul, in Anal. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist. seria 2, tomul XXXVII, p. 536-37, doc. din 17 Fevruarie 1655 i 30 Iulie 1656.

² 1943, Aprilie 10. Vlad-Voevod întărește mănăstirii Tismana stăpânirea asupra siliștei Bahna, pe care a găsit-o în cărțile moșului sau Mircea-Voevod și a tatălui sau, că a fost a mănăstirii dreaptă și moștenească. „După aceea au venit 4 *boieri*, ce sunt mai bătrâni din Mehedinți, le au mărturisit și ei cumcă este moșia a sfintei mănăstiri și egumenul din Coșuște și alți 12 *boieri* mărturisiră cumcă este moșie a sfintei mănăstiri (Arhiv. Stat. Secț. Ist. Orig. slav cu traducere din 1845 de G. Peșacov). Vezi și cartea de întărire din 1493, Iunie 3, în care se spune că egumenul adusese înainte domnului 24 de *boieri* și au fost hotarnic Radul Brănescul” (Arh. Stat. Secț. Ist. Orig. slav cu trad. de Dionisie ecclesiarhul);

[1510-11] Vlad-Vodă scrie lui Stanciul și Iuban cu tovarășii lor ca să lase în pace ocina feciorilor Dumitresei, așa cum judecase fratele său Radu-Vodă. „Așijderea martori, cari au mărturisit că e moșie dreaptă a mănăstirii (Ibidem).

[1583] Iunie 22, Badea și Radu din Roșia dau zapis lui Vișu logofătul că i-au vândut partea lor de moșie din satul Bistrița cu 6500 aspri, cu cari s’au plătit de o datorie. „Și am luat acești 6500 aspri din mâna Vișului logofătul la Ocna-Mare dinaintea lui jupan Mitrea, fost mare-vornic, și dinaintea multor *boieri*: din Seliștoară Dragomir, din Fărcaș Pârvu, din Radomirești Cârstea, din Nucet Vlădislav fiul lui Luca, din Arcești Ion, din Tomeni Drăghici, din Oreovița Puiul, din Orești Furduiu, din Tutănești Leaotă logofătul, din Slăvilești Stanciul, din Vlădila Vlăsan logofătul, și din Căineni Șerban logofătul, de la Ocna-Mare Dimir, și de la Râmnic Gonțea”. (Arh. Stat. Secț. Ist. Orig. slav cu traducere din 1846 de G. Peșacov; Actul domnesc de întărire la p. 37, n. 1).

1613, Ianuarie 8. Radu Mihnea confirmă lui Vlăduț Bibescu stăpânirea asupra unor părți de moșie și rumâni, cumpărați de la Radu al Paștii și frații lui. „Inșă au vândut ei partea lor din sat de bună-voie lor și cu știrea tuturor fraților și cu a *megiașilor*, și încă au fost la așezământul lor *mulți boiari mărturii*, anume: Androne și Iane ot Albeni, și Vlad ot Ciocadea, și Radu și Stanciu ot Cărpeniș, și Drăghici fecioru lui Pătru din Făncășești, și Dinul și Zaharia din Rogojina, și Voicul din Săcel, și Danciul și Hamza din Gilortu și mulți ce nu sânt scriși aicia” (A. Ștefulescu, Documente slavo-române relative la Gorj, p. 328).

1625, Iunie 33. Alexandru-Voevod întărește lui Stoican din Cărlomănești stăpânirea asupra unei vii în Dealul Săsenilor (Buzău) pentru care avusese judecată cu popa Radu, împăcându-se în cele din urmă. „Și încă au fost și *mărturie mulți boiari den pre jurul lor*: Radul postelnicul ot Potoceni, i Panait ot Băești, i Neagul logofătul ot Măgura, i Radul Țachia ot Zorești, i Radomir de acoloa” (I. Bianu, Documente românești, p. 105)

1650, Martie 9. Preda din Baie vinde lui Filip moșia sa din Ciuperceni. „Și când am vândut fost-au mulți *boiari mărturie*, cari se vor iscăli mai jos.... Eu Drăgan mărturie. Eu Irimia martor. Eu Ilie martor. Eu Pătru mărturie ot Coișor. Eu Mihalcea ot Copăcenii mărturie. Eu Zaharia sin Barbă mărturie. Și am dat aldămaș vedre 2.” (G. Ghibănescu, Surete și Isvoade, VI, 57; alte exemple la pp. 67, 92, 94, 95, 102).

Megiașii luați ca jurători, tocmelnici, adeveratori și judecători se intitulează, de regulă, în cărțile pe care le dau, boieri². Tot așa și megiașii martori. Citez următorul document care, pe

¹ 1570, Ianuarie 3. Alexandru-Voevod întărește M-rei Tismana stăpânirea asupra moșiei din Cârbești pentru care se judecase cu satul Tâlveștii. „Și am dat domnia mea Tâlveștilor *lege 12 boieri*, ca să jure că au avut și ei moșie în acele mai sus zise hotare din Cârbești, iar ei în nici un chip n'au putut să jure așa, ci au rămas Tâlveștii de lege dinaintea domniei mele și dinaintea *tuturor megiașilor dimprejurul lor* (A. Ștefulescu, Documente slavo-române relative la Gorj, p. 176-179);

1573, Maiu 29. Alexandru-Voevod dă o carte de întărire într'o pricină pentru bani cu un anume Râpa. Acesta luase *6 boieri jurători*, cari sunt numiți mai jos *megiași*. (Arhiv. Stat Safta Castrișoia, pach. 4, d. 1).

1573, Octomvrie 9. Alexandru-Voevod confirmă fraților Barbu, Bogdan și Petru partea din Groșani cumpărată de la Dumitru leprosul, pentru care se judecase cu Irina, sora lui Dumitru. Domnul le dă *6 megiași* să le caute rândul, și aceștia hotărăsc să ție cei trei frați partea lui Dumitru, iar Irina să ție partea Manei „cum i-au așezat acei boieri mai sus ziși” (A. Ștefulescu, Documente slavo-române relative la Gorj, p. 193-5; cf. și întărirea de la 6 Iunie 1576, Ibidem, p. 195-197).

1649, Aprilie 1, Doisprezece *boieri jurători* numiți *megiași* (C. Giurescu, Vechimea rumâniei în, Țara-Românească și legătura lui Mihai-Viteazul, în Anal. Acad. Rom. Mem. Sect. ist. Seria 2, tom. XXXVII, p. 530; v. și p. 540).

1649, Martie 20. Răvaș pentru jurători dela Constantin-Vodă: *Zde meghiași adivărătoriei ai lu Ion Roșul ot Fintești și ai Tatului di în Ciolănești*, poem.. ca să caute și să adevereze acești *6 boiari* pentru moșia de în Ciolănești” (Arhiv. Stat. Mitropolia, pach. 78, d. 2, 3).

1676, Maiu 4... *boieri hotarnici* numiți *megiași* (N. Iorga, Studii și Documente, VII, 35)

² 1640, Iunie 2 „*Zde megiașii judecători ai lui Lazăr*”... 1640, Iunie 14 „*Adecă noi 6 boieri cari sântem luați de Lazăr*”... (St. D. Grecianu, Genealogiile documentate ale familiilor boierești, I, 284);

1641, Maiu 4, *Zde meghiașii tocmelnici* ai lu Stoian și ai Borcii ot Săbiceu, poim ot Chiojd Stroe i Dragomir Sersea, i ot Săbiceu Dobrotă Hrănitul, i ot Pătărlage Stan Brădițeanul i Pătru postelnicul, i ot Bâșceni Vlasie, ca să caute pentru niște ocină den Sibiceu, are Stoian parte au n'are și să le caute și cărțile. De vor adevăra că are, să ție, iar de nu va avea, să rabde. Inșă cum vor afla, cu sufletele lor. Zioa în Rusalii. I ispravnic (*alb*) portar. Pis. Dumitru logofăt: Mai 4 dni. U. Tărgoviște, văleat 7149 (1 p.);

1641, Iunie 18. „*Adecă noi aceștia 6 boiari*, pre nume ot Chiojd: Stroe i Dragomir Sirsia, i ot Sibiceu Dobrotă Hrănitul, i ot Pătărlage Stan Brădițean i Pătru postelnicul, i ot Bâșceni Vlasie, ce am fost luați di în divan pre răvașe domnești de Stoian ot Păltineni și de Borcea ot Sibiciu... noi acești boiari, ce sântem mai sus scriși, așa am dat...” (Arhiv. Stat. Episcopia Buzău, pach. 14, d. 12, 13; cf. pach. 16, d. 17);

1643, Ianuarie 18. „*Zde meghiașii tocmelnici* ai lui Șerbu den Bogați și ai lui Stanciu ot Bănești, pre nume Tatul logofăt ot Pătroe, Sirdea den Bănești, Opre Răcāl i Cānda ot Bogați, Stan al popei ot Ludești, Vasilie ot Budișteni” să adeverească pentru o moșie; 1643, Maiu 15 „*Adică noi acești 6 boiari*, anume (cei de mai sus) dau hotărârea. (Arh. Stat. Cotroceni, pach. 16, d. 3, 5);

1668, Aprilie 15. „Să se știe *megiașii adevărători* ai părintelui egumenul de la Tismana... să adevereze acești 6 megiași pentru moșia din Frătești-de-sus”... 1668, August 19. „*Adecă noi acești 6 boiari, anume*” (cei de mai sus) dau hotărârea. (A. Ștefulescu, Tismana, 1908, p. 347-8, 350 cf. și mențiunea lor „6 boiari adevărători pre răvașe domnești” în actul de confirmare din 26 Aprilie 1669, Ibidem, p. 355);

1672, Ianuarie 28, Cartea lui Grigorie, episcopul Buzăului, „la dumneavoastră 6 *megiași* pe nume Manea iuzbașa din Sinești, i Tatomir de aeclea, i Dulca sin Mariș i Jipa Sorescul, i Stan Cocioabă din

lângă extrema sa importanță din alte puncte de vedere, ne oferă unul dintre cele mai frumoase exemple în sprijinul tezei pe care o susținem.

La 1 Maiu 1570, Alexandru-Vodă întărește lui Vlaicu cluceru din Runceni, surorilor lui, Stana și Maria, și fiilor lui Vlad, anume Staico Dragul și Coadă, stăpânirea asupra moșiei dela Cislău, în lunca Bâșcei, pentru care se judecaseră înaintea domnului cu Stoica, Cuciul, Vlad și Stan, cu toată ceata lor din Poeni, cari pretindeau că au și ei ocină în lunca Bâșcei.

„Atunci am trimis domnia mea - zice hrisovul - pe sluga domniei mele anume Stoian spătarul acolo între ei, ca să se uite și să adeverească cu *megiașii, oameni bătrâni și buni dinprejurul locului*. Și acești boieri, mai sus ziși, și cu pârlșii lor, și împreună cu sluga domniei mele mai sus scris, Stoian spătarul, au adunat 150 de *boieri dinprejurul lor* și i-au adus în biserică sluga domniei mele Stoian spătarul, ca să jure cu sufletele lor ce știu de această ocina, mai sus zisă, și pe unde-i știu hotarele cele vechi. Iar acești *megiași bătrâni și oameni buni 150 la număr* au așezat hotarul pe unde a fost vechiul hotar, chiar în mijlocul apei Bâșcei, fiindcă a fost pe aceasta apă de când au descălecat bătrânii acest loc”. Poienarii n’au voit însă ca să se mulțumească cu această judecată, ci au venit la domnie, cerând lege 12 boieri ca să jure cumcă au și ei ocină în lunca Bâșcei; neputându-i aduce la termin, ei pierd iarăși judecata¹.

Megiașii aduși aci ca martori erau, incontestabil, proprietarii din Cislău și Poieni, precum și cei din satele vecine cari aveau cunoștință de situația hotarului pentru care era neînțelegere între cele două cete. Faptul că toți sunt numiți boieri constituie cea mai strălucită dovadă că titlul acesta nu era mărginit la dregători și marii proprietari².

Silișteni, i Vălcan al lui Gogănici” să judece conform cărții lui Vodă, în afacerea unor moșii. 1672, Februarie 5 „Adecă noi cești 6 boiari, anume” (cei mai de sus) dau hotărârea (Arh. Stat. Episcopia Buzău, p. 1, d. 9, 10);

1691, Martie 28. „Să se știe *megiașii adevărați și judecători* ai popei Lupului ot Stâlp”... 1691, Aprilie 20. Adecă noi 6 boiari *megiași*, care am fost luați de popa Lupul... (Arh. Stat. Episcopia Buzău, pach. 48, d. 64, 65);

1711, August 10. Constantin Brâncoveanu „voao 6 *megiași* și 3 morani denprejurul morilor Mitropolii ot Cucuiati” să cerceteze dacă morile Popescului îneacă ori nu morile Mitropoliei. 1711, August 19 „Adecă noi 6 boieri care ne vom iscăli mai jos, și noi 3 meșteri” dau hotărârea. (Arh. Stat. Mitropolia București, pach. 10, d. 5, 6);

1712, Iunie 13. Cartea lui Brâncoveanu către „12 *megiași*” meșteri, în aceeași pricină. 1712, Iunie 19 „Noi 12 boiari” dau hotărârea. (Ibidem, pach. 10, d. 7, 8).

¹ Arh. Stat. Copii de pe actele aduse de particulari spre legalizare.

² Iată încă un interesant document în care martorii megiași sunt numiți boieri. La 25 Septemvrie 1572 Alexandru-Vodă confirmă lui Lăudat logofătul satul Bircii cu morile, braniștea și munții Iazerul și Gaura. Fusese de moștenire al Pârvei, fata lui Badea Postelnicul, care împreună cu fiul ei Vlaicul înfrățiseră pe Lăudat pe a treia parte, iar pe celelalte două părți i le vânduse cu 34.000 aspri. Lăudat îi dăduse pentru frăție mai multe scule, cheltuisese ca să o tămăduiască de o boală grea, și o îngrijise până la moarte. „Și încă a cheltuit jupan Lăudat logofătul cu *boierii de prin prejurul locului* pentru ca i-a adunat în două rânduri când au făcut această tocmeală, 2000 de aspri cu bucatele și cu vin. Însă să se știe *boierii* anume, din Drăghiceni popa Stoica și Micul, și din Grădiștea de sus Radul, și din Cotești Vlaicul, și din Furnicoși Vladul Roșca și Radul și Ioan. și Șteful; și din Luciani Băncilă, și din Boteni Neagoe logofătul, și din Rătivoești Văsiu și Oprea, și di Lănțești Albu Palavul, și din Berivoești Neagoe, și din Golești Manea Vulpariul, și din Romăneti Neagoe și Dragomir și încă mulți megiași

Pentru a sfârși voiui mai adăuga că expresiunile de „boieri megiași”, „megiași boieri” sau „boieri și megiaș”¹ se întâlnesc foarte des în documente.

Constatam așadar că în cele trei secole, asupra cărora s’a întins cercetarea noastră, de la apariția adică a celor dintâi documente interne până la sfârșitul secolului al XVII, în pragul epocii cantemiriane, *toți megiașii se intitulau boieri*. Cum însă megiaș era fiecare proprietar, oricare ar fi fost întinderea moșiei lui, *denumirea de boier se dedea în epoca amintită tutunr stăpânitorilor de pământ*.

Clasa boierească cuprindea prin urmare pe toți proprietarii agrari, indiferent dacă ei erau mari ori mici, bogați sau săraci, cu dregătorie ori fără. Constatarea aceasta ni se impune de la cea dintâi atingere cu documentele timpului; pe măsură ce le străbatem, adevărul apare tot mai luminos; dovezile răsar de pretutindeni. Cu toate că cele aduse mai sus sânt hotărâtoare, voiui mai înșira totuși câteva. Fiind vorba de una din problemele fundamentale ale istoriei noastre, orice fapt nou care vine să confirme rezultatele dobândite, este bine-venit.

1. Cine are sau cumpără moșie este *boier*; orice moșie este *moșie boierească*. Radu cel Mare confiscă de la feciorii popei Vrelan din Curtișoara, cari omorîseră un om și nu aveau vite ca să plătească dușegubina, jumătate din moșia lor, pe care o dăruiește unui credincios al său anume Corlat. Acesta voind mai târziu sa o vînză, „domnia mea - spune Radu-Vodă - *n-am vrut a o lăsa să o vînză altui boier* ci iar domnia mea am cumpărat-o de la Corlat, de am

depinprejur. (Arh. Stat. Sect. Ist. Orig. slav cu traducere din 1844 de Gh. Peșacov).

¹ 1509, Noembrie 3. Mircea-Voevod, fiul lui Mihnea-Voevod, confirmă lui Milea și feciorilor lui Mirceștii toți, care-i erau bătrână și dreaptă ocină și moșie, fără ca sora sa Stănilava să aibă vreun amestec, pentru că își vînduse partea ei. Se judecaseră întâi sub Mihnea-Voevod, care dăduse Milii 12 *boieri megiași*, cu cari el jurase. Acum se pârâseră din nou, dar domnul dă dreptate tot Milii (Arh. Stat. Copii de pe actele aduse spre legalizare);

1514, Dechemvrie 4. Basarab-Voevod întărește Mănăstirii Vișina roșia și grădinele așa cum fuseseră în zilele lui Mircea-Vodă. Călugării se judecaseră cu Bumbeștii și Porcenii înaintea divanului și a domnului, care a trimis atunci pe Deatcu banul, Stanciul mare portar și Neagoe spătarul „și cu 12 *boieri ce-au fost megiași prinprejur*, anume boierii Balotă și Radul din Bârlești, și Bumbara și Ștefan din Corbi, și Dan din Jupânești și Buzdugan din Șofrăcenii, și Vâslan din Drăgoiani și Dan din Românești, și Stan și Hrănitul din Bălești, și Danciul din Iaș și Filat, și au mers pe moșie și uan găsit bătrânele hotare din zilele lui Mircea-Voevod” (G. Ghibănescu, Surete și Isvoade, I, 1906, p. 330-332; publ. și de A. Ștefulescu, Documente slavo-române, 1908, p. 76-78)

1521. In scrisoarea lui Neacșu din Câmpulung către Brașoveni întâlnim pentru întâia oară cuvintele boier și megiaș în limba română: „cum am auzit *de boiari ce sînd megiași*” (Hurmuzaki-Iorga, Documente, XI, 843 și St. Nicolaescu, Documente slavo-române, p. 24);

(1568-77), Maiu 25. Alexandru-Voevod „scriem domnia mea *voao megiașilor, celor 12 boieri* ai mănăstirii dela Glavaciog și Negrenilor... să căutați să algeți moșia Gerului dela Neagra, ca să o dați în sus, de către Ciobănești, iar moșia mănăstirii și Negrenilor să fie din jos. Iar Gerul să nu aibă voie s o osebească, ci să fie toată o moșie, să fie satul Negra tot întreg, pentru că așa s’au voit toți dinaintea domniei mele. (Arh. Stat. Sect. Ist. Orig. slav cu traducere din 1752 de Lupu dascălul);

1533, Februarie 12. Vlad-Voevod întărește Mănăstirii Bistrița stăpânirea asupra unor nori, pentru cari se judecase cu Oancea din Batiu; acesta *luase lege 12 boieri*, dar *boierii și megieșii* nu-i dau dreptate. (St. Nicolaescu, Documente slavo-române, p. 256-8);

1618, Aprilie 17. „Mărturisim noi acești *boiari și megiași*.... pentru moșia Leurdenilor... Dci ne-au strâns pre noi, pre toți împrejurenii den sus și den jos” (Șt. D. Grecianu, Genealogiile. I, 24-5) etc.

dat 5000 de aspri gata”, spre a o dăruî apoi iarăși, la 30 Maiu 1500, mănăstirii Govorii¹.

La 3 Decemvrie 1572 Alexandru-Vodă întărește Feciorilor Tătulesii din Câmpulung - Dragomir, Lazăr și Ivașco - stăpânirea asupra unui rumân anume Stan, din Ștefăneștii dela podgorie, pe care îl cumpăraseră, scutind în același timp și delnița lui de vinăriciu. Domnul dă poruncă vinăricerilor să-i lase în pace „nimica să nu le luați, nici vinăriciu domnesc, nici boieresc, nici pârpăr, nici seama lor să se pue cu alți țărani, nici la vinăriciu domnesc, nici boieresc, nici la nici o dajdie, *pentru că sânt oameni cu moșie, ca să se odihnească ei, cum au avut și alți boieri odihnă cari sunt cu moșii în țara domniei mele*”².

Mihnea-Vodă, întărind la 6 Fevruarie 1580 lui Dragomir, fost mare vornic, jupânesii lui Maria și fiului lor Petru clucerul o mulțime de sate, moșii, vii și țigani, cumpărate de la diferiți proprietari, dintre cari cei mai mulți simpli moșneni și femei, zice: „*Și vândură acești mai sus numiți boieri aceste... sate și moșii de buna voia lor și cu știrea tuturor megiașilor și a boierilor și curtenilor domniei mele și înaintea domniei mele*”³.

La 13 Maiu 1634 Matei Basarab înputernicește pe Andrei al doilea sluger, ca să ție o vie, pe care Micul din Copăcel o cumpărase cu 10 ughi dela paharnicul Chisar Rudeanul. „Așijderea și tu Micule în vreme ce vei vedea această carte a domniei mele, iar tu să cauți să-ți iai banii, ughii 10, ce ai fost dat lui Chisar paharnicul pre acea vie, *pentru că n’ai avut tu treabă a intrare în moșiile boierești neîntrebat*, că nu se dau moșiile pentru frăția”⁴.

2. Proprietarii devălmași dintr’un sat sânt arătați adeseaori sub denumirea colectivă de *boierii din acel sat*.

La 16 Ianuarie 1545 Radu Paisie confirmă mănăstirii Govora satul Stoiceni din județul Olt, pentru care se judecase „*cu boierii de la Nucet fiii Vlaicului și nepoții Vlaicului, cu Urs și cu Costea, și încă cu mulți din nepoții Vlaicului*”⁵.

Mihnea-Vodă întărește la 17 Noemvrie 1582 lui Nicula marelui portar, și fratelui sau Stan, feciorii lui Brașov, și Manușcăi, fata lui Moș, și lui Dragomir cu frate-său Cazan, și Radului cu feciorii lui, și lui Măscurel cu feciorii lui, și lui Stepan cu feciorii lui, și Balei cu feciorii lui, și Tatului cu frații lui, și Cernii cu feciorii lui, și Oprei cu frații lui, și Stanciului cu frații lui, și lui Nan cu feciorii lui, și Stanciului cu frate-său, și lui Istrate cu frate-său Topcea și cu feciorii lor, stăpânirea asupra moșiei lor de moștenire din Zeletin, care le fusese cotropită de Prodea și de Manea din Ogrotin cu cetașii lor. Aceștia plângându-se la Petru-Vodă (1559-1568) „*că i-au împresurat boierii din Zeletin, ce sânt mai sus ziși, cu hotarul*”. Domnul le dăduse 12 boieri hotarnici, cu care ei „au fost mutat... pietrele hotarului celui bătrân, ce au fost puse în zilele răposatului Basarab-voevod cel Tânăr, și așa au fost luat moșia ce iaste mai sus zisă, Zeletinul. *Intr’aceea boierii Zeletinului ce sânt mai sus ziși, ei au venit de față înaintea domniei mele cu Ogretenenii și așa pâra boierii de la Zeletin cum au fost împresurat Ogretenenii cu cei 12 boieri*”. Mihnea Vodă le dă lege 24 de boieri hotarnici, cari, pe temeiul cărții lui Basarab cel Tânăr, restabilesc hotarul cel vechiu⁶.

¹ Arh. Stat. Secț. Ist. Original slavon cu traducere de G. Peșacov, din 1842.

² Acad. Rom. pach. 29 d. 254; orig slavon cu traducere de Lupu dascălul.

³ Arh. Stat. Secț. Ist. Orig. slavon cu traducere din 1860 de Z. Nenovici.

⁴ Ibidem, Episcopia Râmnic, pach. 59, d. 18.

⁵ Ibidem, Govora, pach. 6, d. 5

⁶ Arh. Stat. Secț. Ist. Copie făcută în 1807 de Dionisie eclesiarhul de pe o alta cu greșeli.

Matei Basarab confirmă lui Socol, marele clucer, moșia lui Cârștian de la Orbești, pe care de la o vreme i-o cutropiseră „*boierii din Orbești*”. Acum Socol se judecase „*cu acei boieri din Orbești, anume Colțea vâtaful și cu Ianu și cu feciorii lui Voico, și cu toată ceata lor*” și câștigase¹, etc.

3. Venitul proprietarului de la moșia sa, se numește venit boieresc. Aceasta se vede mai cu seamă din actele domnești de întărire. La 5 Aprilie 1567 Petru-Vodă confirmă mănăstirii Nucet „*satul Topolovenii tot, cu tot hotarul și cu vinariciul și cu tot venitul boieresc*”, sat ce-i fusese dăruit de jupâneasa Neaga și de soțul ei Gherghina pârcălabul².

La 10 Dechemvrie același an întărește marelui agă Oxotie „*satul Calaporii tot, cu tot hotarul și cu ce este venitul boieresc*”³.

O altă întărire de la Alexandru Vodă, din 27 August 1571, dată lui Udriște postelnicul, feciorul Pârului logofătul din Drăgoești, cuprinde: Cernețelul, Medvejdea, Malevețul, Curiacea, Câmpul Balotei și Dedilovul „*cu toate hotarele și cu tot venitul boieresc*”⁴.

Acest venit boieresc se compunea din găleți sau dijmă de grâne, vinăriciu, dări pe vite (daturi) și clacă⁵. Găleata și vinăriciul luate de proprietar se mai numiau și *găleata și vinăriciul boieresc*, spre deosebire de cele luate de domn cari erau *domnești*⁶. În Moldova, până în timpul din urma, claca era numită *boieresc*⁷.

Toate aceste fapte ne duc spre una și aceeași încheiere: Până în secolul al XVII toți proprietarii de pământ se intitulau *boieri*. Clasa boierească cuprindea așa dar nu numai pe dregători, pe marii proprietari și pe urmașii lor cei mai apropiați, ci și pe *moșneni*. Unitatea acestei clase se dovedește de altfel nu numai prin titlul comun al elementelor ce o compun, ci și prin originea lor.

¹ Arh. Stat. Mitropolia, pach. 108 netreb., d. 1. Orig. slavon cu trad. din 1782 de Constantin dascălul.

Vezi încă „*boierii din Copăcel*”, într’un document din 1593 (Arhiv. Stat. Episcopia Râmnic, pach. 59, d. 10); „*boierii din satul Fiani*”, într’un altul, din 1605, Ianuarie 15. (Ibid. Cotroceni, pach. 58); „*boiarii ot Cârștienesți*”, într’un altul, din 10 Mai 1654 (Ibid. Episc. Râmnic, pach. 59, d. 10) „*boiarii den Fălcoi*” (N. Iorga, Studii și doc., V. 186, 187, 190); „*boiarii den Lerești*”, „*boiarii den Bănești*”. (Ibidem, VII, 32, 33), etc.

² Arhiv. Stat. Secț. Ist. Traducere veche.

³ Arhiv. Stat. Secț. Ist. Orig. slavon cu traducere de Ilie Bărbulescu.

⁴ Ibidem. Govora, pach. 13, d. 1. Orig. slavon, cu traducere din 1792 de Dionisie eclesiarhul.

Aceeași formulă în documentele din 9 Ianuarie 1572. (Arh. Stat. Govora, pach. 13, d. 2: Mănăstirei Govora pentru satul Medvejdea „*și cu rumânii și cu tot venitul care este boieresc*”, din 22 Aprilie 1575. (Arh. Stat., Secț. Ist.: lui Staico postelnicul pentru Bucov „*cu tot venitul boieresc*”), etc

⁵ Vezi porunca lui Mihnea din 8 Ianuarie, fără an, în studiul meu „Despre rumâni” în Anal. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist. Seria 2, tom. XXXVIII, p. 217 și n. 6. Intr’o carte de stăpânire pe care Mihai Viteazul o dă fraților Buzești pentru satul Plenița (la 14 Fevruarie, fără an) se spune: „Drept aceea și voi oamenilor de la Plesnița din sat, de vreme ce veți vedea această carte a domniei mele, iar voi să aveți a vă da găleata și daturile și tot venitul boieresc. Și să fie volnice slugile cinstiților dregătorilor domniei mele... ca să ia tot venitul boieresc de la rumânii de la Plenița”. (Arhiv. Stat. Condica brâncovenească, no. 288 (IV), fo. 364 v.)

⁶ Vezi studiul meu „Despre rumâni”, Anal. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist. Seria II t. XXXVIII, p. 217-220).

⁷ Vezi doc. din 25 Ianuarie 1730 la Acad. Rom. pach. 22 d. 42 și Uricarul, X, 179, 184, 189. II, 217; IV, 14.

II.

MOȘNENII

Faptul ca și micii proprietari se intitulau boieri, și că erau numiți astfel și în actele oficiale stă în deplină concordanță cu rezultatele dobândite din studierea originii lor. Este adevărat că titlul de boieri nu se dă micilor proprietari întotdeauna. El apare, după cum am văzut, mai ales în formulele cu caracter tradițional ca acele din actele relative la hotărnicii, înstrăinări de ocine, jurători și martori. În celelalte împrejurări ei sânt numiți de obicei: *megieși*, *cnezi* sau *juđeci* și *moșneni*. Să examinăm acum ce îndemna fiecare din aceste denumiri și în ce raport stau ele cu aceea de boieri.

Megiașii

Am văzut că denumirea de *megiaș* era o denumire generală, care se dădea oricărui proprietar. Cu începere însă de prin a doua jumătate a secolului al XVI, ea se aplică în deosebi micilor proprietari devălmași. Explicațiunea acestei evoluțiuni este următoarea: În starea de devălmășie, deosebirea între proprietarii mari și cei mici era, cum am arătat, foarte greu de făcut. Lucrul se schimbă însă îndată ce unii din ei încep să-și hotărnicească părțile. Ieșirea din devălmășie era favorizată de împrejurările interne provocate de întemeierea statului, cari au avut asupra situației megiașilor o influență hotărîtoare.

În vreme ce aceia dintre ei cari ocupă slujbe se îmbogățesc cu repeziciune, grație numeroaselor scutiri și foloase pe care le aveau, ceilalți, striviți sub greutatea birurilor mereu crescânde, sărăcesc și se îndatorează, fiind siliți în cele din urmă să-și vândă ocinile. În comunitatea megiașilor se produce astfel o mare schimbare. Diferențierea, înceată până atunci, întrucât era provocată doar de inegala împărțire a moștenirii între urmași, după numărul lor, devine bruscă. Megiașul îmbogățit prin slujbe și favoruri cumpără drepturile copărtașilor săi sărăciți. Când partea lui în hotarul comun ajunge destul de mare, el caută apoi să și-o aleagă. Odată moșia hotărnicită, el încetează de a se mai numi megiaș, și cu drept cuvânt. Devălmașul, neavându-și ocina determinată, este fața de copărtașii săi *megiaș* pentru toată întinderea ei. Ocina lui *se megieșește* în fiecare moleculă a ei, dacă ne putem exprima astfel, cu părțile tuturor celorlalți devălmași ai săi. Megiașul care și-a ales moșia se găsește într'o situație cu totul diferită. Moșia lui *se megieșește* cu a vecinilor numai la marginile ei, și acolo în chip determinat, cu anume persoane, pe anume întinderi. E o megieșire de o altă natură decât a devălmașilor, și cu mult mai redusă ca a lor. El încetează deci de a mai fi

megiaș în înțelesul pe care cuvântul acesta îl avea pentru cei ce se găseau în devălmășie. Dealtfel el se deosibește și prin situația lui personală de ceilalți megiași. Cel ce-și hotărânește moșia este întotdeauna un dregător, un fost dregător sau un urmaș de ai lor, *un boier* deci, căci acesta este, cum am văzut, titlul care se dă slujbașilor în vorbirea obișnuită. Prin urmare, și din acest punct de vedere, el nu se mai numește *megiaș*, titlul de *boier* având precădere asupra acestuia. Hotărânicia însemnează despărțirea de megiași, ieșirea din rândul lor¹. Denumirea de *megiași*, aplicată de aci înainte numai celor rămași în devălmășie, ajunge, cu timpul, să exprime în deosebi acest fel de stăpânire a pământului. *Megiașul* este proprietarul devălmaș, spre deosebire de *boier*, care-și are moșia hotărânică. În legătură cu această evoluțiune, înțelesul cuvântului megiaș a mai dobândit încă o nuanță: Cei rămași în devălmășie sânt în genere cei cu drepturi mai puține. Din această cauză megiașii nu sânt numai proprietari devălmași, dar în același timp și mici proprietari.

Denumirile de *boieri* și *megiași* - aplicate proprietarilor - ajung astfel să se diferențieze, caracterizând elemente deosebite²: boierii sunt proprietarii mari, megiașii cei mici³. La rândul ei, proprietatea e numită și ea după numele stăpânilor. Cea mică, nehotărânică și stăpânită în comun, se numește *megieșească*; cea mare, aleasă și stăpânită individual, se numește *boierească*⁴. În secolul al XVII, aceste două feluri de proprietăți se întâlnesc în cuprinsul mai

¹ 1576, Ianuarie 9. Alexandru-Voevod Mănăstirii Glavaciocul pentru moșia Neagra. Ii dă 12 boieri ca să o aleagă „*de către toți megiașii câți sânt împrejur*” (Acad. Rom. Ms. 1449. p. 22-3);

1612, Februarie 15. Radu Mihnea întărește Mănăstirii Golgota stăpânire asupra ocinei din Bulinești, pe care i-o dăruise Petru portarul și Petru din Bulinești „pentru că această mai sus zisă ocină a fost aleasă și hotărânică de către alți megiași din sat și din alte sate dinprejur”. (Arh. Stat., Golgota, pach. 2, d. 5);

1648, Aprilie 28. Matei Basarab scrie marelui ban Ghiorma, că Dumitru scolnicul Fileșanul a luat 12 boieri hotărânici „*ca să-și hotărască ocina den Drăgoești de către megiașii den Drăgoești*” numindu-l pe el ispravnic. (Arhiv. Stat., Episcopia Râmnic, pach. 302, d. 29);

1669, Aprilie 26. În zilele lui Radu Leon, egumenul de la Tismana Petronie „el au fost luat din divan 12 boieri hotărânici pre răvașe domnești, *ca să-și hotărască această jumătate de sat (Frățești-de-jos)... de către alalți megieași*” (A Ștefulescu, Tismana, 1909, p. 354).

² 1604 Maiu 17. Radu-vodă confirmă lui Tudoran pitarul stăpânirea asupra moșiei și rumânilor din Vlădești pe cari îi cumpărase dela cnezi. „Iar apoi când a voit să cumpere Tudoran Pitarul... a întreat pe toți megieșii și boierii dinprejurul locului”. (G. Ghibănescu, Surete și Izvoade, I, 342).

1639, August 7. Schimb în Sărdănești „cu știrea tuturor megiașilor și a boierilor dinprejurul locului”. (A. Ștefulescu, Documente slavo-române, p. 487);

1642, Iulie 18. Matei Basarab întărește lui Apostolachi comisul mai multe cumpărături în Togzeni (Ialomița) de la niște megiași. „Și când au vrut acești megiași să vândă această ocină din Togzeni, întâi au întreat pe boierii din sat, pe Paraschiva vornicul și pe frații lui, Costandin Armașul și Dragul Armașul, și apoi pe toți megiașii din sat și dinprejurul lacului, și nimeni n’a voit să cumpere”. (Arhiv. Stat., Slobozia lui Enache, pach 2, d. 11); Orig. slavon cu traducere de Ilie Bărbulescu), etc.

³ Numai rareori unii din ei mai au rumâni pe moșiile lor, cum sânt s. ex. cei din Vlădești (Mușcel), cari la începutul secolului al XVII-lea se vând rumâni, împreună cu rumânii lor, lui Tudoran pitarul. (G. Ghibănescu. Surete și Izvoade, I, 341 și urm.).

⁴ 1635, Aprilie 13. Răvaș domnesc către 6 megiași să adevereze pentru ocina Manii și via din Racoți „fost-au a Manii această ocină *de moșie megieșească*, au fost-au rumânească?” (G. Ghibănescu, Surete și Izvoade, VI, 20-21);

tuturor satelor. Din moment ce dregătorii și marii proprietari sunt numiți *boieri*, denumirea de megiași se restrânge la micii proprietari devălmași cari nu ocupau dregătorii. Ei o păstrează și o poartă cu mândrie, ca un titlu care-i distinge de oamenii de rând. Cum sub raportul material mulți dintre acești mici proprietari se confundau cu țăranii neliberi, cu rumânii, numele singur arăta toată marea deosebire dintre ei. El constituia un adevărat titlu nobiliar. Megiașul nu era numai omul cu moșie - mulți dintre rumâni aveau și ei pământ - dar omul liber, omul care, spre deosebire de rumân, era stăpân pe persoana și libertatea lui, de cari putea dispune după voință. În acest înțeles, îl întâlnim foarte des în zapisele prin cari, începând dela sfârșitul sec. XVI, micii proprietari se vând rumâni¹. Titlul de megiași pe care și-l dau cu prilejul vânzării, nu exprimă numai ideea că sunt proprietari, cât mai cu seamă că în această calitate, ei sunt *oameni liberi*, și prin urmare *capabili* să se vândă cui voiesc. Că interpretarea aceasta este întemeiată, o dovedește, între altele, și faptul că uneori înțelesul de proprietate se pierde cu totul, spre a nu rămânea decât acela de *om liber*, în opoziție cu rumânul². Cel ce se liberează

1648, Maiu 3. Elina din Pârdești vinde soțului ei Pană cămărașul niște moșie de la Pârdești „*ce au fost mai denainte megiișască*”. (N. Iorga, Studii și Documente, V. 183);

1657, Decemvrie 2. Trei frați din Orbi (Gorj) se vând rumâni lui Barbu vornicul din Poiana „însă cu toate moșiile noastre *de în partea megieșască*, câte ni se va alege părțile noastre de preste tot *hotarul megieșesc*” (A. Ștefulescu, Din trecutul Gorjului, 1907, p. 49; publ. și de G. Ghibănescu, Surete și Izvoade, VI, 76);

1669, Iunie 30. Vânzare de moșie „*den parte megieșască*” (N. Iorga, Studii și Documente, V, 528);

1680, Februarie 20. Staico căpitanul vinde Ancuții stolniceasca partea lui din Zorilești (Olt) „moșia ce iaste *din partea megieșească*”. (Generalul P. V. Năsturel, Neamul boierilor Pârscoveni, în Literatură și Artă Română, IX, 1905, p. 172).

1697. „*Moșia megieșască*” din Ludești față de cea boierească. (Șt. D. Grecianu, Genealogiile Documentate, II, 20; cf. p. 21: „după ce s’o alege partea boierească de o parte și *partea megieșască* de altă (parte)”);

1719, Noemvrie 15. Nicolae Mavrocordat acordă Șcheilor de la Brașov dreptul să-și ție și să pască oile în Țară „de toamna până primăvara la Sf. Gheorghe, când își duc ei la munte în Țara-Ungurească, ori pe *moșia domnească*, ori *boierească*, ori *megieșască*, și să n’auibă nici o opreală de nimenea”, tocmindu-se însă pentru adetul moșiei cu stăpânul ei. (N. Iorga, Studii și Documente, X, 373).

¹ Asemenea zapise, ori acte domnești de întărire făcute pe baza lor, fiind foarte numeroase, mă mărginesc să indic aci câteva din cele tipărite, la întâmplare - Iorga, Studii și Documente, VI, 459 și G. Ghibănescu, Surete și Izvoade, VI, 170-3, unde documentul, din 2 Iulie 1595, e publicat în întregime; I. Bogdan, în Prinos lui D. A. Sturza, p. 154-5: doc. din 6 Septemvrie 1598; A. Ștefulescu, Tismana, 1909. p. 292-3: doc. din 6 Ianuarie 1602; Foia Soc. Românismul II, 36-7: doc. din 22 Aprilie 1603; Tesaurul de monumente istorice, I, 391-2: doc. din 12 Aprilie 1605; N. Iorga. Studii și Documente, V. 548: doc. din 4 Maiu 1623; G. Ghibănescu, Surete și Izvoade, VI, 13: doc. din 3 Maiu 1628; A. Ștefulescu, Din trecutul Gorjului, p. 43: doc. din 7 Maiu 1628; N. Iorga, Studii și Documente, V. 440-1: doc. din 24 Aprilie 1630; A. Ștefulescu, Din trecutul Gorjului, p. 103-4: doc. din 2 Aprilie 1645; etc. etc.

² Iată câteva exemple unde *megiaș* e întrebuințat întrebuințat în sensul de *om liber fără moșie*:

1652, Iunie 3. Turcașul din Micșunești cu fiasrul său Stan dau zaipis egumenului dela Căldărușani „să știe că am fost *megiaș* și am locuit acoloa în satul Sf. Mânăstiri în Micșunești iar

de rumânie, cu ori fără moșie, se face *megiaș* sau se *megieșește*¹.

Cum vedem, *megiașii* nu sunt, cum s'a crezut, țărani proprietari, ci boieri. Ei alcătuiau boierimea fără dregătorii, care a continuat vechiul fel de stăpânire a pământului în devălmășie, în vreme ce boierimea cu slujbe, îmbogățită prin ele, după ce a cumpărat drepturile megiașilor săraciți, și-a hotărnicit părțile, constituind marea proprietate. Prin

când au fost acum... ne-am vândut și noi rumâni sfintei Mănăstiri, *însă fără moșie*, că n'am avut". (Acad. Rom., pachetul 21, d. 225);

1668, Maiu 20. Radu Leon întărește Mănăstirii Dealu stăpânirea asupra unor rumâni din satele Dridovul, Călineștii, Fundenii, Bircineasca și Stroești, cari avuseseră proces cu Mănăstirea „zicând cum nu sumt rumâni sfintei Mănăstiri, *ce cum sunt megiași și sânt venetici*, de au șezut pre acea moșie a Mănăstirei, și ș'au cerșut lege", dar cei 12 boieri jurători îi dau rămași. (Acad. Rom. Ms. 1447, p. 33-36).

1702, Maiu 26. „*Noi megiașii* slujitori di în satul Făcăiani, cari șădem pe moșia sf. Mănăstiri di în județul Ialomița" dau zapis egumenului dela Cotroceni să dăruiască 4 zile pe an, 2 cu plugul și 2 la orice alte munci, să dea zeciuală din pește, dijmă din semănături, și să nu vândă vin. (Arhiv. Stat., Cotroceni. pach. 28, d. 2);

1715, Ianuarie 10. Sătenii din Polovragi „fiind noi *oameni slobozi, megiași*, și viind moșii și părinții noștri de printr'alte părți... știindu-ne oameni slobozi și *fără de moșie*, temutu-ne-am ca să nu încăpem la vreo învăluială pentru rumânie", ceea ce-i face să ceară egumenului dela Hurezi scrisoare la mână că sânt oameni slobozi, iar nu rumâni. (A. Ștefulescu, Polovragii, p. 113, 114, 122; cf. și G. Ghibănescu, Surete și Izvoade, VI, 161).

¹ 1622, Iunie 12... „Și așa pârâia Iorga înaintea domniei mele, cum acel rumân când l-au dat Dragamir Iorgăi, n'au fost rumân, că *l-au fost megieșit* Dragomir și au luat bani dela dânsul". (I. Bianu, Documente românești, p. 74);

1627, Octomvrie 29. Alexandru-Vodă către satul Strehaia, împotriva căruia se plânsese Constantin Cupariul. „Iar voi ziceți acum că v'ați scumpărat de rumânie și *v'ați megieșit*. Cu a cui știre și cu a cui învățătură *v'ați megieșit* și cine v'au slobozit? (I. Bianu, Documente românești, p. 142-3);

1644, Iulie 20. Gavrilăș spătarul dă un zapis „acestor megiași din Poenari" cari se vânduseră rumâni cu moșiile lor tatălui său în zilele lui Șerban-Vodă, că i-a iertat de rumânie, ca pomană, însă numai capetele lor, fără moșie. Ei se roagă atunci „să le dau voe să-și răscumpere și ocinile lor *să fie megiași cu ocinele lor...* Și le-am ertat și moșiile lor, și m'am tocmnit cu ei de mi-au dat bani gata în mâna mea ug 150 și le-am slobozit toate ocinele lor, *să fie megeiași și slobozi cu ocinile lor*". (Acad. Rom., pach. 43. d. 63).

1647, Maiu 18. „Adică ieu Aldea ot Cavaransabiș" dă zapis lui Gavril spătarul pentru o datorie de 30 de galbeni, prețul de răscumpărare de rumânie al fratelui său Radu. „Să știe că am fost rumâni domnilui, ieu cu frații mei, anume Raadul i Gepe, den sat de la Bratiia. Deci când au fost acum... noi ni-am rugat dumnealui să-și facă pomană cu noi *să ni migiișască*. Deci domnilui și-au făcut pomană, *di ni-au migiișit*. Ci alți bani i-am dat, iar 30 di galbeni ai frățini-meu Raadului i-am rămas", punându-se el „chizaș" că-i va da la Sf. Ilie". (Acad. Rom., pach. 43, d. 98);

1655, Aprilie 24. Jupâneasa Evda și fiul ei Negoită (dela Sărata) dau zapis Brăeștilor că-i iartă de rumânie. Se pârăseră cu Neagoe postelnicul sub Leon-Vodă. Brăeștii juraseră cu 12 boieri, că nu erau rumâni, ei fuseseră împresurați, Neagoe luase atunci 24 de boeri dar n'a putut jura, ci i-au împăcat, *și i-au slobozit, de au fost megiași* 30 de ani, și le-au împărțit și moșia, de o au dat jumătate megiașilor și jumătate mănăstirii". Sub Matei Basarab s'a sculat Dragomir iuzbașa, de au adus 24 de boieri și i-au rumânit. După moartea lui și a fiului său Mirean, jupâneasa Evda îi iartă de rumânie. (Arhiv. Stat, Episcopia Buzău, pach. 52, d. 4), etc. etc.

îmbucătățire între urmași și înstrăinare, ocinile megiașilor s'au tot micșorat și împuținat. Megiașii vechi au dispărut în rândurile iobagilor și ai țăranilor fără pământ. Megiașii din sec. XVII înainte, sunt mai toți urmașii marilor proprietari din secolele precedente. Cea mai mare parte dintre ei s'a scoborât în masa poporului de rând, și toți ar fi dispărut de mult, dacă n'ar fi fost alimentați neconținut cu scoborâtorii marilor proprietari, dintre cari mai mulți au revenit la starea de devălmășie.

Cnezii

Un alt nume sub care sunt cunoscuți micii proprietari din Țara Românească este acela de *cnezi*. Pe când însă numele de *megiași* există atât ca termen slavon cât și ca termen românesc, acel de *cnezi* figurează numai în documentele slavone¹, împreună cu cari dispare și întrebuintarea lui în a doua jumătate a secolului al XVII.

Aplicarea lui la moșneni a fost explicată în două feluri. I. Bogdan crede ca „satele de cnezi sau judeci sunt sate cnezești — tipul cel mai vechiu de sate românești, — administrate de unul sau de mai mulți cneji, în opoziție cu satele domnești, boierești sau mănăstirești, administrate de slugi particulare ale domnilor, boierilor și mănăstirilor. Când un sat întreg de 30, 40, 50 sau 100 de case zice ca „au fost toți cneji” *este evident ca această numire trebuie înțeleasă ca un termen nepotrivit de cancelarie pentru satele cnezești*, ca și birul cnezesc din 1568”². Este însă de observat că niciodată și nicăieri, nici în Principate, nici în afară de hotarele lor, satele de țărani proprietari n'au fost conduse de cnezi. Organizarea cnezială privește pretutindeni numai pe țăranii iobagi și pe cei fără pământ. Existența satelor cnezești, în înțelesul de *sate de moșneni conduse și administrate de cnezi*, nefiind adevărată, nu poate fi luată ca punct de plecare pentru explicarea, ea însăși puțin verosimilă, că titlul de cnezi, pe care și-l dau țăranii liberi, n'ar fi altceva decât un *termen nepotrivit de cancelarie* pentru locuitorii satelor cari odinioară fuseseră cârmuite de cnezi.

După R. Rosetti, moșnenii s'ar fi numit cnezi ca judecători ai sătenilor de pe moșiile lor³. Admițând că moșnenii aveau în adevăr în sec. 16 și 17 dreptul de judecată asupra sătenilor (*recte*: rumânilor) de pe ocinile lor, ceea ce-i o simplă ipoteză, este evident că numai o infimă parte dintre ei se găseau în această situație. D. Rosetti citează un singur caz, acela al cnezilor din Vlădești⁴. S'ar mai putea adăoga încă unul sau două⁵. Este însă greu de crezut ca o

¹ Cuvântul se întâlnește, ce-i drept, și în câteva documente românești, dar mai totdeauna în formule luate din slavonește. La 12 Octombrie 1633 Matei Basarab dă o carte „acestor sate ale sfintei mănăstiri Cozia, *naim Jiblea i Spinul, Brădițenii, cnezi ot sudstvo Argeși*” cari fuseseră fugiți în Țara-Ungurească, acordându-le mai multe scutiri. (Arhiv. Stat., Condica mănăstirii Cozia, No. 18, fo. 142 v.). Carte de scutire cu același cuprins de la Leon-vodă (data de 3 Aprilie 1742 este greșită) pentru satele „Jiblea i Spinul onezi ot sudstvo Argeș”. (Ibidem, fo. 142 v. 3). Intr'o listă a satelor plăeșești din 20 Iunie 1690; Brebul cnezi... Belcirești cnezi.... Puchiani cnezi.... Bogații cnezi. Șchiaii cnezi.... Bădeanii cnezi.... Godeanii vecini (nu vel) i cnezi (N. Iorga, Studii și Documente, V. 558; cf. și rezumatul, neinteligibil de altfel, de la p. 447: „slujitori i cnez paș 2403”).

² Despre cnejii români. Anal. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist. Seria II, t. XXVI, p. 38.

³ Pentru adevăr și dreptate (Extras din Viața Românească). Iași, 1911 p. 44-46.

⁴ Pământul, p. 187 n. Documentul din 1604 și cele următoare de reconfirmare.

⁵ Vezi doc. din 21 Ianuarie 1592, rezumat în Vechimea rumâniei în Țara-Românească și legătura lui

denumire aplicată unei întregi clase sociale să se fi întemeiat pe asemenea rarissime excepții. Tot atât de puțin admisibil este ca numele acesta să se fi transmis moșnenilor, prin tradiție, dela strămoșii lor, fără ca el să mai corespundă cu situația lor de atunci, ipoteză pe care, de altfel, însuși Rosetti o consideră ca „absolut absurdă”¹. Intrebuințarea lui generală și consecventă în documentele slavone din secolul al XVII dovedește, însă că nu era un termen arhaic, ci un cuvânt uzual, cu o accepțiune precisă și bine cunoscută. Mai trebuie apoi avut în vedere că nu toți moșnenii cari se intitulau cnezi se scoborau din foștii stăpâni ai satelor din secolele XIV și XV și că mulți dintre ei se ridicaseră în secolul următor din mijlocul rumânilor, prin cumpărarea moșiei dela stăpânii lor².

Dar cel mai puternic argument împotriva acestor explicații îl constituie însăși documente, foarte numeroase, în cari micii proprietari sunt numiți cnezi, documente din cari reiese clar în ce înțeles era întrebuințat acest cuvânt. Este de remarcat că denumirea de *cnezi* se da moșnenilor, mai cu seamă în actele relative la vânzarea lor ca rumâni. Ea servă aci ca să caracterizeze situația socială pe care o aveau înainte de a se vinde, situația care încetează odată, cu vânzarea. Cel care-și înstrăinează libertatea, își pierde odată cu ea și titlul acesta. Nu mai este cneaz, e rumân. Denumirea de cneaz însemnează deci în aceste documente *om liber*, nesupus nimanuia, domn sau stăpân pe persoana lui. Acesta este înțelesul cuvântului în documentele din secolul XVII. Menționarea calității de om liber, de cneaz, la cei ce se vindeau rumâni își avea rostul ei. Pentru ca cineva să se poată vinde, trebuia să fie liber, altfel el nu putea dispune de persoana sa. Cine nu este liber, nu-și aparține, este proprietatea stăpânului său. De aceea cumpărătorii au grijă întotdeauna ca să accentueze în zapisele da vânzare situația socială a acelora pe cari îi cumpără. „Au fost cneji (sau megiași) și s’au vândut rumâni” este formula care se întâlnește mai în toate actele cari cuprind asemenea vânzări³.

Înțelesul de om liber apare și mai clar în documentele privitoare la emanciparea de rumânie. Rumânul care se liberează devine *cneaz* și emanciparea se numește *cnezire*⁴.

Mihai Viteazul, în Anal. Acad. Rom., Mem. Secț. Ist., Seria 2, tom, XXXVII, p. 10.

¹ Pentru adevăr și dreptate, p. 46.

² Vechimea rumâniei în Țara-Românească, etc., p. 38 și urm. și în special doc. din 19 Maiu 1595, citat în nota 4 dela p. 41.

³ Asemenea documente fiind foarte numeroase, mă mărginesc a trimite la cele citate de d. I. Bogdan în articolul din Prinos lui D. A. Sturdza și în studiul despre cnejii români.

⁴ (1568-77), Ianuarie 9. Alexandru-Vodă dă o carte de judecată mănăstirii Bistrița într’un proces pe care îl avusese cu un fost rumân și slugă a sa, Aldea de la Bârlui. „După aceasta iar să fie volnic egumenul și călugării de la sfânta mănăstire să ia de la Aldea dajdia, după cum este legea din vechime pentru că a fost rumân al sfintei mănăstiri și el s’a fost cnezit.” Arhiv. Stat., Bistrița, pach. 5, netreb., d. 456, orig. slav cu traducere de Dionisie eclesiarhul.

1577, Maiu 6 Alexandru-vodă întărește lui Stanciu și feciorii niște cumpărături în satul Lipovul de jos peste care înfrățise pe copiii săi Nan, Stanca și Radu „cu fratele lor anume Călin și Marina”, ca să fie frați de cruce peste acele moșii. „Și iar au luat Căpățână din Birosălăveni 300 aspri de la Stanciul, pentru căci l-au cnezit. Arhiv. Stat., Secț. Ist. orig. slav, cu traducere de Floru Ierei.

1615, Ianuarie 25. Radu Mihnea confirmă moșnenilor din Puțurile (Dolj) stăpânirea asupra satului lor. Fiind rumâniți în silă cu niște năpăști de biruri de către Mihai Viteazul, ei vin acum să se plângă domnului, care le îngăduie să se răscumpere, ca să fie iar cnezi. (Arhiv. Stat. Hurezi pach. 3)

Terminii de *cnezi* și *rumâni* exprimă, cum vedem, însușiri cari se exclud. Cine e cneaz nu poate fi rumân; cine e rumân, nu poate fi cneaz. Cnezii sunt opușii rumânilor. În vreme ce rumânii sunt șerbi, cnezii sunt liberi. Dar cum până la sfârșitul secolului XVI nu puteau fi liberi decât proprietarii, oamenii fără moșie fiind asimilați cu rumânii, *cneazul* este tot una cu *megiașul*. Când într'un sat sunt și megiași și rumâni, cei dintâi alcătuiesc satul de *cnezi* spre deosebire de cel de *rumâni*; birul megiașilor, care e cu o treime mai mare ca al săracilor se numește și bir cnezesc. Celor ce se vând rumâni, ca și celor ce se liberează de rumânie, li se aplică, indiferent, când un nume, când altul. Adeseaori chiar în același act ei sunt arătați alternativ și cnezi și megiași¹. Dar dacă denumirea de cneaz este identică cu aceea de megiaș, atunci cneazul este, și el boier ca megiașul. Unii traducători vechi și traduc pe cneaz prin *boier*. Spre deosebire însă de megiași, ceea ce caracterizează cnezi nu este moșia, ci condiția lor de stăpâni pe persoana și liberatea lor, de oameni nesupuși nimănui. De cele mai multe ori, cneaz este redat în traduceri vechi prin *proprietar*. Ei sunt și proprietari, pentru că libertatea era atunci condiționată de moșie dar numele lor nu e în nici un fel de legătură cu moșia. Când fără ocina lui proprie omul nu putea fi liber, se înțelege că toți proprietarii erau cnezi, dar titlul acesta nu-l aveau ca proprietar, ci ca oameni liberi. În sec. XVII sunt și cnezi fără moșie. Așa stând lucrul, este deci evident că nu există nici o relațiune între denumirea de cnezi și calitatea de judecători ori întinderea proprietății și un anumit fel de proprietate. Cnezi sunt deopotrivă atât proprietarii mari, cât și cei mici. Dacă mai ales aceștia din urmă sunt numiți astfel, explicarea e, pe de o parte, că în secolul XVI și XVII înțelesul a evoluat în acest sens, iar pe de alta, că ei cu deosebire se găsesc în stuații de acelea, unde e nevoie să li se menționeze titlul care reprezintă însușirea lor de oameni liberi.

De altfel chiar dintre cnezii cari se vând rumâni, se găsesc unii, cari nu pot fi priviți ca proprietari mici. Cnezii din Vlădești, cari se vând sub Radu Șerban lui Tudoran pitarul, aveau ei înșiși rumâni pe moșiile lor². Ei coborau din jupanul Bodin³, căruia Vlad Dracul îi întărește la 23 August 1437 stăpânirea asupra satului Vlădeștii, scutindu-l de toate dărilor⁴. Cei din Aniniș, ceri se vând lui Cernica vornicul, aveau dreptul ca să ia vamă dela ocina de acolo⁵.

Iată însă și cazuri când cnezii sunt arătați de a dreptul ca mari proprietari. Sub Mihai Viteazul un cneaz cumpără cu 18000 de aspri satul Cireașovul cu rumânii dela Șerban

1615, August 8. Întărire identică a moșnenilor din Căzănești, cari sub Radu-Șerban se vânduseră rumâni lui Radu cluceru Buzescu. După moartea acestuia, jupâneasa sa Maria și fratele ei Radu postelnicul și-au făcut pomană de i-au slobozit să se răscumpere, „ca să fie iarăși cnezi”. (Arhiv. Stat. Hurezi, pach. 16).

Documente asemănătoare din 28 Dechemvrie 1616 (N. Iorga, Studii și Documente, V. 436), din 5 Dechemvrie 1619 (Arhiv. Stat., Sf. Ioan, pach. 5, doc. 7), 6 Februarie 1622 (A. Ștefulescu, Strâmba, p. 71), 20 Aprilie 1622 (Arhiv. Stat., Mitropolia, pach. 114, d. 1), 17 August 1628 (A. Ștefulescu, Strâmba, 59-61), etc. etc.

¹ G. Ghibănescu, Surete și Izvoade, I, 341-352; I. Bogdan. Despre cnejii români, p. 36-39, etc.

² Ghibănescu, Surete și Izvoade, I, 341-352; I. Bogdan. Despre cnejii români, p. 38-39, etc.

³ Vezi pentru dependența lor documentul din 2 Maiu 1639, la Arhiv. Stat., Mitropolia București, pach. 96, d. 20.

⁴ Hrisovul de întărire și scutire se află la Arhivele Statului, Secția Istorică.

⁵ Document din 10 Ianuarie 1613, la Arhiv. Stat., Secț. Ist.

paharnicul (viitorul domn Radu Șerban), care îl avea moștenire dela Craiovești¹. Cnejii din Răca răscumpără dela Radu Vodă Șerban cu 12000 de aspri jumătate din partea pe care el o cumpărase în acel sat fără știrea lor².

Dar în afară de înțelesul de om liber, cuvântul *cneaz* mai are în documentele din Țara Românească încă unul. El exprimă raportul de superioritate socială al stăpânului față de șerbul său. În acest înțeles *cneaz* însemnează stăpânul rumânului. Următoarele documente nu lasă în aceasta privință nici un fel de îndoială:

La 9 Ianuarie 1566 Petru Vodă întărește satului Milești și moșnenilor stăpânirea asupra ocinei lor de moștenire din Mileștii de sus, care le fusese hotărnicită de Pârvu banul. „Iar după aceea satul Milești ei au avut pâră înaintea domniei mele *cu satul Hălmăjanii și cu cnezul Hălmăjanilor*, cu *Stan vel spătar*, și așa pâră, *satul Hălmăjanii și cnezul lor Stan vel spătar*, cum că au ocina până în apa Hămrăziei, și că n'a fost hotărnicită, niciodată”. Domnul dă Mileștilor 12 boieri și pe Vlaicu vel armaș ca hotarnic, cari dovedesc că acele ocini le aparțin lor³.

Mihai Viteazul confirmă la 15 Ianuarie 1599 jupâniței Maria și copiilor ei Voicu și Neaga stăpânirea asupra părții de moșie din Grădiștea de jos a lui Mogoș, pe care o cumpăraseră dela un nepot al acestuia, „însă și cu 2 rumâni, anume Toader și Bașcul, pentru că acești rumâni mai sus ziși ei au fost de moștenire ai lui Mogoș, *ci au fost zălogiți de Mogoș cnezul lor* pentru 1600 de aspri, ca sa fie ei slobozi până când le va plăti asprii Mogoș, *cnezul lor*, apoi iar să fie rumâni”. Jupânița Maria și copiii ei, cumpărând moșia lui Mogoș, cu rumâni cu tot, au înapoiat cei 1600 de aspri lui Toader și Bașcul, cari au rămas iarăși rumâni, precum fuseseră și mai înainte⁴.

La 29 Octomvne 1615, Radu Mihnea dă o carte lui Stan, feciorul popei Bunilă din Tâmburești prin care îi întărește stăpânirea asupra a 7 stânjeni de moșie și cu seliște de casă în sat. El fusese rumân de moștenire a lui Vintilă feciorul lui Calotă din Boziani și se învoise cu *cnezul său Vintilă*, de se răscumpărase de rumânie împreună cu acea ocină⁵.

În unele documente *cneaz* este întrebuințat în amândouă înțelesurile, și în acela de *stăpân al rumânului* și în acela de *om liber*:

La 15 Ianuarie 1599, Mihai Viteazul întărește jupâniței Maria și ginerelui ei Voicu logofătul moșie în Grădiștea de jos, partea unor nepoți de frate ai lui Lăudat. „Iar după aceea, când a fost în zilele lui Mihnea Voevod, iar niște rumâni din sat, anume Toader și Bașco, ei s'au zălogit *de către cnezul lor Lăudat* mai sus zisul, pentru 1400 ele aspri. Apoi acești rumâni ei n'au stăut *a fi cnezi*, ci au vrut ca să se vândă în altă parte la alți boieri”. Domnul a judecat însă că este mai volnică jupânița Maria și ginerele ei să cumpere această moșie a nepoților lui Lăudat, de cât alții din altă seminție⁶.

¹ Hrisovul de întărire dat de Constantin Basarab Elenii băneasa Buzeasca și fiului ei Mateiaș postelnicul, publ. de Gr. G. Tocilescu în Tinerimea Română, 1893, p. 89 și urm

² Vezi documentul din 16 Iulie 1615, la Arhiv. Stat., Condica Brâncoveanească No. (I), p. 25.

³ Acad. Rom. pach. 74, doc. 182. O copie slavonă, cu traducere de St. Nicolaescu, la Arhivele Statului, între copiile prezentate pentru legalizare.

⁴ Arhiv. Stat., Secț. Ist. Orig. slavon, cu traducere din 1843 de G. Peșacov.

⁵ Acad. rom., pach. 11, d. 3.

⁶ Arhiv. Stat. Secț. Ist. Orig. slavon, cu traducere din 1843 de G. Peșacov.

Alexandru Iliăș întărește la 2 Mai lui Buiac și fiilor săi moșie în Săcuieni, 14 locuri în câmpul de sus și de jos, din partea lui Buiac, „pentru că a fost Buiac de mai înainte vreme rumân lui Buiac, *care a fost cnezul satului*. Apoi când a fost în zilele lui Ștefan vodă, iar Buiac, rumânul lui Buiac, el a dat jupâniței Mușii, muma lui Buiac, 3 boi și 400 de aspri de argint. Iar când a fost în zilele lui Mihai-voevod, iar Buiac rumânul *el a dat lui Buiac cnezul* doi boi și un un cal, și a iertat pe Buiac de rumânie, cu toate locurile din câmp. Dar când a fost în urmă, în zilele Radului-voevod, fiul lui Mihnea-voevod, iar Stanca, *fîica lui Buiac cnezul* și Vlad postelnicul, soțul Stancăi, ginerele lui Buiac, ei n’au vrut ca să lase pe Buiac *să fie cnez*, ci au cerut și ei de la Buiac ca să se răscumpere de la dânșii”. El le dă 2100 de aspri, de față cu oameni buni, cari au venit de au mărturisit înaintea domnului că s’a răscumpărat și de la ei cu 14 locuri¹.

Există însă câteva documente din sec. XV în cari cnezii sînt menționați fără ca să se arate explicit situația lor. Ele sunt următoarele²:

Printr’o carte fără dată, dar posterioară morții lui Nicodim întîmplată în 1406, Mircea cel Bătrîn asigură satele mănăstirii Tismana *că nu le va da, nici unui cnez sau boier, de ocină și de ohabă*, ci le va lăsa tot în stăpînirea mănăstirei, libere de orice dări³.

Printr’o altă carte, tot fără dată, Mircea împuternicește pe starețul de la Cozia, Sofronie, ca oricine va vrea să închine din avutul său la mănăstire, pentru suflet, „*fie boier, fie slugă a domniei mele, fie cnez, sau altfel de om zis sărac*”, ce vor închina să fie stătătoare ale mănăstirei, în viața sa și a fiului său Mihail, fără ca rudeniile aceloră sau slujbașii domnești să ia îndărăt ori să se împotrivescă⁴.

Cam în aceeași termini reînoește această împuternicire și Mihail-voevod la 22 iunie 1418⁵. Confirmând la 28 Iulie 1470 mănăstirii Tismana stăpînirea asupra unor munți, Radu cel Frumos poruncește ca nimeni să nu îndrăznească a o supăra, „*nici boier, nici cnez, nici sărac*”⁶.

Intre alte danii pe cari Vlad Călugărul le face printr’un hrisov din 31 Iulie 1487 Mănăstirei Snagovului se află „*și caii cnejilor din acel județ al Brăilei, ce se cad să fie domnești, de la cnejii cari mor*, ca să se aducă la sfînta mănăstire și să fie spre slujba sfîntului lăcaș⁷. In sfârșit răspunsul pe care locuitorii județelor Brăila, Buzău și Râmnic îl dau la proclamația lui Ștefan-vodă pentru pretendentul Mircea, pornește „de la toți boierii... și de la toți cnezii, și dela toți vlahii.”⁸

¹ Ibidem, Mitropolia București, pach. 173, d. 23. Orig. slavon, cu trad. din 1860.

² I. Bogdan. Despre cnejii români, p. 33, unde se găsesc citate aceste documente și reproduse pasajele respective.

³ Publ. de Venelin, în Vlahobolgarskija gramota, p. 26, și de A. Ștefulescu, în Documente slavo-române relative la Gorj, p. 13-14, și în monografia asupra Tismanei, 1909, p. 174-5. Originalul se află la Arhivele Statului, în Secția istorică. Asupra datei v. I. Bogdan, Despre cnejii români, p. 33, n. 2.

⁴ Arhiv. Stat. Secț. Ist. Original slavon, cu trad. de St. Nicolaescu.

⁵ Ibidem.

⁶ Gh. Ghibănescu, Surete și Izvoade, I, 284-5, și A. Ștefulescu, Tismana, 1909, p. 190-1.

⁷ I. Bogdan, Despre cnejii români, p. 34-5.

⁸ I. Bogdan, Documente privitoare la relațiile Țării-Românești cu Brașovul și cu Țara-Ungurească în secolul XV și XVI, 1905, p. 282-5; repuhlicat de St. Nicolaescu, Documente slavo-române, p. 190, 133-143.

Pe temeiul acestor documente, cnejii au fost priviți de istorici în diferite chipuri. Cel care a studiat mai de aproape chestiunea este I. Bogdan. „Din aceste pasaje - spune I. Bogdan – reese cu evidență că cnejii nu erau nici boieri, nici rumâni, adică țărani neliberi; *ei nu puteau fi decât judecii satelor domnești sau ai satelor libere, nestăpânite de mănăstiri ori de boieri*”. Încheierea aceasta a lui Bogdan n’o putem împărtăși. Din documentele menționate rezultă în adevăr ca cnejii nu erau nici slujbași, arătați sub numele de boieri și slugi domnești, nici rumâni, numiți săraci și vlahi. Aceasta e clar. Dar tocmai această eliminare ne împiedecă să admitem ipoteza ca cnejii „nu puteau fi decât judecii satelor domnești sau ai satelor libere”. În calitate de judeci, cnezii ar fi fost *oameni domnești*, așa că ar fi trebuit să fie cuprinși sub denumirile de boieri și slugi domnești. De altfel satele acestea n’au fost niciodată administrate de cnezi și judeci. Documentele privitoare la ele fiind numeroase, organizarea lor ni-i destul de bine cunoscută. Ea nu se deosebia întru nimic de aceea a satelor boierești și mănăstirești.

În fruntea satelor domnești se găseau aceeași conducători - pârcălabi, vornici, vătămani etc. - cu aceleași atribuții ca și la acestea. Nici urmă de cnezi și judeci. Și lucrul e firesc. Satele domnești nu erau altceva decât tot sate boierești ajunse vremelnice în stăpânirea domniei, care le dădea iarăși boierilor și mănăstirilor, fără ca în timpul cât le deținuse să le fi modificat felul de administrare ori îndatoririle locuitorilor.

I. Bogdan invoacă în sprijinul părerii d-sale hrisovul din 1487, prin care Vlad Călugărul dăruiește Mănăstirii Snagovului caii din județul Brăilii, cuveniți domnului, de la cnezii cari mureau: „și am adaos domnia mea și caii cnejilor din acel județ al Brăilei, ce se cad să fie domnești de la cnejii cari mor, ca să se aducă la sfânta mănăstire și să fie spre slujba sfântului lăcaș”..., dispozițiune ce arată că proprietatea cnezească era considerată, ca și cea boierească, ca atârătoare de domn. Calul ce se cuvenea domnului de la fiecă cnez răposa era un „signum dominii”¹.

În acest document nu se vorbește însă de proprietate. Luarea calului nefiind motivată, ea nu aduce nici o lumină cu privire la situația cnezilor. Ca să putem bănui pentru ce se dedea, ar trebui să știm mai întâi cine erau cnezi. Altfel, explicăm o instituție necunoscută prin alta tot atât de necunoscută. Șubrezițiunea unei asemenea explicări se vede numai decât. Ea presupune ca stabilite și cunoscute fapte și stări de lucruri despre cari nu găsim nici o urmă în trecutul nostru. *O proprietate cnezială atârătoare de domn nu este adevărată în Principate*; până acum, cel puțin, nu se cunoaște nici un izvor care să facă mențiune despre ea. Proprietatea boierească, cu care e asemănată, n’a avut niciodată caracterul de atarnare față de domnie care i se atribue. Domnul nu avea asupra ei nici un fel de putere. Proprietarul putea să ceară oricând judecata magiașilor, în fața hotărârei cărora autoritatea domnească se oprea neputincioasă. Transmiterea moșiei la urmași se făcea fără nici un amestec din partea domnului, și nu știm ca să se fi cerut vreodată calul de la moștenitorii boierului mort. Dacă deci proprietatea cnezească era, în adevăr, *ca și cea boierească*, atunci ea nu atârna de domn. Darea calului trebuie să fi avut altă explicație. Din documentul lui Vlad Călugărul nu reiese înțelesul care i se atribue. Câtă vreme instituția pe care menționează nu va fi lămurită, el nu poate constitui un argument în sprijinul tezei că cnezii ar fi fost judecătorii satelor domnești. Ipoteza aceasta nu concordă nici cu textul documentului, nici cu felul de organizare al

¹ I. Bogdan, Despre cnejii români, p 34-35.

numitelor sate. Credem că ea trebuie părăsită.

R. Rosetti are asupra cnezilor pomeniți în aceste documente altă părere. După el, „din scrisorile lui Ștefan cel Mare către locuitorii județelor mărginașe și din răspunsurile acestora rezultă că cnejii din Țara-Românească corespundeau *juzilor* din Moldova: erau deci judecătorii satelor. Putem deci conchide, în toată liniștea, că cnejii din Țara-Românească, în veacul XV, erau *stăpânii satelor*, și că, în asemenea calitate, erau și judecătorii, giudeții cum se zicea atunci, ai Românilor așezați în acele sate”¹.

Mărturisesc că liniștea cu care conchide R. Rosetti, numai pe temeiul echivalenței terminilor corespunzători din cele două acte de proveniență deosebită, nu mi se pare tocmai îndreptățită.

Mai întâiu echivalența aceasta nu este atât de clară, încât să se impună ca ceva evident. Ștefan cel Mare vorbește în proclamația sa de judeci și judecători. R. Rosetti admite ca un lucru foarte cunoscut, pentru care nu trebuie nici o motivare, că prin acești termeni se înțelegeau în Moldova *juzii* sau judecătorii satelor. Dar denumirea de *judeci* (pluralul de la *judéc*) nu e obișnuită în Moldova; este un termen muntenesc, foarte des întrebuințat în cele dintâi documente românești, unde are totdeauna însă înțelesul de *om liber*, nu pe acela de judecător. În Moldova se întâlnesc numai terminii *jude*, *giude* și *judecie*, întrebuințate de altfel destul de rar în documentele din secolul al XV ca o rămășiță din alte timpuri, și într’un înțeles care până acum n’a fost bine lămurit. Cu privire la *juzi*, d. Rosetti crede că „erau diregătorii puși de cnezii cari stăpâneau mai multe sate, în acelea în cari nu aveau șederea lor”.

Cum se face însă că titlul de *jude* - dacă el însemna judecător - se dă numai vechilului și nu și stăpânului, care era adevăratul judecător, și de ce *judecii* din Țara-Românească, a căror legătură cu *judecia* moldovenească e evidentă, nu erau și ei judecători? Tot atât de puțin sigur este că celalt termen din scrisoarea lui Ștefan, *judecătorii*, ar reprezenta pe aceiași *juzi* ai satelor. Când în orașe existau judecători speciali, și când, în afară de unii slujbași (vornici și bănișori) ale căror atribuții erau mai ales judecătorești, orice slujbaș domnesc, ba de multe ori și simplii particulari, puteau, după împrejurări, să fie și judecători, pentru care motiv trebuie să admitem că e vorba aci de *juzi* și nu de judecătorii obișnuiți? Iată cât de neprecise și elastice sânt cele două cuvinte, cărora d. Rosetti le atribue, cu atâta siguranță, înțelesul de *juzi*, pentru ca apoi, pe baza corespondenței de termeni, să admită că și cnezii din Țara-Românească aveau aceeași situație! Ceea ce este însă și mai curios e că, după ce a stabilit în chipul acesta identitatea lor, R. Rosetti conchide ca „cnejii din Țara-Românească în veacul al XV erau *stăpânii satelor*”, deși, ceva mai departe, tot el spune că *juzii* moldoveni, cu cari erau identici, nu erau stăpânii satelor, ci numai vechilii acestora! O concluziune la care s’a ajuns printr’o asemenea argumentare, nu inspiră, se înțelege, nici un fel de încredere. Condamnarea ei fără replică ne-o dau însă chiar documentele pe cari se sprijină și pe cari pretinde că le interpretează.

Mai înainte însă, să amintim și părerea lui N. Iorga. La întrebarea pe care și-o pune „dacă pe atunci, în vremea lui Mircea, cnezii erau numai țărani *liberi trăind, sub regimul cnezului, cum se constată mai târziu*”, d-sa răspunde ca „părerea cea mai firească e aceea că prin cnezii se înțeleg *magistrații satelor*, aleși dintre bătrâni de bună samă în biserică și printr’o

¹ Pământul, etc., p. 29-33.

procedare electorală pe care o întâlnim mai târziu la țăranii din Siliștea Sibiului, de pildă”.

Nu avem însă nici un indiciu despre o asemenea cărmuire *sătească* prin *magistrați aleși*. Documentele din secolul XV și XVI, cari ne dau destule amănunte asupra vieții sătești, nu cuprind nimic în această privință. Dar chiar dacă ea ar exista, încă ar trebui probat că acei magistrați se numeau în adevăr cnezi.

Necunoscând temeiurile pe care se sprijină N. Iorga, pentru a admite această organizare a satelor, cu magistrații aleși, care s’ar mai numi cnezi, nu o putem discuta, mai ales că nu găsim despre ea nici o urmă în trecutul nostru.

Înțelesul pe care istoricii l-au dat cuvântului *cneaz* în documentele din secolul al XV - judecător domnesc, stăpân și judecător de sat, ori magistrat ales de săteni - este în nepotrivire hotărâtă cu contextul acestor documente, din care rezultă că cnejii trebuie să fi fost o categorie de locuitori cu mult mai numeroasă decât judecătorii domnești și stăpânii de sate ce nu ocupau dregătorii, ori magistrații aleși de săteni, ca să-i cărmuiască.

Este incontestabil că atunci când Mircea sau fiul său Mihail opreau pe rudele celui ce făcuse vreo danie Coziei, *slugă domnească, cneaz, ori sărac*, ca să ia înapoi lucrul dăruit, când Radu cel Frumos porunea să nu îndrăznească nimeni a turbura stăpânirea Tismanei asupra munților ei, *nici boier nici cneaz, nici sărac* sau când Brăilenii, Buzoienii și Râmnicenii răspundeau la proclamația lui Ștefan *în numele tuturor boierilor, al tuturor cnezilor, și al tuturor vlahilor*, este incontestabil, zic, că ei înțelegeau să cuprindă în înșirarea făcută *pe toți locuitorii țării*. Boierii cu slugile domnești, cnezii și săracii sau vlahii reprezentau diferitele trepte sociale din care era format poporul român. Dintre cele 3 clase sociale, două ne sânt bine cunoscute: se numeau boieri și slugi domnești slujbașii de toate gradele, precum și toți cei ce îndeplineau o însărcinare domnească; săracii sau vlahii erau rumânii sau șerbii. *Sub numele de cnezi rămâne să înțelegem pe toți acei locuitori cari nu erau slujbași sau rumâni*. Adevărul acesta este așa de evident, în cât a stăruii mai mult asupra-i ar fi o superfetațiune. Dar dacă eliminăm pe slujbașii și pe rumâni, restul populației se compune din oameni liberi de toate categoriile, cari nu ocupau funcțiuni. Ei se împărțeau în două categorii: O mică parte dintre oi erau proprietarii mari cari aveau rumâni pe moșiile lor; aceștia sunt *stăpânii de sate*. Cei mai numeroși sânt însă proprietarii mici, moșnenii, a căror principală însușire, pe lângă aceea de proprietari, era de a fi, spre deosebire de rumâni, *oameni liberi*. Sub numele de cnezi se înțeleg așadar în documentele din secolul XV proprietarii de sate sau *stăpânii rumânilor* și moșnenii sau *oamenii liberi*. Am văzut însă că tot ei se întitulau cnezi și în secolele următoare.

Denumirea aceasta apare deci cu același înțeles în toate documentele cunoscute până acum din Țara-Românească în cari e pomenită. Ea caracteriza o situație socială: cnezii erau membrii clasei libere și stăpânitoare. Am văzut însă că stăpânii de sate și moșii, adică proprietarii în genere se intitului toți *boieri*. *Cneaz* și *boier* apar deci ca termeni sinonimi. Ei se aplicau aceleiași categorii sociale, unul exprimând însușirea de *nobil*, celalt pe aceea de *domn* sau *liber și stăpân*. Faptul că titlul de *boier* se dă tot mai statornic dregătorilor și marilor proprietari, are drept urmare că acela de *cneaz* este purtat în deosebi de cei fără dregătorii. Pentru aceștia, el constituia un titlu nobiliar prin care se deosebeau de oamenii neliberi, adică de *șerbi* sau *rumâni*. El servea ca să exprime raportul de superioritate socială al unora față de ceilalți. De aceea și apare atât de des în secolele XVI și XVII când șerbirea oamenilor liberi și emanciparea rumânilor se petrec pe o scară foarte întinsă.

Ceeace a determinat pe I. Bogdan să ajungă la concepția cneazului judecător, trecând peste obiecțiile care se ridicau, au fost, pe de o parte, analogia cu modul de organizare a unei anume categorii de sate românești din Ungaria și Polonia, unde cneazul se prezintă în adevăr ca administratorul, conducătorul și judecătorul satului în numele stăpânului moșiei¹, iar, pe de alta, faptul că în documentele românești contemporane, cuvântului slavon кнез îi corespund termeni, cari, potrivit etimologiei lor, implică ideea de judecată².

Despre argumentul din urmă vom vorbi în capitolul despre judeci. Cu privire la cel dintâi, iată cum stă lucrul: Instituția similară a Românilor din Ungaria și Polonia poate servi pentru explicarea celei similare din Țara-Românească numai atunci când aci ne lipsesc documentele pentru cunoașterea sau înțelegerea ei. În cazul de față însă, documentele sânt numeroase și clare. Situația cnezilor trebuie deci stabilită pe baza lor, nu prin analogie cu ceea ce se constată în Ungaria și Polonia, țări cu alt drept public și cu altă organizare de cât Principatele. O ilustrare a acestei afirmări ne oferă chiar problema în discuție. Intre cnezii români din Ungaria și Polonia și cei din Țara-Românească există o deosebire fundamentală. Cei dintâi *nu sânt proprietari* și, de multe ori, *nici măcar oameni liberi*³. Ei sânt riște simpli prepuși ai proprietarului, în numele și în locul căruia administrează pe rumânii iobagi de pe moșia lui. Cnezii din Țara-Românească au cum am văzut, o situație absolut deosebită. Ei sânt *oameni liberi și stăpânii moșiilor și iobagilor*. Singura lor notă comună este că și unii și alții sânt conducători ai rumânilor, dincolo de munți ca împuterniciți ai stăpânilor, dincoace ca stăpâni ei înșiși. Situația ce corespunde mai bine înțelesului primitiv al cuvântului, care în toate limbile slavice însemnează: *domn, stăpân*, este evident aceea din Țara-Românească, unde *cnezii* reprezintă în adevăr clasa stăpânitoare. În Ungaria și Polonia termenul acesta exprimă doar ideea de superioritate față de rumâni, pierzând cu totul înțelesul primitiv de *stăpâni* și *oameni liberi*. Deosebirea aceasta dovedește că cnezatul din Țara-Românească reprezintă o fază mai veche a acestei instituții, de cât acela din Ungaria și Polonia unde el a suferit prefaceri însemnate. În Ungaria, cnezii au fost înlocuiți în stăpânirea satelor și moșiilor lor de către cuceritorii maghiari. După depozedare, numele lor a continuat însă să designeze pe cei însărcinați de noii stăpâni să administreze satele românești.

Juzii și judecii

Să examinăm acum argumentul al doilea. Cnez este tradus în românește prin cuvinte cari conțin sau exprimă ideea de judecată. Ne mărginim, firește, la traduceri din Țara-Românească.

În psaltirea lui Coresi dela 1577 cnez este tradus prin *judec*⁴. Glosarul D. A. Sturdza. a cărui redactare e pusă de Hasdeu între anii 1600—1630⁵, îl traduce prin *jude* și *judec*⁶. Într'un act slavon din 28 Iunie 1639, prin care Matei Basarab confirmă lui Dumitru pitarul Filiașul o

¹ I. Bogdan, Despre cnezii români. p. 16-20

² Ibidem, p. 22-33.

³ I. Bogdan. Despre cnezii români, p 13.

⁴ I. Bogdan, Despre cnezii români, în An. Ac. Rom., Mem Secț. Ist. Seria 2 .tom XXVI, p. 44 n

⁵ Cuvinte din bătrâni, I, p. 259 și urm.

⁶ Ibidem, p. 286.

cumpărătură în Crasna, expresiunea „*trei părți sânt judecești*” din zăpisiul românesc de vânzare făcut la 16 Maiu 1638, este redată prin [...] ¹ În lexiconul lui Mardarie Cozianul (1649) cnez este tradus prin *domn* ². În secolul al XVIII, dascălii de la școala slovenească de la Sf. Gheorghe îl traduceau totdeauna prin *judec* ³. De atunci încolo traduceri au variat: Pe când traducătorii cari erau familiarizați cu vechile traduceri ale școalei de la Sf. Gheorghe, ca Dionisie ecleziarhul, mențin încă pe *judec* ⁴, ceilalți, ne mai înțelegând acest cuvânt, care de pe la 1750 dispărea din uz, redau pe cnez prin *boier* ⁵ și proprietar ori *moșnean* ⁶. Aceasta nu mai era însă o traducere, ci o interpretare. Ei căutau să exprime sensul pe care cuvântul acesta li se părea că-l are în contextul documentelor respective. Interpretarea, de altfel, era în bună parte întemeiată. Cnezii erau, în adevăr, proprietari și boieri, cu toate că nu aceste însușiri erau exprimate prin numele lor. Pentru chestiunea noastră însă, traducerea aceasta interpretativă dintr-o epocă când atât cuvântul slavon, cât și instituția pe care el o reprezenta, erau de mult dispărute are prea puțină valoare. Importante sânt numai traduceri de pe vremea când limba slavonă era încă în uz, deoarece ele ne dau termenul românesc întrebuit de contemporani pentru a exprima ideea cuprinsă în cel slavon. Cu excepția lui Mardarie Cozianul, care, probabil, copiază un izvor străin, în toate celelalte traduceri dintre 1550 și 1650, cnez este redat prin *jude* și *judec*. Din nenorocire, nici unul din acești termeni nu s'a păstrat în limba de astăzi. Pentru precizarea sensului lor, sântem astfel nevoiți să recurgem tot la documentele contemporane.

Jude apare în documente extrem de rar. Până acum l-am întâlnit numai de vreo <cinci> ori:

Intr'un zăpisi românesc de vânzare făcut în Pietroșița (Dâmbovița) la 6 August 1592, în domnia lui Ștefan Surdu, figurează printre martori și „*ot Țața, Nan judele*” ⁷.

La 6 Aprilie 1605, Radu Șerban dă o carte slavonă de întărire lui popa Radu din Săteni, pentru niște moșii și vinărici de acolo, pe care le cumpărase „de la Stan judele drept 2300 aspri... Și când au cumpărat popa Radu aceste mai sus zise moșii și livezi și vii și siliște și vinărici *de la Stan judele* și de la Anca, sora lui Iacoj, iar el au întrebat pre toți frații și rudeniile lor și pre toți megiașii” ⁸.

<La 26 Februarie 1617, Alexandru Iliș confirmă lui Neagoe cu frații și fiii și altora stăpânire în Vladimir. Se arată hotarele: „din vâlceaua cu sină până în viea lui Pătru judele” ⁹>.

La 17 Iunie 1623, Radu Mihnea întărește, tot printr-o carte slavonă, bătrânului Bărbuicea și fiilor săi moșii în Bărbuicești „*din partea lui Voico județul din Nișcoveni*”, pe care ei o cumpăraseră mai înainte vreme, în zilele bătrânului Radu Voevod, „*de la judele din*

¹ A. Ștefulescu, Crasna, 190, p. 73-75.

² Ediția Crețu, p. 159.

³ Vezi numeroasele traduceri de acte mănăstirești la Arhivele Statului

⁴ [...]din Oltenia sânt făcute de el.

⁵ S. ex. Sofronie arhimandritul, autorul Condiceii Mănăstirei Codmenii, No. 25 de la Arhivele Statului, sau traducătorul actului slavon din 7128, Dechemvrie 5, la Arhiv. Stat. sau la Acad. Rom. Ms. 2593, fo 45 etc.

⁶ Traducerea aceasta este cea obișnuită între 1840-62 la traducătorul Comisiunii documentale.

⁷ Arhiv. Stat., Secț. Ist.

⁸ Ibidem.

⁹ < Al. Ștefulescu, Documente slavo-române relative la Gorj, Tg. Jiu, 1908, p. 359 >.

Ce erau Nan din Țața, Stan din Săteni, Pătru și Voico din Nișcoveni, arătați fiecare ca *jude*, nu reiese din aceste documente. Etimologia cuvântului ne face să ne gândim numai decât la judecător. Am fi astfel înclinați a crede că ei erau slujbașii însărcinați cu împărțirea justiției în satele sau ocoalele respective. Dar această interpretare nu concordă cu ceea ce știm despre organizarea noastră judiciară de odinioară. Asemenea judecători sătești nu știm să fi existat. Cel puțin nici unul din izvoarele cunoscute nu-i menționează. La sate jurisdicția era exercitată nu de judecători speciali, ci de diferiții slujbași cari, după împrejurări, îndeplineau și rolul de judecători. Acei dintre ei cari aveau în deosebi atribuții judecătorești, fără însă ca să fi purtat vreodată titlul de judecători, erau *banii de județ*² și *vornicii*. Gloabele sau amenzile plătite de cei vinovați constituiau unul din veniturile slujbei lor. In afaceri civile, împricinații își puteau lua ca judecători pe cine voiau, chiar și dintre particulari. Funcționari speciali cu atribuții exclusiv judecătorești existau numai în orașe. Aceștia se numiau în adevăr *judecători*³ De altfel, în documentele românești din secolul al XVII, cel ce judecă, fie el dregător sau simplu particular, este numit întotdeauna *judecător*⁴, niciodată, după cât știu, *jude*. Față cu organizarea judecătorească de altă dată juzii pomeniți în documentele de mai sus par să fi fost altceva de cât judecători. Ce anume, ne arată un foarte important document din timpul lui Matei Basarab. Mănăstirea Plumbuita fiind în neînțelegere cu Radu, marele

¹ Arhiv. Stat. Episcopia Buzău, pach. 77, d. 1.

² Pentru că rolul acestora ca judecători nu e cunoscut, dau aci următorul document din care el se vede. La 30 Ianuarie 1630, Leon Vodă dă mănăstirii Plumbuita o carte de apărare pentru satul Boldorogheștii cu Rota din Ilfov „ca să fie în pace de lucrul domnesc și de bani de județ și de mertice și de cai de olac și de podvoad, de nimenilea val să n'aibă, numai birul să-și plătească, pentru că i-am ertat domnia mea.... să fie numai de poslușania sfintei mănăstiri, iar bani de județ nimica în sat să nu intre, ce să fie în bună pace. Iară ce va fi judecata satului, să fie volnic egumenul să judece rumânii mănăstirii, cum au fost și mai dinainte vreme, pentru că de răul banilor se-au fost răsipit satul mănăstirii de au fugit. Derept aceia și voi banilor de județ încă să aveți a lăsa satul Boldorogheștii cu Rota foarte în pace, nimic întru ei să nu intrați că cine să va ispiti peste cartea domnii mele, certare va avea”. (Arhiv. Stat. Secț. Ist.).

³ Intr'un zapis din 8 Martie 1643, relativ la o vânzare de moșie în Singureni (Vlașca), figurează ca martor și „Gheorghe vistiariul (Karidi), carele iaste judecător în scaunul în București” (N. Iorga, Studii și Documente, V, 299);

Dintr'o carte a lui Șerban Cantacuzino de la 1 Octomvrie 1631 aflăm că Stoica logofătul Ludescul era atunci „judecătoriul dela Scaunul Târgoviștii” (C. Giurescu, Contribuțiuni la studiul cronicelor muntene, p. 6, n. 4); într'un zapis din 2 Iulie 1706: „Când au fost acum, fiind judecătoriu aici la scaunul Craiovii dumnealui Bunea biv vel comis Grădișteanul” (N. Iorga, Studii și Documente, V, 301);

⁴ Vezi cartea de judecată dată de 6 boeri luați de Pătru logofătul și de Bistreanu, ca judecători pentru moșii în Goești: „Și am fost noi judecători, anume Iscrul logofătul ot Gaia, i Mircea armașul ot Fratoștița i Lambul postelnicul ot Șitoaia, i Barbul postelnicul ot Negoști, i Radul ot Mălăești, i Pârvul postelnicul ot Vâlcănești. Așa am judecat cu ale noastre suflete, așa să se știe” (C. Ghibănescu, Surete și Izvoade, VI, 232-33);

La 2 Martie 1673, Stanca, femeia Dincăi, vinde lui Radu două răzoare de vie în Caracal pentru 5 ughi, cu cari se plătise de sama domnească. „Iar cine s'ar ispiti a'ntoarce, să fie închinat la judecător ug. 10” (Arhiv. Stat. Episcopia Râmnic. pach. 17, d. 4).

comis, pentru stăpânirea a doi rumâni din Tâmburești, recurge la jurători. În cartea de judecată pe care aceștia o dau la 21 Maiu 1642, ei spun următoarele: „Am adevăra cu sufletele noastre că iaste Dobrotă și Andreiu rumâni de moșie ai mănăstirii, și i-au apucat legătura lui Mihai Vodă tot în sat în Tâmburești și în plasa sventii mănăstiri, *carele de ce jude au fost închinați*. Intr’aceia noi (am) strâns bătrânii satului, de i-am întrebat, cum știu cu sufletele lor: ei așa au mărturisit cu sufletele lor înaintea noastră, cum sânt acești oameni rumâni și închinați de stăpânii lor la svânta mănăstire¹”. Aici înțelesul cuvântului *jude* apare clar din contextul documentului. Cei șase boieri jurători numesc astfel pe *stăpânul rumânului*. Dobrotă și Andrei fuseseră închinați, adică dăruiti mănăstirii fiecare de către judele său. Repetând mai jos aceiași idee, ei înlocuiesc chiar pe jude prin echivalentul său: „sânt acești oameni rumâni și închinați de stăpânii lor la svânta mănăstire”.

Aceeași înlocuire o aflăm și în actul de întărire pe care Matei Basarab îl dă mănăstirii la 20 Septemvrie 1649, pe temeiul cărții jurătorilor. Pasajul de mai sus este reprodus acolo astfel: „pentru că acești rumâni au fost ai mănăstirii Plumbuitei, de moșie din plasa mănăstirii, *închinați de stăpânii lor la sfânta mănăstire*, și i-au apucat legătura lui Mihai-Voevod acolo în sat.²” Dovada este hotărâtoare. *Jude* însemna deci nu judecător, ci *stăpânul rumânului*³. El reda astfel exact unul din cele două înțelesuri ale lui кнез.

Denumirea de *jude* care se dă *stăpânului rumânului* este foarte interesantă. Cum a ajuns cuvântul românesc de la înțelesul primitiv de judecător la acela pe care îl constatăm în prima jumătate a sec. XVII? Faptul poate fi explicat în două feluri: sau că stăpânul rumânului începuse prin a fi judecătorul său, transformându-se mai târziu în stăpân; sau că însușirea sa de stăpân era ori fusese împreună cu aceea de judecător. Spre a putea verifica care din aceste două explicații este cea adevărată ar trebui să știm lămurit mai întâi dacă *în epoca în care am constatat că stăpânul este numit jude*, adică la începutul sec. XVII, el avea ori nu drept de judeată asupra rumânilor săi. Din nenorocire, chestiunea aceasta privește unul din domeniile cele mai obscure ale istoriei noastre. A-i da o soluțiune, înainte de a fi fost studiată mai de aproape, ar fi doar să mai sporim cu una numărul ipotezelor fără temei de care este atât de plină istoriografia noastră. Mi s’ar putea obiecta că rezerva aceasta este neîndreptățită și că problema a fost rezolvată încă de mult în chip afirmativ de R. Rosetti. Proprietarii se numiau *juzi* ori *județi*, fiindcă la început ei fuseseră judecători aleși ai sătenilor, cărora li s’au substituit apoi pe nesimțire în stăpânirea pământului. Judele ales a devenit astfel *stăpân al moșiei*, pe care foștii proprietari trăesc acum ca clăcași. Dreptul de judecată pentru pricinile mici el l-a păstrat până în secolul al XVII⁴. În teoria lui Rosetti nu este, cum vedem, câtuși de puțin vorba de *stăpâni* și *iobagii lor*, ci de *proprietari* și *sătenii liberi de pe moșia lor*. Cuvântul *stăpân* îl întrebuințează d-sa în sensul de *proprietar*, nu de *stăpân al rumânului*. R. Rosetti ignorează că până la începutul secolului XVII proprietarul era și stăpânul țăranilor de pe pământul său, că nu existau țărani liberi fără pământ, ci numai *iobagi* și că clasa țăranilor liberi s’a format numai de atunci încoace. Rumânia sau instituția șerbiei - care a fost temelia

¹ C. Giurescu, Vechimea rumâniei, in. An. Acad. Rom., Mem. Secț. Ist., Seria 2, tom. XXXVII, p. 526.

² Ibidem, p. 530.

³ Cf. în Moldova „giudețul” vecinilor pentru „stăpânul” lor (R. Rosetti, Cronica Vascanilor, în An. Ac. Rom., Mem. Secț. Ist., Seria 2, Tom. XXIX, p. 96).

⁴ R. Rosetti, Pământul etc. p. 146 sq. Răspuns la o agresiune, p. 8-10. Pentru adevăr și dreptate, 46.

alcătuirii noastre sociale până în secolul XVII - o consideră ca o stare excepțională, a cărei origine trebuie căutată în prinșii de războiu, și care ar fi fost generalizată și consacrată de abia de Mihai Viteazul. Cu o asemenea concepție asupra întocmirii sociale de odinioară, și fără să fi întreprins vrun studiu asupra organizării judecătorești de atunci, se înțelege ușor cât de șubrede sunt rezultatele sale. Dar cum asupra teoriei sale voi reveni mai târziu, mă mărginesc deocamdată la următoarele observațiuni din care se vede că cel puțin pentru secolele XVI și XVII, numele de jude nu se dă stăpânului fiindcă era judecător:

1. Dacă stăpânul s'ar fi numit *jude* în secolul XVII fiindcă *judeca*, apoi numele acesta ar fi trebuit să rămâie până la dispariția șerbiei. Ori el dispăre de la 1650 înainte. Până atunci apare foarte rar, ca un arhaism.

2. Stăpâni de rumâni sânt toți dregătorii și marii proprietari. Sunt unii cari au chiar mii de rumâni, totuși ei nu se numesc *jude*.

3. Termenul acesta, apare în secolul XVII ca un arhaism. L'am găsit, cum am văzut, de abia de câteva ori, cu toate ca documentele din această epocă sunt extraordinar de numeroase. Înlocuirea lui prin stăpân în cele două documente din 1642 și 1649 ne lasă impresia că era chiar evitat ca un temin ce nu mai era uzual.

4. Ce ce judecă se numește *judecător*. El e un funcționar domnesc.

5. Justiția constituie una din prerogativele domniei, care o exercită prin funcționarii săi, cărora li-i dată ca emolument. În parte o dă și clerului.

Cum domnia la noi nu exista decât din secolul XIV, este evident că mai înainte justiția trebuie să fi fost exercitată de altcineva. De cine? Răspunsul este clar: de stăpânul rumânilor. Este deci neîndoelnic că înainte de întemeierea Principatelor *stăpânul* iobagilor era și *judele* lor. Cele 2 însușiri se confundau. După întemeierea domniei, justiția a devenit un atribut domnesc; în pricinile principale - omor, furt etc.- judele nu mai judeca. Stăpânul s'a numit totuși mai departe jude; denumirea aceasta, a fost însă tot mai rar întrebuințată până a dispărut cu totul.

Să vedem acum ce sens avea *judec*, celălalt termen românesc care traducea pe кнез. În epoca de la 1600-1740 el se întâlnește foarte des în documente ca nume dat micilor proprietari alături de *megiaș* și *moșnean* cu cari e sinonim. De la început am putea afirma că el trebuie să redea pe cel de al doilea înțeles al lui кнез adică înțelesul de *om liber, domn*.

R. Rosetti crede că însemna *judecător*. „Faptul că cnejii (moșnenii) munteni sunt numiți *județi* (recte: judeci) arată că ei *judecau* pe părțile lor de sat.... Pe acele vremi oamenii la noi încă nu purtau calitative deșerte, titluri de paradă, ca boeriile cu *pitac* ale regimului regulamentar. Nu poate exista îndoială că județul judeca.¹” Aiurea, el revine iarăși asupra acestei chestiuni. „Acuma întreb: de ce purtau oare moșnenii unui sat, adică urmașii cneazului sau ai cnejilor, frați sau veri, care stăpânesc odată satul întreg, numele de *judeci*? Este sigur că *judeciu* (recte: judec) este sinonim cu judecător. Se poate oare admite că, în acele vremi, moșnenii să fi purtat numele de judeci ca un simplu titlu onorific? Și chiar în acest caz (absolut absurd), de unde ar fi putut veni o asemenea calificare dată unei clase întregi, dacă nu din faptul că, altă dată, strămoșii lor erau într'adevăr judecătorii satelor? Și doară ei aveau pe cine judeca, de oarece documentele ne dovedesc că, pe părțile lor de ocină, se aflau vecini. Numai faptul că ei purtau denumirea de judeci ajunge pentru a ne autoriza să

¹ Răspuns la o agresiune. Extras din Viața Românească, No. I, 1910, p. 9.

încheiem că moșnenii veacurilor XIV și XV erau judecătorii sătenilor lor. A pretinde că denumirea de judeci ar fi fost numai un titlu deșert, este o perfectă absurditate. Apoi este vederat că dacă moșnenii-cneji din veacurile XVI și XVII erau judecătorii satelor lor, cu atât mai mult aveau această calitate strămoșii lor, cnejii din vremea întemeierii statului muntenesc¹.

R. Rosetti admite așadar ca un fapt mai presus de orice îndoială că *judicii* se numiau astfel fiindcă *judecau*, și că denumirea de *judec*, pe care o confundă cu aceea de *judet*, era sinonimă cu judecător. În sprijinul acestor afirmări făcute în chip atât de categoric, nu aduce nici o dovadă. Pentru a cunoaște înțelesul pe care-l avea în secolul al XVII cuvântul *judec*, azi dispărut din limbă, etimologia lui i se pare îndestulătoare. El înseamnă judecător, lasă d-sa să se înțeleagă, fiindcă derivă din *judex*. „Faptul că cnejii (moștenii) munteni sunt numiți *judet*i arată că ei *judecau* pe părțile lor de sat” afirmă el, fără să se preocupe că între *judex* și *judec* se scursese aproape un mileniu și jumătate și că înțelesul cuvintelor e supus și el evoluției. În cazul de față îndoiala cu privire la înțelesul dedus din etimologia cuvântului era cu atât mai îndreptățită, cu cât preinșii judecători erau de fapt niște bieți săteni de o condiție cu totul modestă. Moșia celei mai mari părți dintre judeci era atât de redusă, încât nu numai că nu mai era loc pe ea și pentru alți locuitori, asupra cărora ei și-ar exercita dreptul de judecată, dar nu le era îndestulătoare nici lor pentru ca să poată trăi ca oameni liberi! Cei mai mulți se vând ori se închină *rumâni*, preferând situația de șerb, aceleia de „*judec*”.

Că nu toți se aflau în această situație, se înțelege dela sine. Este iarăși sigur că printre ei se aflau și proprietari de rumâni, cu toate că faptul nu e constatat prin documente.² Cât de puțini trebuie să fi fost, se vede din faptul că încă nu l-am întâlnit în documente. Dar dacă pentru această infimă minoritate, titlul de *judec* putea fi îndreptățit - admitând că erau în adevăr judecători - ce rost ar avea el la covârșitorul număr al celor ce nu aveau rumâni pe moșiile lor, și deci nici pe cine judeca? Și nu e doar vorba de o categorie restrânsă de locuitori, ci de o clasă socială, care cuprindea cam a treia parte din populațiunea țării! Chestiunea numelui *judecilor* se prezintă deci mai complicată decât o înfățișează R. Rosetti. În secolul al XVII și XVII, *judicii* nu erau judecători. Aceasta este sigur. Dar atunci ce rost avea titlul lor? Pentru a răspunde la această întrebare, să cercetăm în ce înțeles era întrebuințat în documente.

Numele de *judec* îl întâlnim de obicei în acele relative la rumâni. *Judecul* apare mai totdeauna în opoziție cu *rumânul*. Unul este *omul liber*, celălalt *șerbul*. Dar însușirea de *om liber* se ia în considerare numai în raport cu situația *șerbului*. Față de rumân, condiția omului liber apare cu un titlu de distincție socială.

Prin titlul acesta se exprima contrastul dintre cele două clase. Cu dispariția șerbiei, către mijlocul secolului al XVIII, dispare și el din uz. El accentua însușirea care deosebia pe omul

¹ Pentru adevăr și dreptate, Extras din Viața Românească, 1911, p. 46.

² R. Rosetti citează cazul cnejilor din Vlădești, cari aveau și rumâni pe moșia lor. (Pământul, p. 187-190, n.). Aceasta îl îndreptățește a susține că *judicii* „aveau pe cine judeca, deoarece documentele ne dovedesc că pe părțile lor de ocină se aflau vecini”. Dar actele Vlădeștilor sunt slavonești, și acolo e vorba de cnezi, nu de judeci. R. Rosetti admite că termenii aceștia erau sinonimi, fiindcă *a judeci* este traducerea lui [...] (Pământul, p. 190 n.). Am văzut însă că кнез avea 2 înțelesuri, ceea ce R. Rosetti ignora, și acum e vorba tocmai de a stabili, căruia dintre ele îi corespunde *judec*.

liber de rumân¹. De aceea îl și întâlnim de obicei în documentele privitoare la vânzări și liberări de rumâni.

Cei ce se vând rumâni specifică adesea în zăpisi de vânzare că sânt judeci². În această împrejurare, titlul de judec, însemna că vânzătorul avea capacitatea să se vândă, fiind om liber. Era o asigurare pentru cumpărător că nu a cumpărat șerbul altuia. Cel ce s'a vândut rumân încetează de a mai fi judec; odată cu libertatea el își pierde și titlul³. Dacă se emancipa,

¹ În 1615 niște rumâni din Mânăilești, foști proprietari, cari în domnia lui Mihai Viteazul se vânduseră rumâni logofătului Preda din Bârsești, vin cu pără la Radu Mihnea, spunând „*cum că nu au luoat bani de la Preda logofătul ce sânt judeci*”. (Arhiv. Stat. Bistrița, pach. 34, d. 4); Despre un locuitor din Colibași, județul Gorj, anume Mihil, care pe timpul lui Matei Basarab se vinde rumân lui Dumitrașco paharnicul, mărturisește satul Negoeștii „*cum iaste Mihil judecu, nu e rumân nimenuilea*”. (Doc. din 2 August 1643, publicat în rezumat de N. Iorga, în Studii și Documente. VI, 473 și în întregime de G. Ghibănescu.

² 1629, Iulie 25. Manole cu fiul său Iordan, din Scărișoara, se vinde rumân lui Necula vistierul. „*Pentru că eu Manole fost-am tot judec cu feciorii miei și cu toată partea mea de ocină*”. (N. Iorga, Studii și Documente, V, 440);

1630, Octomvrie 23. Voico din Scărișoara cu fiii și un nepot se vinde rumân aceluiasi. Fusesse „*judec cu toate moșiile noastre*”. De asemenea se vând Albul cu fiii săi, Ștefan și Stancul, care „*tot am fost judeci*”. (Ibidem, V, 440).

1631, Dechemvrie 15. Frații Prodan și Vladimir din Siliștoara, județul Romanai, împreună cu fiii lor dau un zăpis lui Necula Vistieru „*ca să se știe că am fost judeci de moșie de în Siliștoara*” și că i se vând rumâni cu toată moșia. (Arhiv. Stat., Bistrița, pach. 53, d. 5);

1632, Aprilie 18, Vlad din Scărișoara, care „*am fost judec cu toată moșia mea*” se vinde împreună cu fiii săi aceluiasi. (Ibidem V, 441).

1640, Iunie 29. „*Adică noi tot satul Dobricenii*” (peste 100 de nume) dau zăpis mănăstirii Arnota „*să se știe că noi până acum am fost judeci pre pământul nostru cu moșiile noastre* ci ne-am sculat toți dinpreună de ne-am vândut rumâni sf. Mănăstiri cu toată moșia noastră și cu toți feciorii noștri”. (Arhiv. Stat., Arnota, pach. I, d. 5);

1645 Decemvrie 17. „*Adecă noi 3 frați.... noi hiindu nește oameni judeci și slobozi pre moșiile noastre.... ne-am vândut pre bani gata, să'i him rumâni de moșie*” lui Diicul spătarul din Buicești (Arhiv. Stat., Hurezi, pach. 17, d. 3);

1651, Aprilie 27. Matei Basarab întărește lui Negoită paharnicul din Tătărani și soției lui Marica, fata lui Nica Vistierul, stăpânirea asupra unor rumâni din Brăgărești. Subt Radu Șerban „*satul Brăgăreștii ot sud Prahova, ei fiind toți oameni judeci cu ocinele lor, atunci fiind întru oameni multă lipsă și nevoe de foamete, deci fiind și ei la multă lipsă..., s'au vândut toți rumâni Nicăi vistierul și cu toate părțile lor de ocină*”. (Arhiv. Stat., Episcopia Buzău, pach. 25, d. 13);

1665 Iunie 7. Radu Leon întărește Mănăstirei Strehaia sa tul Bresnița de sus cu rumânii. „*Pentru că acest sat... fost-au tot oameni judeci și cu părțile lor de moșie încă mai dinainte vreme iar după aceia ei au fost mers de s'au vândut rumâni răposatului Matei-Vodă și cu toate părțile lor de moșie, pre bani gata*”, care i-a dăruit Mănăstirei. Acum rumânii erau revendicați ca ai lui de Gruie din Pesceana, care însă pierde. (Arhiv. Stat., Strehaia., pach. , 4, d. 2), etc. etc.

³ 1638, Iunie 17. Răvaș domnesc pentru numirea a șase boieri judecători, ca să cerceteze pentru niște ocine și vii, pe care satul Mânăileștii, cumpărat de Preda logofătul din Bârsești, le vânduse satului Căineștilor „*încă mai dinainte vreme, den zilele Mihniei-Voevod, până au fost ei judici toți cu moșiile lor*”. (Arhiv. Stat., Dintr'un lemn pach. 13, d. 3);

1646, August 20. Matei Basarab dă o carte la nouă locuitori din satul Megiași, ca să fie în pace și

și-l recapătă. Oricine scapă de rumânie este *judec*. Liberarea se numește *judecire*¹. Zapisese

slobozi de rumânie cu părțile lor de moșie de către Bunea vistierul. „*Ei au fost tot judeci pre moșiile lor den sat den Megiași încă mai denainte vreme*”, dar „de bogate nevoi și păsuri ce au avut pre capetele lor”, au fugit, lăsându-și moșia pustie. Domnul îi dăduse rumâni lui Dragomir vornicul, care le-a plătit birurile câtăva vreme. Reîntorcându-se, ei se răscumpărară de la acesta; li se iartă o parte din bani, cu condiția însă ca de vor vrea să se vândă altul boier, că nu poată, ci să-i fie rumâni tot lui. Ei se vând totuși lui Bunea vistierul, din care cauză vornicul îi chiamă împreună cu cumpărătorul în judecata divanului. Domnul hotărăște însă ca ei să nu fie rumâni niciunuia, ci de vor putea, să se răscumpere. Nouă dintre ei dau bani și-și scot hrisovul de întărire. (Acad. Română, pach. 43, d. 89), etc.

¹ (1611-23), Iunie 24. Radu Mihnea întărește mitropolitului Luca partea lui Cernica vornicul din satul Șerbănești, cu moara, via și rumânii, pe care îl cumpărase. „Pentru că un sat anume Răca, ce au fost (rumâni) Mitropolii, *ei s'au scumpărat pre bani de către părintele Vlădica, ce iaste mai sus scris, și s'au judecit*.” Cu banii luați, Mitropolitul cumpărase Șerbăneștii (Arhiv. Stat. Mitropolia, pach. 43, d. 1);

1617, Maiu 21. Dragomir din Bora face zapis rumânilor săi din Tâmburești ca „după moartea noastră să fie ertați de noi și să aibă pace de toți oamenii noștri, *să fie judeci* (I. Bianu, Documente românești, p. 35);

1622, Martie 20. Zapisul rumânului Dragomir din Stoenеști către Necula vistierul. Sătenii din Dlăbănești, pe cari vistierul Stoichiță Răioșanul îi lăsase patriarhului, merg la Gavriil Moghilă „*să răscumpere, să fie judeci*. Și am mers și eu - spune Dragomir - *să dau bani pre ocină, ca să fiu judec în Dlăbănești*, ca să scap de rumânie de în Stoenеști. Gavriil-Vodă n'au vrut să le ia bani să-i judecească, ci i-au lăsat să fie pre mâna patriarhului. După aceia, dacă au venit domnu nostru, domnu Radu-Vodă, Dlăbăneștii au mers de au dat 500 de galbeni, *de s'au scumpărat, să fie megiași*. Deci am mers și eu de am dat bani 5300 pre ocină, *ca să fiu și eu judec acolea*, că am socotit că doar voi scăpa de rumânia de în Stoenеști”. (I. Bianu, Documente românești, p. 70);

1625, Aprilie 5. Județul și 12 pârgari din Râmnicul Vâlcei dau o mărturie „să se știe *cum au judecit Mitrea peharnicul di la Mihăești pre rumânul lui, pre Mărtin di la Titești, pre el și cu feciorii lui, câți vor fi di la trupul lui, și cu toată casa lui și cu siliștea lui și cu un loc de supt Mlac drept 20000 de aspri gata*, și l-au judecit de bună voia lui și cu știrea unchilor lui, să fie om slobod și la bună pace di către el și di către ficiorii lui, și di către toate rudeniile lui, di nime băntuială să n'aibă. (Arhiv. Stat. Acte depuse de moșnenii Popești din Titești, pach. 1, d. 2).

1638, Iulie 10. Mitropolitul Teofil dă o carte unor oameni din Bărbulești, cari se „scumpăraseră” sub Șerban-Vodă cu delnițele lor, de la călugărul Ghiorman din Drăgoești, ca să fie în pace de rumânie de către Gheorghe pitarul din Târgoviște și frații lui cari susțineau că nu s'au scumpărat. „Drept aceea am dat cartea vlădiciei mele la mâna acestor oameni, ce scriu mai sus, *să fie judeci cu moșie cu tot*”. (Acad. Rom., pach. 60, d. 125);

1645, Noemvrie 11. Stanciu și Dumitru din Baia-de-fier dau zapis unor rumâni „cum să se știe că n-au fost rumâni de moșie de în Bae *deci acum noi i-am judecit de a noastră bună voe și fără de nici o silă*, cu știrea tuturor fraților noștri, ca să fie slobozi, în vecu, ei și feciorii lor, câți Dumnezeu le va da, și i-am scumpărat drept ug 20” (G. Ghibănescu. Surete și Izvoade, VI, 51; în rezumat și la N. Iorga, Studii și Doc. VI, 475);

1655, Maiu 24. Constantin Șerban poruncește sătenilor din Vădastra, Potel și Celeiu să asculte de Mănăstirea Bistrița. Călugării se plânseră „cum că *v'ați megășit*, umblați di capetile voastre hoțește și nu viți să ascultați di poruncile și di învățăturile părinților, nici nu viți să lucrați lucrurile ci sânt ali sfintii mănăstiri, nici nu ați vrut să lăsați să ari pri moșiile satelor, ci ziceți voi cum că nu sânteti rumâni la sfânta mănăstire și *cum că viți să vă judeciți* (Arhiv. Stat. Bistrița, pach. 2, netrb. d. 117);

de răscumpărare ori, iertare de rumânie și confirmările domnești se numesc *cărți de judecie*¹.

În principiu, *judecia* nu stă în nici un fel de raport cu moșia. Judecul este *omul slobod*, indiferent dacă are ori nu și ocină. Până la sfârșitul secolului al XVI el trebuia neapărat să fie și proprietar, libertatea fiind în acelaș timp condiționată de stăpânirea pământului². Dar în secolul XVII, când individul putea trăi ca om liber și fără moșie, sunt și judeci cari n'au pământ³. Ei constituiesc totuși o excepție. De regulă, judecii sunt însă și în această epocă tot proprietari. Se înțelege că titlul acesta - deși e un titlu general al tuturor oamenilor liberi - și-l dau numai micii proprietari. Situația lor materială apropiindu-se foarte mult de a rumânilor, însușirea lor de oameni liberi constituia singură toată deosebirea.

Pentru alte documente privitoare la *judecie*, vezi N. Iorga, Studii și Documente, V. 183, XIV, 325; A. Ștefulescu, Polovragii, 1906, p. 49; Gh. Ghibănescu. Surete și Izvoade, VI, 109; Arhiv. Stat., Râncăciovlul, pach. 9, d. 2. Condica M-rei Cozia, No. 18, fo. 302, etc., etc.

¹ 1644, Fevruarie 12. Porunca lui Matei Basarab către Barbul, banul Craiovei, ca să fie ispravnic lui Stanciul postelnicul din Pârâiani și să ia de la satul Polovragii „*toate cărțile câte vor avea de judecie*, pentru că i-au rămas denaintea domnie[i] mele și cărțile nu le-au dat, că au fost nește oameni cu ele în Țara-Ungurească, ci acum au venit, ci să-i apuci Dumneata să-i dea cărțile”. (A. Ștefulescu, Polovragii, 1906, p. 41);

1679, Iunie 17. Șerban Cantacuzino, întărind lui Constantin Brâncoveanu vel agă satul Băileștii din Dolj, spune despre Mihnea-Vodă (1658-1659), cu „fiind el cu multa vrăjmășie asupra neamului boieresc au omorât mulți boiari și *au ceput a răscumpăra satele și a lua bani de pre la rumâni, făcându-le cărți de slobozie și de judecie, să hie în pace de rumânie*”. (N. Iorga. Studii și Documente, V. 306).

² C. Giurescu, Vechimea rumâniei în Țara-Românească și legătura lui Mihai-Viteazul, în Anal Acad Rom. Mem. Secț. Ist., Seria 2, Tom. XXXVII, p. 487 și urm.

³ 1650, Maiu 10. Matei Basarab dă o carte lui „Radu Jarnea ce iaste la roșii și au fost den satu den Rusănești, ca să fie de acum înaintea în pace și slobod de rumânie el și cu feciorii lui de cătră boiarinulu domniei mele Iordache postelnicul, fecioru lui Trandafir vistierul, *însă capul lui fără de ocină*, pântru că acest om el se-au fost vândut lu Trufanda vistierul încă mai denaintea vreme, iar după aceia, când au fost acum în zilele domniei mele, fost-am zis domniea mea cum să vie oamenii toți den satu dien Ru sânești câți au fost rumâni lu Trufanida vistierul, să se răscumpere de rumânie și *i-am răscumpărat domnia mea de către Iordache postelnicul ca să fie om judec*, și au dat Radul Jarnea ug 20, toți banii în mâna domniei mele. Iar când au fostu apoi iar boiarinulu domniei mele Iordache postelnicul, el se pune în spinare ca să-l rumânească preste răscumpărătoare domniei mele. Intr'aceia domniea mea i-am făcut această carte.... ca să fie în pace de rumânie el și feciorii lui, în veac, *însă capul lui și feciorii lui fără de moșie*; iar moșia lor den Rusănești să aibă a o ținere Iordache postelnicul pântru bani ce ie-au fost dat lor mai denaintea vreme”. (Acad. Rom., pach. 43, d. 133):

1653, August 15. Conda, fiul lui Iani, nepot Condei armașului, dă un zăpis „la mâna Hrizii și a frățini-său Pei cum să știe *că i-am judecit în zile Măriei sale domnu nostru lui Matei-vodă, ug 24, bani 50, de a me bună voia, însă fără de moșie i'am judecit drept acești bani* ce scriu mai sus, ca să fie niște oameni în bună pace de acum nainte de mine și de fecioriei și de tot neamul meu” (Arhiv. Stat., Castrișoia, pach. 3, d. 4:)

1661, Ianuarie 16. Radul, cu doi feciori, Brațul și Stroe, și Balea cu cinci feciori, Voi, Slavu, Ion și Marin dau un zăpis lui Pană Filipescu vel spătar, „ca să știe *că fiind noi oameni judeci și șezând la satul dumnealui la Nenciulești, sculatu-ne-am noi dă a noastră bună voe, fără dă nici o silă, de ne-am vândut dumnealui rumâni, pre bani gata, numai noi capetele noastre și cu feciorii noștri, cum scriu mai sus, fără dă moșie, că moșie n'am avut*”. (Acad. Rom., pach. 80, d. 6), etc.

Slujbașii și marii proprietari nu aveau nevoie de acest titlu. Pentru ei, slujba ori moșia mare pe care o stăpâneau arătau clar situația lor socială. Între ei și rumâni nefiind nici o asemănare, accentuarea deosebirii sociale nu era necesară. Ca mici proprietari, judecii se confundau însă cu *megiașii*. Dela înțelesul de om liber, judec ajunge astfel să designeze, ca și megiaș, pe *micul proprietar devălmaș*. În secolul al XVII, *judec* ori *megiaș* era tot una. Amândouă aceste denumiri aveau același înțeles, întrebuițându-se adesea una în locul celeilalte¹.

Am văzut mai sus că unii megiași se intitulau judeci, chiar atunci când era vorba de acte ce priveau calitatea lor de proprietari, fără nici o conexiune cu însușirile lor de oameni liberi². Pe lângă exemplele citate acolo, iată încă câteva:

Ca să se hotărască „*cu judecii din Mănăilești*”, Preda logofătul din Bârsești ia 12 boieri pe răvașe domnești, cari la 2 Iulie dau cartea de hotărnicie³. Printr'o carte din 14 Noemvrie 1622, Aslan, fost mare vornic, ispravnicul scaunului Craiovei, arată că a hotărnicit ocina lui Barbul postelnicul din Fratoșița „*de către ocina judecilor din sat*.”⁴ Matei Basarab trimite pe mitropolitul Teofil și mai mulți boieri, de-i aleg ocina din Bărbătești, pe care o cumpărase dela Matei logofătul din Cacova, lipind-o de cea cumpărată mai înainte dela megiași „*și o a înpietrit de către judeci*”⁵. etc.

Judecii sunt, cum vedem, proprietarii devălmași. Ocina lor se mai numește și *ocină judecească*. Ea corespunde în totul *ocinei megieșești* din alte documente, caracterizând, ca și aceasta, moșia stăpânită de devălmășie, spre deosebire și în opoziție cu moșia boierească hotărnicită⁶.

¹ 1653, Ianuarie 14. Mai mulți oameni din Pardești, cari „noi am fost *judeci* cu moșiile noastre”, despărțindu-se apoi „de cătră alalți *megiași*, dă am eșit cu bir”, se vând rumâni lui Pană cămărașul care le plătise birul (N. Iorga, Studii și Documente, V, 183);

1657, Maiu 23. Stroe clucerul, ispravnicul scaunului Craiovei, dă o carte popei Tatomir și feciorilor lui, ca să fie în pace cu rumânie de către Coanda și Stoica de la Obedeni, pentru că ei „au fost tot *oameni judeci* încă mai dinainte vreme din Hăești ot sud Gorjil, și tot au fost *oameni megiași* cu moșia lor până acum”, când Coandă și Stoica îi reclamă ca rumâni ai lor, dar ei jură cu 12 megiași. (G. Ghibănescu, Surete și Izvoade, VI, 221);

Vezi și documentele din 1622. Martie 20 și 1655, Maiu 24 la p, 76, n. 1, etc.

² Vezi mai sus, p. 330.

³ Arhiv. Stat., Bistrița, pach. 34. d. 5.

⁴ Acad. Rom., Ms. 2082, fo. 298 v. 299.

⁵ Ibid., Ms. 1451, p. 55.

⁶ 1633, Maiu 8 Matei Basarab întărește episcopului de Râmnic stăpânirea asupra unor pogoane de vie din Drăgăști, „carele *au fost judecești*, iar când au fost în zilele lui Leon-Voevod, iar acei judeci s'au sculat, de au vândut acele vii, fără de știrea părintelui”... lui Andrei spătarul Rudeanul care nu trebuia să cumpere în satul episcopului. (Arhiv. Stat., Condica Brâncov. No. I, fo. 233 v.);

1638, Maiu 16. Vânzare în Crasna: „dintr'o parte mare vândut-am 2 părți, iară 3 părți sânt *judecești*” (G. Ghibănescu, Surete și Izvoade, VI, 27);

1650, Noemvrie 29. „Adecă eu Odriști, feciorul lui Giorgi din Bălța *din parti judiciască*” se vinde rumân lui Stămate paharnicul „*cu parti mea di moșie din tiul judicesc*, cât să va aligi di presti tot hotarul di în câmp și din păduri și din apă și din vad di moară, cu siliști di casă, *cu plaiu di vii in dilul judicisc* și cu un loc arătoriu”. (G. Ghibănescu, Surete și Izvoade, VI, 58);

1656. Mai mulți nuimâni din Golești vând Mănăstirea Brădetul via unui alt rumân care fugise

Din cele ce preced reiese că termenul de *judec* nu era o denumire specială a micilor proprietari, ci un titlu general aplicabil *tuturor oamenilor liberi*. Cum însă clasa liberă se confunda cu clasa proprietarilor, *judec* era echivalent cu *megiaș*. De și cu înțelesuri deosebite, acești doi termini se aplicau aceleiași categorii de locuitori, unul pentru a exprima însușirea lor de oameni liberi, celălalt pe aceea de proprietari. Dacă în secolul al XVII, numai micii proprietari se numesc judeci, faptul este explicabil. Pentru proprietarii mari, dintre cari cea mai mare parte erau și dregători sau urmași de dregători, titlul acesta era inutil. Între ei și șerbi deosebirea era prea mare, ca să mai fie nevoie a fi semnalată.

Dregătoria pe care o ocupau ori o ocupaseră părinții și strămoșii lor, sau în lipsa acesteia, întinderea considerabilă de pământ ce stăpâneau, arăta clar situația lor socială. A spune despre ei că sunt *oameni liberi* când titlul obișnuit care li se da era, cum am văzut, acela de *boieri*, ar fi fost o desconsiderare. Cine era nobil nu avea nevoie să mai spuie că este și *liber*: însușirea aceasta se cuprindea în cea dintâi. Pentru micii proprietari însă, a căror stare materială se apropia atât de mult de a rumânilor, titlul de judeci avea o însemnătate deosebită; el constituia semnul distinctiv al pozițiunii lor sociale superioare. Micii proprietari îl întrebuințează ca un calificativ nobiliar ca și acela de *boier*, *megiaș* ori *cnez*. Iată câteva exemple:

„Badea și Danciul și cu totii părtașii cari sunt judeci di în satul Brătășani” închină la 24 Maiu 1635 mănăstirii Brâncoveni „40 de pași de moșie faci o fune de loc în partea noastră a judecilor... de în moșia judecească¹”.

„Noi satul Golești, anume uncheșul Vladul judecul i Pătru star judecul i Stanciul star judec i Nedelco Oncescul judec i Radul Bechescul postelnic i Albul sin Stanciul judec..., noi aceste megeaiși” dau la 26 Iunie 1650, o mărturie pentru drum².

„Noi moșnenii judeci din Dâlga” vând la 19 Maiu 1697 o parte de moșie egumenului de la Segarcea³.

Câtă vreme a existat rumânia, micii proprietari au păstrat și purtat cu mândrie acest titlu.

De pe la mijlocul secolului al XVIII înainte nu-l mai întrebuințează. Cu dispariția rumâniei, dispare și el. Și lucrul era natural. Când nu mai existau șerbi, titlul de *om liber* nu mai avea nici o rațiune, căci libertatea nu mai constituia o distincțiune.

Numeroasele documente în cari apare cuvântul judec sunt unanime ca să ne probeze că în secolul al XVII și XVIII el avea înțelesul de *om liber*, nu pe acela de *judecător*, cum părea să indice etimologia sa. El reda deci cu fidelitate pe celălalt înțeles a lui кнез. Traducerea dată acestui cuvânt de glosarul Sturdza se adevărește a fi de o surprinzătoare exactitate.

Cei doi termini românești exprimau fiecare câte unul din cele două înțelesuri ale cuvântului slavon: *jude* pe acela de *stăpân al rumânului*, *judec* pe cel de *om liber*. În secolul

lăsându-și birul asupra lor, de i-1 plătiseră ei timp de 5 ani, „Și s’au aflat moșia pe partea judecească, iar lui i-au fast de cumpărătoare. Iar această vie ce s’au vândut, s’au vândut cu știrea tuturor judecenior și tuturor megiașilor”. (Arhv. Stat., Condica Brâncov., No. 1, fo. 351 v. 352);

1680, Ianuarie 13. Matei Părdescu vinde între altele și din Pârdești „*toată partea judecească*”. (N. Iorga, Studii și Documente, V. 188), etc.

¹ Arhiv. Stat. Brâncoveni, p. 11, d. 5.

² Arhiva istorică, I, p. 26.

³ Arhiv. Stat. Condica Brâncov., No. 268 (IV), 140

al XVII niciunul nu cuprindea, acolo unde traduceau ori redau pe кнез, ideia de judecată. Înțelesul de *judecător*, care s'a atribuit cuvântului slavon pe baza lor, nu-și găsește îndreptățirea.

Moșnenii

Unul din numele cele mai răspândite care se dau micilor proprietari în documentele românești este acela de moșneni. De unde vine și care e rostul acestei denumiri se va vedea din cele următoare:

Cuvintele prin care se exprima la noi, atât în limba slavonă cât și în cea română, noțiunea de proprietate rurală, aveau toate la început înțelesul de moștenire. În documentele slavone, moșia este numită [...]. Dedina, derivat dela moș, însemna *moștenire care vine de la moși*. Ocina, derivat dela [...] tată, și baștina dela sârbescul baština (cf. bulg. [...]) însemnau amândouă *moștenire părintească*. Nuanța deosebitoare s'a pierdut însă de timpuriu, întrebuintându-se câte trele în înțelesul de moștenire în genere, fie că venea dela moși sau dela părinți. Aceleași denumiri se aplicau și moșiei câștigate, nu numai celei moștenite. Ori de la cine ar fi fost obținută și pe orice cale, cumpărătoare, înfrățire ori închinare, ea fusese tot o moștenire și avea să rămână pentru urmașii noului deținător tot moștenire.

Dela înțelesul general de *moștenire*, pe care de altfel l-au păstrat până la dispariția limbei slavone, cuvintele acestea au ajuns apoi să denumească numai o parte din ea: pământul. Tranziția era firească: Moșia alcătuia la noi partea esențială a oricărei averi și moșteniri.

Din slavonește, *ocina* și *baștină* au trecut și în limba română, cu înțelesul de moșie de moștenire. În ceea ce privește ideia exprimată prin *dediva*, limba română poseda cuvântul *moșie*, derivat din *moș*, care reda întocmai înțelesul cuvântului slavon. Ca și *dedina*, *moșie* însemnase la început, *moștenire*¹, dela moși, din care înțeles s'a dezvoltat apoi cel actual de

¹ Înțelesul de *moștenire* l-a păstrat cuvântul *moșie* până destul de târziu. Acest înțeles fiind mai puțin cunoscut, dau aci câteva exemple:

1600 Rada, fata lui Vintilă din Beleț, vinde partea ei „câtă să va afla *veri de moșia, veri de cu[m]părăture*”. (B. P. Hașdeu, Cuvinte din bătrâni, I, 101);

1634, Septembrie 9. Întărire dela Matei Basarab; „treabă cu acea levade n'au avut, că *au fost de moșie* a lui Negri postelnicul”. (Arhiv. Stat., Râncăciovu, pach. 13, d. 12);

1638, Maiu 16. Hotarnică a 12 boieri pentru partea din Crasna a lui Dumitru vel pitar Fileșanul. Hotarnicii au tras toată ocina satului cu funia pe 4 locuri, și au ales toată ocina pitarului la o parte „și *cea de moșie și cea de cumpărătoare*”. (Arhiv. Stat., Episc. Râmnic, pach. 102, d. 11). Exemple identice vezi la Hașdeu, Magnum Etimologicum, III, 3034; G. Ghibănescu. Surete și Izvoade, VI, 119, etc.

În actele de vânzare și de întărire se întâlnește deseori expresiunea „a fi de moșie” în loc de „a fi de moștenire”.

1605 (?) Iulie 28. Andrei călugărul vinde satul Cârtojanii din Vlașca lui Petru Oncescu și fiilor săi „*ca să fie lor satul stătător și de moșie și ohabnic*”. (B. P. Hașdeu, Cuvinte din. bătrâni, I, 146);

1606. Dragomir și jupâneasa lui Stanca vând lui Panait din Hotărani ocina lor de acolo „ca să-i fie lui Panait *ocină de moșie*, și lui și feciorilor lui și nepoților lui”. (I. Bianu, Doc. românești, p. 9);

1619, Aprilie I. Gavril Moghilă confirmă Mănăstirii Tismana satul Corzii cu rumâni, „pentru că iaste al lor sat bătrân și drept ocină, *sat de moșie* sfintei mănăstiri încă mai denainte vreme, de mult,

proprietate rurală. În legătură cu denumirea moșiei ca *moștenire*, stă unul din numele cele mai răspândite sub cari erau cunoscuți proprietarii. În documentele slavone, ei sunt deseori numiți [...]. Înțelesul tuturor acestor termeni era de *oameni cu moștenire* sau *moștenitori* sau

de în zilele altor domni bătrâni”. (I. Bianu, Doc. rom., 44);

1654, Iunie 8. Constantin-Vodă lui Stepan postelnicul din Stoiceni, „cum să-i fie niște moșii după moartea cumnată-sa Ancăi, însă Costenii ot sud Ialomîța și viile de la Săteni, *carii au fost ale lor de moșie de la părinții lor*”. (Ibid., pach. 13, doc. 14):

1672. Februarie 21. Doamna Safta a lui Gheorghe Ștefan vinde lui Stamate postelnicul moșie la Șărpeni și Puhăcenii în ținutul Orheiului, „*care ne sânt de moșie despre strămoșul nostru Șiarpe postelnicul*”. (N. Iorga, Studii și Doc., IV, 274).

1672. Părvul din Răzmirești (Vlașca) vinde lui Hrizia vistierul 150 de stânjeni din Sindia-de-sus, ce se cihiamă acum Dărza, „Pentru că *această moșie fost-au a noastră de moșie, de stremoșie, încă mai denainte vreme*”. (Acad. Rom. Doc. R. B. 130):

1677. Aprilie 4, Zapis; „jumătate de ocină den Coteana ot sud Oltu, *care au fost de moșie a Brâncovenilor*”. (N. Iorga, Studii și Doc., V, 187).

Rumânii și țiganii stăpâniți în puterea dreptului de moștenire, erau numiți „de moșie”;

1614, Octomvrie 12. Jupâneasa Maria, fata lui Staico postelnicul din Bucov, vinde lui Stoica logofătul din Tărceani un sălaș de țigani, cari „sânt ai mei de la *părinții miei de moșie, de stremoșie*”. (I. Bianu, Doc. rom., p. 27);

1627, Octomvrie 29. Matei Basarab poruncește satului Străhaia al lui Constantin Cuparul, care i se jăluisse că rumânii nu-l ascultă, să vie la judecată cu cărțile ce au, „că de nu veți veni la zi, cum vă sorocește acum domnia mea, vă dau să fiți rumâni, *cum ați fost de moșie*.” (I. Bianu, Doc. rom., p. 142-3):

1629, Aug. 31. Alexandru-vodă împuternicește mănăstirea Valea să ia de la Standul logofătul din Clăcești o țigancă, „*pentru că iaste a mănăstirii de moșie*”. (Arh. Stat. Valea, pach. 18, d. 24);

1652, Noembrie 11. Doamna Elena a lui Matei Basarab face schimb cu Pană cămărașul din Căpreni, dându-i doi rumâni din Hărești pentru „*un țigan al lui de moșie, anume Mateiu, cap pentru capete*”. (Arhiv. Stat. Brâncoveni. pach. 22, d. 20).

1659, Martie 17. Grigore Ghica dăruiește pe un țigan anume Nacul; care „*au fost de moșie domnesc*” mănăstirii Aron-Vodă, fiind căsătorit cu o țigancă a mănăstirii. (Arhiv. Stat., Râncăciovu, pach. 13, d. 17).

Necunoașterea acestui înțeles al cuvântului „moșie” a făcut pe R. Rosetti să vadă în expresia „cutare este vecin de moșie” o dovadă că vecinul era legat de glebă (Pământul etc. p. 262) iar pe Xenopol să creadă că a fi „rumân de moșie” dintr-un anume sat însemna că rumânul și în situația sa de șerb, era stăpân asupra pământului. (Proprietatea mare și cea mică în trecutul Țărilor Române, în *Viața Românească*, 1913, p. 182).

Înainte de a termina, mai amintesc că și actele de proprietate se numeau *cărți de moșie*, în înțelesul de cărți de moștenire;

1665, Noemvrie 4. Radu-Vodă confirmă lui Hamza șufarul moșie în Bicești, „iar Vucia și cu Stanciul *ei n’au avut nici o carte, nici de moșie, nici de cumpărătoare pre moșia den Bicești*”. (A. Ștefulescu, Documente slavo-române relative la Gorj, 1908, p. 559: cf. p. 561: Vezi și I. Bianu, Doc. rom., p. 105).

1679. August 10. Șerban Cantacuzino scrie lui Ivan din Coteana; „să cauți să-ți iai banii după obicei și să-i dai scrisorile să-ș poată ținea *moșia moșilor lui* cu pace, pentru că nu l-ai întrebat când ai cumpărat.” (N. Iorga, Studii și Documente, V, 188).

*stăpâni ai unei moșteniri. Dedi și dedini se întâlnesc mai rar*¹, *nasledniți* era cel mai obișnuit². Cuvintele românești care exprimau aceeași noțiune erau moștean (mai rar *moșnean*³) și *moșnean*. Între ele nu exista nici o deosebire de sens. Și unul și celălalt însemnau, cași corespunzătoarele lor slavone, pe cari le traduceau, *moștenitor*, *om cu moștenire*, *cu moșie*. Până către sfârșitul secolului al XVIII, amândouă au fost întrebuințate deopotrivă. De atunci înainte moștean apare tot mai rar, fiind din ce în ce mai mult înlocuit cu moșnean, iar în cele din urmă dispare cu totul din circulație. Faptul că moșia cumpărată se numea tot *moștenire*, are drept urmare că oricine intra, pe orice cale, în stăpânirea unei moșii, devenea *moșnean*.

Iată câteva exemple: Într'un raport de hotărnicie din 15 Aprilie 1608 se spune că Sarchiz din Bujorani era *moștean* prin cumpărătoare la Bogdănești în Olt⁴. Constantin Cantacuzino, prin căsătoria lui cu fiica lui Radu Șerban, - spune în 1666 Mitropolitul, împreună cu episcopii și marii boieri - „s'au moștenit aceștii țări”⁵ devenind „lăcuitor și moșnean aici în Țara Românească”⁶. Într'un act de întărire dela Brâncoveanu, din 1697, se spune că Ivașcu clucerul Băleanu, înzestrând pe gineri-său Șerban slugerul Știrbei cu 4 delnițe și vie în moșia

¹ 1566, Ianuarie. Petru-Vodă confirmă „satului Mileștii și moșnenilor anume”... ocină în Mileștii-de-sus. (Acad. Rom. p. 74, d. 182: o copie slavă cu traducere de St. Nicolaescu la Arhivele Statului).

1576, Iunie 2 „toți feciorii moșnenilor.” (Arh. Stat., pach. 79 netreb., d. 1).

[1578-91], Maiu 5. Mihnea-Vodă scutește de vinărici pe niște oameni din Lipia Beletului „pentru că acești oameni sânt moșneni”. (Arhiv. Stat., Episc. Buzău, pach. 93, d. 2).

1600, Septembrie 26. Mihai-Vodă dăruiește satele Floceștii, Budenii, Hărăștii, Scroviștea și Curta din Vlașca, pecari le cumpăraseră „de la megiașii ce au fost moșneni din moșii lor” lui Antonie Grama, ca despăgubire pentru o pradă nedreaptă ce-i făcuse. (I. Bogdan, în Prinos lui D. A. Sturdza, p. 167).

² Titlul acesta îl întâlnim mai cu seamă la proprietarii cari se vând rumâni.

1596, Iulie 7. *Nasledniții* satului Albești se vând rumâni lui Andronie vistierul, care-i dăruiește mănăstirii Bunavestire de dinjos de târgul Buzăului, căreia Mihai-Vodă îi confirmă stăpânirea. (Arh. Stat., Secț. Ist.).

1628, Iunie 26. *Nasledniții* satului Glina se vânduseră rumâni lui Mihai-Vodă, care-i dăruise lui Anghelachi portarul. (Arhiv. Stat., Domeniile Coroanei, pach. 13).

1630, Martie 20. Leon-Vodă confirmă Mitropoliei din Târgoviște satul Vărăștii diin județul Slam-Râmnic. Mihalcea banul îl cumpăraseră sub Mihai Viteazul de la *nasledniții satului*, dându-l apoi de zestre fiicei sale Preda, căsătorită cu Radu clucerul Buzescu: la moartea ei, Preda, îl lăsase Mitropoliei. (Arhiv. Stat., Mitropolia, pach. 89, d. 5)

1631, Septembrie 22. Leon-Vodă întărește lui Necula, fost vistier mare, satul Pleșovul de sus și de jos din județul Olt, cu rumânii. În anul 1528 satul aparținuse fraților Radu logofătul, Dumitru vornicul și Dragomir comisul. Sub Mihnea-vodă, Mihai Viteazul, pe atunci vel stolnic, îl cumpără de la *nasledniții satului* și-l dă de zestre fiicei sale Floricăi, măritată cu Preda slugerul. În 1629 Preda și fiul său Mihai postelnicul fiind pribegi îl pun zălog la Iovan Latinul din Bosna-Seraiu, care-l vinde Neculii. (Acad. Rom., pach. 95, d. 03); etc.

³ 1680, Februarie 17. Carte dela Șerban-Vodă către „moșnenii” din Țigănești (Arh. Stat. Cotroceni, pach. 10, d. 16).

1601, August 1. „Adecă noi moșnenii dela satul Teșela...” (Ibid. Mitropolia, pach., 17, d. 26).

⁴ Hașdeu. Cuvinte din bătrâni, I, 160

⁵ N. Iorga, Documentele Cantacuzinilor. 1902, p. 66.

⁶ Ibidem, p. 77.

Cătunului „*l-au fost făcut... moșnean la această moșie*¹”.

În cazurile de mai sus, cei moșneniți aparțineau treptei sociale celei mai înalte. Afară de aceasta, Sarchiz din Bujorani sau Șerban slugerul Știrbei erau moșneni în alte sate, iar postelnicul Cantacuzino aparținea unei ilustre familii grecești. Dar iată un exemplu din care se vede că dobândirea unei *moșteniri* atrăgea după sine pentru posesor titlul de moșnean, ori cât de umilă ar fi fost condiția sa socială anterioară: La 17 August 1628, Alexandru Iliăș întărește satului „Bâlta din județul Gorj și *moșnenilor satului*”² stăpânirea asupra moșiei lor de acolo cu toate hotarele și cu toate veniturile. Sătenii din Bâlta fuseseră toți „rumâni de moștenire”. În zilele lui Mihai Vodă, Stoica vistierul Râioșanul îi cumpăraseră „*de la boierii cari au fost moșnenii satului*”. Viclenind pe Alexandru Iliăș în prima domnie (1616 - 1618) și rămânându-i dator o mare sumă de bani, domnul îi confiscă toate satele, cărora apoi le dă voie să se răscumpere și să devie cneji. Între cei cneziți sunt și rumânii din Bâlta, cari se răscumpără pentru 70 de galbeni, dându-li-se carte domnească de răscumpărare „ca să fie de acum înainte *cneji peste moșia lor* și liberi de rumânie, cu bună pace până în veci... Pentru aceasta am dat însumi domnia mea satului Bâlta și *tuturor moșnenilor satului* câți sunt pe rând mai sus ziși..., ca să le fie loc satul Bâlta cu toate hotarele, *ocină, moșie și ohabă* lor, fiilor și nepoților și strănepoților, și în pace de rumânie². Vedem aci aplicându-se numele de *moșneni* atât *boierilor* dela cari Stoica Râioșanu cumpăraseră satul, cărora le aparținuse prin moștenire, cât și foștilor *rumâni*, deveniți deabia atunci oameni liberi și proprietari. Titlul acesta constituia așa dar o denumire generală pentru toți proprietarii, oricare a fi fost întinderea ori proveniența moșiei lor. Ea era sinonimă cu cea de *megiaș* în înțelesul primitiv, cel larg, al acestui cuvânt. Orice *moșnean* era *megiaș* și orice *megiaș* era *moșnean*. Ei se întitulează când într’un fel, când în altul, după situația în care apar. Distincțiunea între o calitate și alta se face mai ales cu prilejul stabilirii dreptului de preferință la vânzarea unei moșii. Aci moșneanul trece înaintea megiașului. Proprietarul prin moștenire sau cumpărătorul mai vechiu are precădere asupra celui de origine mai recentă. Fiind „moștean” sau „mai moștean”, el este mai volnic să cumpere. Iată câteva exemple:

La 2 Iunie 1638, Matei Basarab împluternicește pe Radu vornicul din Desa să lepede popii Robului banii, ce va fi dat pe moșia ce cumpăraseră fără știrea vornicului, în Hurezi, „*căci iaste el mai volnic* (să cumpere), *că iaste moștean*”³. Într’un document din 25 Maiu 1656 se spune că Stoica era mai volnic să cumpere, fiind moșnean în Bunești⁴.

Radu Leon scrie sătenilor din Bârca că i s’a jăluit Papa postelnicul „cum că ați cumpărat moșie aici în Bârca și *fiind el mai moștean mai denainte, și el iaste mai volnic a cumpăra*; deci, de vreme ce veți vedea ceastă carte a domnii mele, iar voi să veniți să vă întrebați naintea domnii mele ca să vă lepede banii pre moșie ce ați cumpărat⁵”. La 24 Aprilie 1696, Banul Cornea Brăiloiul scrie lui Calotă diaconul să-și ia îndărăt banii, ce-i dăduse pe niște țelină la Negoești, deoarece reclamase Zamfir din Albenică „*de atâta vreme el iaste moșnean*”

¹ Arhivele Stat. Safta Castrișoia, pach 1 d. 39

² A. Ștefulescu, Strâmba, 1906, p. 61—66.

³ Arhiv. Stat. Copii prezentate spre legalizare

⁴ Arhiv. Stat., Ghighiu, pach. 4, d. 5.

⁵ Ibidem, Plumbuita, pach. 15. d. 19

și lui i se mai cade a o cumpără¹”.

În legătură cu dreptul de preferință al moșnenilor la cumpărarea moșiei este și formula pe care o întâlnim în unele documente, că vânzarea s'a făcut cu știrea lor, în locul formulei „cu știrea megiașilor²”, precum și participarea lor ca martori la facerea zapisului³.

Înțelesul cuvântului *moșnean* a suferit cu timpul aceeași modificare ca și înțelesul lui *megiaș*. Dintr'o denumire generală pentru toți proprietarii, ajunge să se aplice numai unei părți dintre ei și anume celor rămași în devălmășie. Dregătorii și marii proprietari - prin cari înțelegem pe cei cu moșiile alese - fiind numiți în chip obișnuit *boieri*, titlul cel mai cuprinzător și mai de cinstă din câte se dăduseră proprietarilor, ei nu se mai întitulează decât foarte rare ori *moșneni*. Epitetul mai cu vază făcea de prisos folosirea celui mai mic. Dintre *moșneni* își păstrează așa dar și poartă acest titlu numai cei rămași în devălmășie; ceilalți erau *boieri*. Distincțiunea între unii și alții apare dela cele dintâi documente românești: „Sa se știe cum s'au pârât înaintea noastră a doisprezăci boieri care am fost luați pre răvașele Mării sale lui Șerban Vodă *de Voico vistier și de moșneni din Pârsco*”⁴. Într'un zapis din 10 Septembrie 1654 prin care Stroe logofătul Olănescul cumpără în Sărăcinești două fâlcă de loc, vânzătorul spune: „*am întrebat pre toți moșnenii de în sat și pre boieri și n'au vrut nime să cumpere*”⁵. Aceeași deosebire între boieri și moșneni se face într'un zapis de cumpărătoare al aceluiași tot în Sărăcinești, din 10 Aprilie 1656: „*am întrebat pre boierii din sat și moștenii și toți frații de ocină și nime n'au vrut să cumpere*”⁶.

Deosebirea dintre boieri și moșneni se vede mai clar cu prilejul hotărniciei. Cel ce iese din indiviziune *își desparte moșia de a moșnenilor*. Iată câteva exemple:

În 1697, Mitropolia ia cu răvaș domnesc 12 boieri hotărnici, ca să-i aleagă moșia de la Frumușani „*de către alalți moșteni, ce au moșie*” acolo⁷. În 1705, ia alți 12 boieri, ca să-i hotărnicească moșia dela Râmnicul Brăilii „*de către alți moșteni și împrejureni de acolo*”⁸. La 19 Septembrie 1706, Brâncoveanu scrie la 24 boieri, luați pe răvașul ispravnicului dela Craiova, că să hotărnicească moșia lui Vlad și a altora *de către ceilalți moșneni de acolo*⁹. „Să se știe - spune iarăș un răvaș din 18 Noembrie 1708, tot dela Brâncoveanu, pentru numire

¹ N. Iorga, Studii și Doc., VI, 487; cf. V. 489 și Hașdeu, Cuvinte din bătrâni, I. 160.

² 1537, Iunie 20. Hașdeu. Cuvinte din bătrâni, I. 240.

1700. Iulie 20. Vânzare la Scărișoara, cu învoirea tuturor „moștenilor”. (N. Iorga, Studii și Doc., V, 452).

1705, Iunie 23. Petru căpitanul Arjoca din Câlcești și fiii săi vând lui Milco din Baia-de-Aramă moșia Masloșii „de a noastră bună voe și *cu știrea moștenitor duprejurul locului*”. (G. Ghibănescu, Surete și Izvoade, VI, 149).

³ 1745, Octomvrie 14. Trei boieri megiași rânduiți ca să îndrepteze hotarul satului Bala de sus, își dau hotărârea pe baza unui zapis din 1721 „*întărit cu multe mărturii, moșteni dentr'acest hotar, care și de față au fost înaintea noastră și au spus*”. Câștigătorul urma „ca să stăpânească acea parte cu bună pace de către alți moșteni de Baia”. (N. Iorga, Studii și Doc., VII, 6).

⁴ Arhiva Stat., Episcopia Buzău, pach. 48, d. 9.

⁵ Ibid. Episcopia Râmnic, pach. 60, d. 2

⁶ Ibid., pach. 60, d. 3.

⁷ Ibid., Mitropolia, pach. 14, d. 6.

⁸ Ibid., pach. 126 netreb., d. 12.

⁹ N. Iorga, Studii și Doc., V, 130.

de hotarnici - boiarii adevărații și alegătorii ai boiarului domniei mele Lucăi vistier, cu nepotu-său Șarban vtori pitar, și ai moștenilor din Cârștian... să aleagă toată partea de moșie ce va avea Luca vistier cu nepotu-său Șarban pitar...., *să-i osibească de către alți moșteni de acolo*¹. Hotărnicii lui Lupu Corbeanu și ceata lui spun în cartea de hotărnicie pe care o dau la 12 Decemvrie 1709, că au fost luați „*ca să le alegem și să le hotărîm partea lor de moșie de cătră moșneni și de cătră Poenari*”².

Formarea marei proprietăți hotărnicită și numirea stăpânilor ei boieri, are deci ca urmare restrângerea numelui de *moșnean* la proprietarii rămași în devălmășie. Pentru devălmași, el constituie nu numai numele cel mai caracteristic, dar în cele din urmă chiar singurul lor nume, înlocuind cu totul pe acelea de *judex* și *megiaș*. Generalizarea lui se datorește faptului că exprima mai bine decât oricare alt termen legitimitatea stăpânirii proprietarului asupra ocinei sale și prin urmare capacitatea lui de a face cu ea ceea ce voiește.

Pentru ca cineva să fie în drept a dispune de o „*moștenire*” sau „*moșie*”, trebuie să fie „*moșneanul*” ei. De aci nevoia acestei titlaturi în actele relative la înstrăinarea moșiei. Titlul de moșnean mai avea însă, cel puțin până la mijlocul secolului XVIII, și un alt rost. El servea micilor proprietari ca un epitet de distincție socială. Cine are „*moșie*”, e un om liber, e stăpân; produsul pământului pe care-l cultivă e al lui întreg; el nu dă dijmă nimănui, nici chiar domnului. Când majoritatea populației țării se afla în stare de șerbie, iar recolta sa era înjumătățită printr’o îndoită dijmă, către stăpân și domnie, calitatea de moșnean constituia în adevăr o situație socială privilegiată. Moșnenii sunt mândri de ea. Titlul care o exprima putea fi considerat ca un titlu nobiliar. De aci predilecția pentru el, ceea ce aduce cu timpul generalizarea lui, în dauna tuturor celorlalte cari sunt părăsite.

Concluziune

Din cele expuse până acum, reiese că diferitele nume, atât slavonești cât și românești, date micilor proprietari nu sunt nume specifice ale lor, legate de mica proprietate. Ele constituiau la început denumiri generale ale tuturor proprietarilor, și numai cu timpul au ajuns să se aplice în deosebi lor. Ele nu reprezintă categorii deosebite de proprietari, ci numai aspecte diferite ale lor. Aceiași oameni sunt numiți când într’un fel, când într’altul, după punctul de vedere special din care sunt priviți. Ca vecini de moșie în același hotar sau în hotare apropiate, ei sunt *megiași*. Ca proprietari prin moștenire ai ocinelor lor, sunt *dedi*, *dedini*, *nasledniți*, *moșteni* sau *moșneni*. Sunt *cnezi* și *juzi* ca stăpâni ai iobagilor lor, iar ca oameni liberi, *cnezi* și *judeci*.

Dar pe lângă aceste titluri cari exprimă doar câte o anume însușire a lor, proprietarii mai au unul: Ei sunt *boieri*, adică *nobili*. Acesta este cel mai important dintre titlurile lor. El le însumează pe toate celelalte și se subînțelege pe lângă fiecare din ele.

Întemeierea domniei, cu birurile, favorurile și persecuțiile pe cari ea le aduce, provoacă o diferențiere bruscă în sânul clasei boierești, din mijlocul căreia se ridică o aristocrație de dregători și mari proprietari. Pe zi ce trece, diferențierea devine tot mai adâncă.

Sub apăsarea fiscală, marea majoritate a vechei boierimi e împinsă în rândurile

¹ Arhiv. Stat., Râncăciovul, pach. 4, d. 5

² Gh. Ghibănescu. Surete și Izvoade, VI, 155.

iobagilor, ceilalți se apropie tot mai mult de ei. Față cu această situație era natural ca denumirea de *boieri* să rămăie alipită de aceia, cari reprezentau mai bine pătura bogată și privilegiată a populației țării.

Aplicarea denumirii de *boieri* acestei aristocrații are drept urmare că celelalte denumiri sunt cu deosebire purtate de proprietarii care nu erau slujbași și mari proprietari. Deosebirea n'a fost cu toate acestea riguroasă. Deaci șovăirile și confuziile în arătarea clasei boierești și a elementelor din cari se compunea, șovăiri cari n'au încetat decât prin reforma din 1739.